অধ্যায় ৯ঃ সামাজিক গতিশীলতা আৰু শিক্ষা

অধ্যায় গাঁথনি

৯.১ উদ্দেশ্য
৯.২ পৰিচয়
৯.৩ সামাজিক গতিশীলতাৰ অর্থ
৯.৩.১ সামাজিক গতিশীলতাৰ সংজ্ঞা আৰু প্রকৃতি
৯.৩.২ সামাজিক গতিশীলতাৰ প্রকাৰ
৯.৪ সামাজিক গতিশীলতাৰ ধাৰাবাহিকতা আৰু পৰিবর্তন
৯.৫ সামাজিক গতিশীলতাত প্রভাৱ পেলোৱা কাৰকসমূহ
৯.৬ শিক্ষা আৰু গতিশীলতা
৯.৭ শিক্ষা আৰু গতিশীলতাৰ ক্ষেত্রত বাধাসমূহ
৯.৮ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
৯.৯ অধিক জানিবলৈ
৯.১০ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
৯.১১ আৰ্হি প্রশ্ন

৯.১ শৈক্ষিক উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি সক্ষম হ'ব —

- সামাজিক গতিশীলতাৰ ধাৰণাৰ সংজ্ঞা দিবলৈ
- সামাজিক গতিশীলতাৰ প্রকৃতি, প্রকাৰ আৰু কাৰকসমূহ চিনাক্ত কৰিব পাৰিব
- দলীয় গতিশীলতাৰ ক্ষেত্রত শিক্ষাৰ ভুমিকাৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব পাৰিব আৰু গতিশীলতাৰ অন্তঃ আৰু বহিঃ বাধাসমূহো জানিব।

৯.২ পৰিচয়

গতিশীলতাই পৰিৱর্তন, সালসলনি আৰু গতিবিধিক বুজায়। এই পৰিৱর্তন স্থান বা এক স্থানৰপৰা অন্য স্থানলৈ হ'ব পাৰে। অৱশ্যে পৰিৱর্তন ভাল বা বেয়াৰ বাবে বুলি নিদির্ষ্টিভাৱে ক'ব নোৱাৰি। আমি যেতিয়া গতিশীলতাৰ লগত 'সমাজক' পূর্বানিদ্ধাৰিতভাৱে সংযুক্ত কৰি দিও তেতিয়া সামাজিক মর্য্যদা গ্রহণকাৰী ব্যক্তি বা ব্যক্তিদলক অন্য মর্য্যাদালৈ গতি কৰা বুলি ক'ব পাৰো। সামাজিক স্তৰত এই গতিশীলতা সমান্তৰাল বা অধোলম্ব বা উর্দ্ধমুখী বা নিম্নমুখী হ'ব পাৰে। এই অধ্যায়টিত সামাজিক গতিশীলতাৰ অর্থ, প্রকৃতি আৰু প্রকাৰৰ প্রতিফলন কৰা হৈছে।

৯.৩ সামাজিক গতিশীলতাৰ অর্থ

সামাজিক গতিশীলতাৰ দ্বাৰা য়ংঙ আৰু মেকে সামাজিক গাঁথনিৰ ভিতৰত হোৱা গতিবিধিক বুজাইছে। যেতিয়া এজন নিম্ন বর্গত কাম কৰা লোকে উচ্চ বর্গলৈ স্থানান্তৰিত হয়, যিয়ে তেওঁক উচ্ছ স্থান আৰু প্রস্থিতি প্রদান কৰে, তেওঁ তেওঁৰ শ্রেণী গাঁথনিত নিজৰ স্থান সলনি কৰি লয়। সেই ব্যক্তিজনক সামাজিকভাৱে গতিশীল হোৱা বুলি ক'ব পাৰি। এজন ব্যক্তিৰ শ্রেণী প্রস্থিতি প্রকৃততে তেওঁৰ পিতৃ-মাতৃৰ শ্রেণী প্রস্থিতিৰ দ্বাৰা নির্ধাৰিত হয়। যেতিয়া তেওঁ পিতৃ মাতৃৰপৰা এক বিশেষধৰণৰ শিক্ষা আহৰণ কৰে আৰু এক ভিন্ন বৃত্তিমূলক শ্রেণীলৈ গতি কৰে অথবা এক ভিন্ন জীৱন ধাৰণৰ শৈলী অনুসৰণ কৰে, তেতিয়া তেওঁক সামাজিকভাৱে গতিশীল বুলি ক'ব পাৰি। সামাজিক গাঁথনিৰ ভিতৰত হোৱা গতি-বিধি ব্যক্তিৰ সমগ্র এক শ্রেণীৰ বাবে হ'ব পাৰে। উদাহৰণ স্বৰূপে এটা জাতি গাঁথনিৰ স্তৰত উর্ধ্বমুখী হ'ব পাৰে।

সামাজিক গতিশীলতাই কোনো এক ব্যক্তি বা দলে কোনো এক সামাজিক প্রস্থিতিৰ বা স্থানৰ পৰা অন্য এক প্রস্থিতিলৈ কৰা গতিবিধিক বুজায়। উদাহৰণস্বৰূপে, এজন দুখীয়া ব্যক্তি ধনীলৈ ৰূপান্তৰিত হ'ব পাৰে। বেংকৰ নিম্ন বর্গৰ কর্মচাৰীয়ে উচ্চ বর্গৰ কর্মচাৰী হ'ব পাৰে, এজন কৃষক গৈ এজন মন্ত্রী, এজন ক্ষুদ্র ব্যৱসায়ী গৈ এজন উদ্যোগপতি হোৱা ইত্যাদি। একে সময়তে এজন সু-ব্যৱসায়ী ধৰ্ঘৱালৈ আৰু শাসনত অধিষ্ঠিত শ্রেণী শাসনচ্যুত হৈ অৱনমিত হ'ব পাৰে।

গতিশীলতা হৈছে এক বিশেষ সামাজিক পৰিৱর্তন। চ'ৰকিনৰ মতে, সামাজিক পৰিসৰত ব্যক্তি বা দলৰ হোৱা স্থান পৰিবর্তনৰ লগত সামাজিক গতিশীলতা জড়িত।

৯.৩.১ সামাজিক গতিশীলতাৰ সংজ্ঞা আৰু প্রকৃতি

ৱালেচ আৰু ৱালেচৰ মতে, (Wallace and Wallace) "এজন ব্যক্তি বা ব্যক্তিসকলৰ এটা সামাজিক স্থানৰ পৰা আন এটা সামাজিক স্থানলৈ কৰা গতিবিধিকে সামাজিক গতিশীলতা বোলা হয়।"

উইলিয়াম চেছিল হেডৰিকৰ মতে, (William Cecil Hedrick) "ব্যক্তিৰ সামাজিক দলৰ পৰা সামাজিক দললৈকে কৰা গতিবিধিক সামাজিক গতিশীলতা বোলা হয়।" আন অর্থত যেতিয়া এজন ব্যক্তিয়ে এটা সামাজিক দলৰ পৰা আন সামাজিক দললৈ গতি কৰে তাক সামাজিক গতিশীলতা বুলি কোৱা হয়।

আৰ. জে. হেভিগহার্ষ্ট আৰু বি.এল নিউগার্টেনৰ মতে, (R. J. Havinhurst and B. L. Neugarten) "সামাজিক গতিশীলতা হৈছে নতুন সামাজিক দলৰ বিভিন্ন উপাদানসমূহৰ এককীকৰণ যেনে — বৃত্তি, আয়, গৃহ প্রকাৰ, ওচৰ-চুবুৰীয়া, নতুন বন্ধু-বান্ধৱ আৰু নতুন অনুষ্ঠানৰ সদস্যতাক সাঙুৰি এটা সামাজিক শ্রেণীৰ পৰা আন এটা সামাজিক শ্রেণীলৈ কৰা গতিবিধি।"

বাৰবাৰৰ মতে, (Barber) সামাজিক গতিশীলতা হৈছে সমাজৰ উচ্চ আৰু নিম্ন শ্রেণীৰ উত্থান-পতন। ই মূলতঃ এটা শ্রেণীৰ মাজত হোৱা গতিবিধি, কার্যগতভাৱে সামাজিক দল আৰু উচ্চ বা নিম্ন হিচাপে মূল্যায়িত হোৱা শ্রেণীসমূহক ই সূচায়।"

সময়ৰ লগে লগে ব্যক্তিসকলৰ মাজত ভূমিকা বা সামাজিক দলৰ স্থান এটাৰ পৰা আন স্থানলৈ কৰা গতিবিধিৰ এক প্রক্রিয়া হিচাপে ধাৰণা কৰিব পাৰি। বিভিন্ন সামাজিক আন্তঃক্রিয়াত সংঘটিত হোৱা ঘটনাসমূহ যি সমূহৰ প্রতি পৰিবর্তিত সামাজিক ভূমিকাৰে ব্যক্তিসকলে প্রতিক্রিয়া প্রদর্শন কৰে, সেই প্রতিক্রিয়া বা সামাজিক আন্তঃক্রিয়াৰ কাৰকসমূহ এই গতিবিধিৰ কাৰণ হ'ব পাৰে।

ওপৰোক্ত এই সংজ্ঞাসমূহত বৃত্তি, আয়, আনুষ্ঠানিক সদস্য আদিৰ ক্ষেত্রত গতিশীলতাৰ প্রকৃতিসমূহ স্পষ্টভাৱে আলোচনা কৰা হৈছে। উচ্চকাংক্ষী লোকসকলে তেওঁলোকৰ সামাজিক স্থান সমূহ উন্নত কৰিব বিচাৰে আৰু উর্ধমুখীভাৱে গতি কৰিব বিচাৰে।

জানি থোৱা ভাল

গতিশীলতা সম্পর্কে চ'ৰকিনে (Sorokin) প্রথম তেওঁৰ পুথি "সামাজিক আৰু সাংস্কৃতিক গতিশীলতাত" উল্লেখ কৰিছিল। সামাজিক গতিশীলতাই এজন ব্যক্তি বা দলৰ এটা স্থানৰ পৰা আন এটা স্থানলৈ হোৱা পৰিবর্তনক সূচায়।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ঃ সামাজিক গতিশীলতা বুলিলে কি বুজা?

.....

.....

৯.৩.২ সামাজিক গতিশীলতাৰ প্রকাৰসমূহ

সামাজিক গতিশীলতাক তিনি ধৰণে ভাগ কৰিব পাৰি — (ক) সমান্তৰাল আৰু উলম্ব গতিশীলতা (খ) মুক্ত আৰু ৰুদ্ধ আর্হিৰ গতিশীলতা (গ) আন্তঃপ্রজন্মমূলক গতিশীলতা

গতিশীলতা — সমান্তৰাল বা প্রস্থিতিৰ পৰিবর্তন নোহোৱাকৈ হোৱা কর্ম বা বসবাসৰ পৰিবর্তনে সমান্তৰাল গতিশীলতা বুজায়। উদাহৰণস্বৰূপে এজন শিক্ষকে এখন স্কুলৰ পৰা আন এখন স্কুললৈ গতি কৰিব পাৰে বা এজন কল্যাণ বিভাগৰ বিষয়া হিচাপে কোনো উদ্যোগত অংশগ্রহণ কৰিব পাৰে। প্রতিখন সমাজতে কিছু এক সংখ্যক ব্যক্তিয়ে আনৰ তুলনাত উচ্চ স্থান গ্রহণ কৰে; কিছুমানে নিম্নস্থানত থাকে। যেতিয়া এটা দলৰ

ভিতৰতে এজন ব্যক্তিৰ স্থান সাল-সলনি হয়, তেতিয়া তাক সমান্তৰাল সামাজিক গতিশীলতা বোলা হয়।

উলম্ব গতিশীলতা — সামাজিক প্ৰস্থিতিৰ পৰিবৰ্তন ক্ষেত্ৰত শ্ৰেণী, বৃত্তি আৰু ক্ষমতা এই তিনিওটা দিশৰ বা যিকোনো এটা দিশত হোৱা গতিশীলতাক উলম্ব গতিশীলতা বুলিব পাৰি। এজন ব্যক্তিৰ গতিশীলতা নিম্নগামী বা উৰ্দ্ধগামীয়েই হওঁক তাৰ মূল্যায়ণ কৰে কিদৰে তেওঁ আৰোপিত প্ৰস্থিতিৰ তুলনাত বৰ্তমান কিমান স্থান আহৰণ কৰিব পাৰিছে।

মুক্ত আৰ্হিৰ গতিশীলতাই প্ৰস্থিতি পৰিবৰ্তনৰ মুক্ত গতিবিধিক বুজায়। ই প্ৰস্থিতিৰ আনুষ্ঠানিক নিৰ্দিষ্টতাক স্বীকৃতি নিদিয়ে। এই ধৰণৰ প্ৰক্ৰিয়াত, প্ৰস্থিতি আহৰণ কৰিব পাৰি। ইয়াত গতিশীলতা প্ৰনোদিত আৰু উৎসাহিত হয়, এজন ব্যক্তি তেওঁৰ স্থান আৰু প্ৰস্থিতি উন্নত কৰিবলৈ সম্পূৰ্ণৰূপে মুক্ত। নগৰকেন্দ্ৰিক জীৱন, শ্ৰমৰ অতিৰিক্ত বিভাজন আৰু দ্ৰুত সামাজিক পৰিবৰ্তনে ব্যক্তিক তেওঁৰ প্ৰাপ্তিৰ আধাৰত প্ৰস্থিতি আহৰণ কৰাত সহায় কৰি তোলে।

ৰুদ্ধ আৰ্হিৰ গতিশীলতাৰ প্ৰস্থিতি বা স্থান জন্ম বা জাতিৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল। এই মৰ্মে কোনো এজন ব্যক্তিয়ে জাতি সলনি কৰাটো অসম্ভৱ। যেতিয়া এখন সমাজে লিংগ, ধৰ্ম আৰু জাতিৰ ভিত্তিত ইয়াৰ বিভিন্ন সদস্যসকলক বিভিন্ন ধৰণৰ প্ৰস্থিতি আৰোপিত কৰে আৰু সামাজিকভাৱে সমৰ্থনকাৰী দল সমূহে নিম্ন দলৰ সদস্যৰ প্ৰৱেশত বাধা প্ৰদান কৰে তেতিয়া তাক ৰুদ্ধ আৰ্হিৰ গতিশীলতা বুলি কোৱা হয়। ভাৰতবৰ্ষৰ সমাজে এনে ধৰণৰ ৰুদ্ধ আৰ্হিৰ উদাহৰণ দাঙি ধৰে। আনহাতে আমেৰিকাৰ সমাজসমূহ মুক্ত আৰ্হিৰ গতিশীলতা সমাজৰ উদাহৰণ।

আন্তঃ প্ৰজন্মমূলক গতিশীলতা — আন্তঃপ্ৰজন্মমূলক গতিশীলতাই দুটা প্ৰজন্মৰ মাজত হোৱা গতিশীলতাক বুজায় যেনে - পিতৃ-প্ৰজন্ম আৰু পুত্ৰ প্ৰজন্মৰ গতিশীলতা। বৰ্তমান সময়ত আমি দুটা প্ৰজন্মৰ বৃত্তিগত গাঁথনিত গুৰুত্বপূৰ্ণ পৰিবৰ্তন লক্ষ্য কৰিব পাৰো। বৰ্তমান পিতৃ পুৰুষৰ বৃত্তিসমূহ তেওঁলোকৰ প্ৰজন্মসমূহে সাধাৰণতে অনুসৰণ কৰা দেখা নাযায়। এজন কৃষক পিতৃৰ সন্তান এজন অসামৰিক বিষয়া হোৱা দেখা যায়। বৃত্তিৰ পৰিবৰ্তনৰ লগে লগে প্ৰস্থিতি নিৰ্ধাৰণত বৃত্তি এক প্ৰধান বৈশিষ্ট্য ৰূপে পুত্ৰজনে সামাজিক প্ৰস্থিতিৰ জখলাত অগ্ৰগামী হয়। বৰ্তমান সময়ৰ ঔদ্যোগিক সমাজখন এইধৰণৰ আন্তঃপ্ৰজন্মমূলক গতিশীলতাৰে প্ৰভাবান্বিত।

হেভিংহাৰ্ষ্ট আৰু নেউগাৰ্টনে সামাজিক গতিশীলতাৰ দুটা প্ৰকাৰ উল্লেখ কৰিছে। উৰ্দ্ধমুখী সামাজিক গতিশীলতা আৰু নিম্নমুখী সামাজিক গতিশীলতা।

উৰ্দ্ধমুখী সামাজিক গতিশীলতা — হেৰ্ডিকে উল্লেখ কৰা সমান্তৰাল সামাজিক গতিশীলতাৰ লগত এই প্ৰকাৰৰ গতিশীলতাৰ সামঞ্জস্য আছে। হেভিংহাৰ্ষ্ট আৰু নিউগাৰ্টেনৰ মতে উৰ্দ্ধমুখী সামাজিক গতিশীলতাৰ বাবে এক নতুন সংস্কৃতিৰ জ্ঞান আহৰণৰ প্ৰয়োজন আছে। যদি এজন ব্যক্তি কৃষক পৰিয়ালত জন্মগ্ৰহণ কৰে আৰু

শিক্ষা আহৰণৰ পিছত তেওঁ অধিবক্তা হিচাপে পৰিচিত হয় তেতিয়া তেওঁ অধিবক্তা সকলৰ সামাজিক আচাৰ আৰু ব্যৱহাৰসমূহ শিকাৰ যথেষ্ট প্ৰয়োজনীয়তা আছে।

নিম্নমুখী সামাজিক গতিশীলতাঃ নিম্নমুখী সামাজিক গতিশীলতা বিশেষ কাৰণবশত এজন ব্যক্তি বা ব্যক্তি দলৰ নিম্নগামী সামাজিক গতিবিধিৰে ৰাজনৈতিক পৰিৱৰ্তন, অৰ্থনৈতিক হতাশা নাইবা চাৰিত্ৰিক দূৰ্বলতা ইয়াৰ কাৰণ হ'ব পাৰে।

হেভিংহাৰ্ষ্ট আৰু বি. এল. নেউগাৰ্টনৰ মতে, নিম্নমুখী সামাজিক গতিশীলতা দুটা প্ৰধান কাৰকৰ বাবে হ'ব পাৰে —

(ক) প্ৰথম কাৰক হৈছে ব্যক্তিসমূহৰ সহযোগিতা আৰু প্ৰচেষ্টাৰ অভাৱ। অকৰ্মণ্যতা , এলাহ আদিৰ বাবে সম্পত্তিশালী ব্যক্তিৰ নিম্নগামী গতিশীলতা সৃষ্টি হ'ব পাৰে।

(খ) নিম্নগামী গতিশীলতাৰ দ্বিতীয় কাৰক হৈছে — সামাজিক পৰিবৰ্তন। ভাৰতবৰ্ষৰ সমাজত নিম্নমুখী সামাজিক পৰিবৰ্তনৰ এক উদাহৰণ হৈছে ন্যায়লয়ৰদ্বাৰা ৰাণীসকলৰ ব্যক্তিগত, ৰাজকীয় খৰচ বন্ধ কৰা। ভাৰতবৰ্ষৰ চৰকাৰে ৰাণীসকলক সাধাৰণ জনতালৈ ৰূপান্তৰিত কৰিছিল।

জানি থোৱা ভাল

সামাজিক গতিশীলতাৰ প্ৰধান প্ৰকাৰ হৈছে —

- সমান্তৰাল আৰু উলম্ব গতিশীলতা
- মুক্ত আৰু ৰুদ্ধ আৰ্হিৰ গতিশীলতা
- আন্তঃ প্ৰজন্মমূলক গতিশীলতা

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ২ঃ সামাজিক গতিশীলতাৰ দুটা প্ৰধান প্ৰকাৰ নিম্নগামী আৰু উদ্ধগামী গতিশীলতাৰ বিষয়ে লিখা।

.....

.....

৯.৪ সামাজিক গতিশীলতাত ধাৰাবাহিকতা আৰু পৰিবৰ্তন

যোৱা কিছু দশকজুৰি দেখা গৈছে পৰম্পৰাগত সামাজিক প্ৰস্থিতিৰ স্তৰসমূহৰ ভিতৰতে এক নতুন প্ৰস্থিতি অৰ্জনৰ এক প্ৰতিযোগিতা আৰম্ভ হৈছে। এই প্ৰতিযোগিতা চহৰীকৰণ আৰু পাশ্চাত্যকৰণৰ প্ৰভাৱৰ দ্বাৰা বিকশিত হৈছে, কিন্তু এইসমূহ পৰম্পৰাগত সামাজিক সংগঠনসমূহৰ পৰা স্বাধীন নহয়।

ভাৰতত চহৰীকৰণৰ ধাৰণা নতুন নহয় যদিও দ্ৰুত চহৰীকৰণ এক নতুন ধাৰণা। ঔদ্যোগিক নিয়োগৰ তৎপৰতা, সুদীৰ্ঘ দূৰত্বৰ মাজত সহজ যোগাযোগ, বস্তু আৰু সেৱা সমূহৰ

উপযুক্ত বিতৰণ আৰু কেন্দ্রীয় প্রশাসনে ভাৰতবর্ষত পূর্বতকৈ ব্যক্তিসকলক চহৰীয়া জীৱন-যাপনৰ এক সুবিধাময় আৰু বিকল্পময় ব্যৱস্থা প্রদান কৰিছে।

গাঁৱলীয়া অঞ্চল ভিত্তিক সামাজিক দলসমূহৰ সদস্যতাৰ বাধা আৰু বান্ধোন সমূহৰ পৰা চহৰীয়া সম্প্রদায়ত ব্যক্তিগত স্বাধীনতা বাস আৰু অত্যন্ত গতিশীলতা প্রদান কৰি চহৰীয়া জীৱনে স্বাধীনতা প্রদান কৰিছে। জাতি, ধর্ম, আচাৰ, পৰম্পৰা আদি সামাজিক নিয়ন্ত্রণসমূহ সামাজিক ব্যৱস্থাত অর্ন্তনিহিত যদিও ব্যাপক ৰূপত চহৰ সমূহত ইয়াৰ প্রভাৱ পৰিলক্ষিত নহয়। ব্যক্তিসকলে তেওঁলোকৰ বা ক্ষুদ্র পৰিয়াল ভিত্তিক জাতি বা অন্যান্য সামাজিক উপাদানৰ ভিত্তিত তেওঁলোকৰ প্রস্থিতি আৰু অন্যান্য পুৰস্কাৰসমূহ বিচাৰিবলৈ সক্ষম হৈ পৰিছে। তেওঁলোকে চহৰলৈ গৈ এই প্রস্থিতি বিচাৰিবলৈ প্রয়াস কৰে।

বিস্তৃত পৰিমাণে জন্মৰ কাৰকৰ পৰিবর্তে চহৰীয়া ভাৰতীয়সকলে তেওঁলোকৰ আচৰণ আৰু গুণসমূহৰ ফলাফল ভিত্তিত প্রস্থিতি আহৰণ কৰিবলৈ সক্ষম হয়। হেৰল্ড গল্ডৰ মতে, জাতি দলৰ পৰা সত্বাদীৰ নীতিৰ ওপৰত প্রতিষ্ঠিত উদ্যোগসমূহলৈকে ঔদ্যোগীকৰণে বিশিষ্ট বৃত্তিসমূহৰ সাল-সলনি আনে। ইয়াৰ অর্থ এইয়ে যে নীতিৰ ক্ষেত্রত বৃত্তিমূলক ভূমিকা পালনকাৰীসকল বিভক্ত আৰু বৃত্তি নির্দ্ধাৰণকাৰী প্রবল মানদণ্ড হৈছে পাৰদর্শিতা গুণাৱলী আৰু তাৰ ভিত্তিত প্রদান কৰা অর্থনৈতিক পুৰষ্কাৰ আৰু সামাজিক গতিশীলতা-কোনো ভূমিকাক প্রদান কৰা মূল্য বা প্রস্থিতি মূল্যায়ণৰ প্রধান গুণ হৈ পৰিব।

পৰম্পৰাগত প্রস্থিতি— জাতি মর্য্যদাসমূহ চহৰৰ পৰা শেষ হৈ নাযায়। ব্যক্তিগত ক্ষেত্রত এইসমূহ গুৰুত্বপূর্ণ হৈ ৰয়। পৰিয়াল আৰু ওচৰ-চুবুৰীয়া সকলে সাধাৰণতে তেওঁলোকৰ ব্যক্তিগত আৰু সামাজিক গাঁথনি গাঁৱলীয়া পৰিস্থিতিত পুণৰাবৃত্তি কৰে। অৱশ্যে সকলোবোৰে ইয়াৰ পুনৰাবৃত্তি নকৰিবও পাৰে।

৯.৫ সামাজিক গতিশীলতাত প্রভাৱ পেলোৱা কাৰকসমূহ

সামাজিক গতিশীলতাত প্রভাৱ পেলোৱা বিভিন্ন কাৰকসমূহৰ ভিতৰত হেনৰি. এম. জনছনে বাচি উলিওৱা কিছুমান গুৰুত্বপূর্ণ কাৰক তলত উল্লেখ কৰা হ'ল —

- সামাজিক মর্য্যদা বা সন্মানসমূহ চূড়ান্তভাৱে গ্রহণযোগ্য মূল্যবোধৰ ওপৰত নির্ভৰশীল। কিছুমান বিশেষ আহৰণৰ গুণ সামাজিকভাৱে মূল্যবান হ'লে ব্যক্তিয়ে সেই গুণৰ আহৰণৰ প্রচেষ্টা চলায়।
- উচ্চ শ্রেণীত সীমাবদ্ধ হোৱা কিছুমান বিশেষ জন্মলব্ধ ক্ষমতা আৰু বুদ্ধিৰ বাবে কোনো ধৰণৰ অহৰহ তাড়না পৰিলক্ষিত নহয়। এখন সমাজত এজন কৃষক বা শ্রমিকৰ সন্তান উচ্চ প্রস্থিতিলৈ উর্দ্ধগামী হোৱাটো অস্বাভাৱিক নহয়।
- ব্যক্তিৰ বিভিন্ন প্রকাৰৰ কৌশলসমূহৰ দাবীত সমাজত দ্রুত গতিত হোৱা পৰিবর্তনেও সামাজিক গতিশীলতাত প্রভাৱ পেলায়।

- প্রতিটো শ্রেণীত জন্মৰ হাৰে কেতিয়াও সেই শ্রেণীৰ সকলো মর্য্যদা পৰিপূৰণ কৰিব নোৱাৰে যাৰ বাবে সামাজিক গতিশীলতাৰ সৃষ্টি হয়।
- উচ্চ শ্রেণীত কৰা জন্ম গ্রহণে বহুসময়ত ব্যক্তিসকলৰ মাজত প্রসন্নতা জগাই তোলে। গতিকে আমি ক'ব পাৰো যে, সমাজত সংগঠিত হোৱা সুবিধাৰ অসমতাৰ নিৰোধক কাৰকৰ সত্ত্বেও প্রতিখন সমাজতে সামাজিক গতিশীলতাৰ সৃষ্টি হয়।

ওপৰোক্ত এই কাৰকসমূৰ উপৰিও সামাজিক গতিশীলতাত প্রভাৱ পেলোৱা আন কিছুমান কাৰক হৈছে —

- **সামাজিক পৰিবর্তন** — সাধাৰণতে গতিশীলতাক সমর্থন জনোৱা বা বাধা প্রদান কৰা মৌলিক কাৰক হৈছে সামাজিক পৰিবর্তনৰ হাৰ। দ্রুত সামাজিক পৰিবর্তনৰ কাৰকসমূহ যেনে — ঔদ্যোগিক বিপ্লৱ বা ক্ষেত্রীয় বিস্তৃতিয়ে সামাজিক গতিশীলতাৰ সৃষ্টি কৰে। আনহাতে, প্রযুক্তিগত বা ক্ষেত্রীয় পৰিবর্তন নহ'লে ব্যক্তিয়ে তেওঁৰ ওপৰত সমাজে আৰোপিত কৰা প্রস্থিতিক উচ্চগামী কৰাৰ সুবিধা নাপাব।
- **সামাজিক গাঁথনি** — সমাজ সাধাৰণতে দুই প্রকাৰৰ হ'ব পাৰে - ৰুদ্ধ সমাজ আৰু মুক্ত সমাজ। ৰুদ্ধ সমাজসমূহ ঠেক প্রকৃতিৰ আনহাতে মুক্ত সমাজত ব্যক্তিসকলে তেওঁলোকৰ ইচ্ছামতে কার্য কৰাৰ সম্পূর্ণ স্বাধীনতা লাভ কৰে। গতিকে সমাজৰ এই পৰিবর্তনসমূহে বিশেষভাৱে মুক্ত সমাজৰ পৰিবর্তন সামাজিক গতিশীলতাৰ বাবে কার্যকৰী।
- **ধর্মীয় বিশ্বাস আৰু অন্ধবিশ্বাস**— যি সমূহ বিষয় বা বস্তু ধর্মৰ লগত জড়িত সেইসমূহ কঠোৰ হৈ পৰে। যেতিয়া প্রায় সৰহসংখ্যক কার্যত মানুহে অনুসৰণ কৰা ধর্ম যদি বিজ্ঞান সম্মত নহয় তেতিয়া সামাজিক গতিশীলতা কঠিন হৈ পৰে। আনহাতে বিজ্ঞানসম্মত ভাৱে ধর্মৰ ব্যাখ্যা কৰা দিশটোৱে সামাজিক গতিশীলতা কার্যকৰী কৰি তোলে।
- **জনসংখ্যা সম্বন্ধীয় গাঁথনি** — মুক্ত পৰিৱেশ আৰু উত্তম ভবিষ্যতৰ আশাৰ বাবে গাঁৱৰ পৰা চহৰলৈ কৰা ব্যক্তিৰ প্রব্রজনে সামাজিক গতিশীলতা বৃদ্ধি কৰি তোলে। জনসংখ্যাৰ গাঁথনিয়ে সামাজিক গতিশীলতাত প্রভাৱ পেলায়। যেতিয়া সৰহসংখ্যক বয়সস্থ লোকে নৱপ্রজন্মৰ জনসংখ্যাৰ ক্ষুদ্র সংখ্যা নিয়ন্ত্রণ কৰে তেতিয়া সামাজিক গতিশীলতা নিষিদ্ধ হৈ পৰে আৰু ইয়াৰ সাল-সলনিয়ে সামাজিক গতিশীলতা বৃদ্ধি কৰিব পাৰে।
- **যোগাযোগ** — যিকোনো ব্যৱস্থা যিয়ে দুটা শ্রেণীৰ মাজৰ যোগাযোগ সীমিত কৰি ৰাখে আৰু এটা শ্রেণীৰ জীৱন-ধাৰণাৰ জ্ঞান নিষিদ্ধ কৰি তোলে তেতিয়া ই সামাজিক গতিশীলতা নিৰুৎসাহী কৰি তোলে। আনহাতে, যি ব্যৱস্থাৰ জৰিয়তে সকলো শ্রেণীৰ সদস্যসকল আন শ্রেণীৰ সদস্যসকলৰ জীৱন ধাৰণ সম্পর্কে অৱগত হয়, সেই পদ্ধতিয়ে সামাজিক গতিশীলতা সৰল কৰি তোলে।
- **শ্রমৰ বিভাজন** — সমাজত বিৰাজমান হোৱা শ্রমৰ বিভাজন সমূহেও সামাজিক গতিশীলতাত প্রভাৱ পেলায়। যদি শ্রমৰ বিভাজন অধিক পৰিমাণে বিকশিত হয় আৰু বিশেষীকৰণ আৰু কৌশলসমূহ উচ্চ প্রকৃতিৰ হয় তেতিয়া এটা শ্রেণীৰ পৰা আন এটা

শ্রেণীলৈ গতি কৰাৰ ক্ষেত্রত সেই ব্যক্তিজনৰ বাবে কঠিন হৈ পৰে।

- **অর্থনৈতিক বিকাশ** — কোনো এখন দেশত গতিশীলতাৰ হাৰ নির্ণয় কৰাৰ ক্ষেত্রত আটাইতকৈ গুৰুত্বপূর্ণ কাৰক হৈছে অর্থনৈতিক বিকাশ। অর্থনৈতিক প্রগতি ঔদ্যোগিকৰণৰ লগত জড়িত আৰু এই ঔদ্যোগীকৰণ উচ্চ হাৰৰ গতিশীলতাৰ লগত জড়িত।
- **ৰাজনৈতিক কাৰক** — কোনো এক বিশেষ ক্ষেত্রত ৰাজনৈতিক স্থায়িত্বই ৰাজনৈতিক গতিশীলতাত প্রভাব পেলায়। বিকাশৰ অনুষ্ঠান বা নীতিসমূহ তেওঁলোকৰ সম্পূর্ণকৰণৰ পূর্বে বাধাপ্রাপ্ত নহ'বও পাৰে।
- **শিক্ষা**—সামাজিক গতিশীলতা বৃদ্ধিৰ ক্ষেত্রত শিক্ষাই এক প্রভাৱশালী ভূমিকা পালন কৰে। শিক্ষা নিজেই এক সামাজিক প্রস্থিতি। এজন শিক্ষিত মানুহ বা এজন বৈজ্ঞানিকক সমাজে উচ্চ সন্মান প্রদান কৰে। এজন শিক্ষকে এজন ব্যৱসায়ীতকৈ কম পৰিমাণে উপার্জন কৰিব পাৰে কিন্তু তেওঁ শিক্ষাৰ বাবে সমাজত তেওঁক উচ্চ সন্মান দিয়া হয়।
- **ব্যক্তিৰ আকাংক্ষা** — যদি সমাজৰ ব্যক্তিসকল তেওঁলোকৰ প্রস্থিতিসমূহ অগ্রগামী কৰাৰ বাবে উচ্চকাংক্ষী তেতিয়া সামাজিক গতিশীলতা ধনাত্মক দিশৰ হব পাৰে। ব্যক্তিৰ এই ধৰণৰ আকাংক্ষা আৰু মনোবল সমাজত প্রচলিত ধাৰাসমূহ আৰু বিশেষ দলৰ সফলতাৰ ওপৰত নির্ভৰশীল। যদি সমাজৰ সকলো অংশ সামাজিক আৰু অর্থনৈতিকভাৱে গতিহীন হয়। তেতিয়া সেই সমাজত সামাজিক গতিশীলতা সম্ভৱ নহয়।

সমাজতত্ত্ববিদসকলে সামাজিক গাঁথনিক 'মুক্ততা'ৰ নিশ্চয়তাকৰণৰ বাবে সামাজিক গতিশীলতাৰ অধ্যয়ন কৰে। বৃহৎ পৰিমাণৰ সামাজিক গতিশীলতাই অধিক মুক্ত শ্রেণী গাঁথনিক বুজায়। অৱশ্যে সকলো দেশতে সামাজিক গতিশীলতাৰ হাৰ এনে নহয়। বিভিন্ন সমাজৰ বাবে ই বিভিন্ন ধৰণৰ হয়।

৯.৬ শিক্ষা আৰু গতিশীলতা

যি বিশ্বাসৰ বাবে উচ্চগামী গতিশীলতা মানুহে সম্ভৱ আৰু বাঞ্ছিত বুলি দৃঢ় সংকল্প , সেই বিশ্বাসক গতিশীলতাৰ নীতিশাস্ত্র বুলি কোৱা হয়। এই ধৰণৰ নীতি শাস্ত্র বিকশিত দেশসমূহত এই কথা স্পষ্টভাৱে পৰিলক্ষিত। আনহাতে পিছপৰা দেশসমূহত এই নীতিশাস্ত্রসমূহ সম্পূর্ণভাৱে অৱহেলিত। ভাৰতবর্ষত ধর্মীয় পৰম্পৰা, সাধাৰণ জীৱনৰ যাপনত বিশ্বাস আৰু বস্তুগত প্রাপ্তিৰ প্রতি অনীহা আদিয়ে উলম্ব গতিশীলতাৰ আকাংক্ষাক স্থিমিত কৰে। অভাৱৰ মাজতো সন্তুষ্টি ইয়াৰ এক আদর্শ হোৱা বাবে সমাজখনে সামগ্রিকভাৱে বাধাসমূহৰ সন্মুখীন হ'ব লাগে। একপক্ষীয় শিক্ষাইহে এই পৰিস্থিতিৰ পৰিৱর্তন কৰিব পাৰে। শিক্ষাই এই ধৰণৰ প্রতিমানবোৰ আৰু মূল্যবোধ পদ্ধতিৰ পৰিবর্তন কৰিব পাৰে। কঠিন পৰিশ্রমৰ বাবে শিক্ষাই এক পৰিবেশৰ সৃষ্টি কৰিব পাৰে। ইয়াৰ উপৰিও প্রস্থিতিৰ লগত থকা অসন্তুষ্টিসমূহ বিলুপ্ত কৰি শিক্ষাই ব্যক্তিৰ মনত প্রস্থিতি পৰিবর্তনৰ এক হাবিয়াস সৃষ্টি কৰিব পাৰে।

বর্তমান শিক্ষা হৈছে এক গুৰুত্বপূর্ণ মাধ্যম যাৰ জৰিয়তে সৰহ সংখ্যক পুৰস্কৃত আৰু সমর্থনযোগ্য স্থান আহৰণ কৰিব পাৰি। শিক্ষাই আকাংক্ষা সমূহ সৃষ্টি কৰাৰ লগতে অসন্তুষ্টি সমূহৰ আঁতৰাব লগতে উলম্ব গতিশীলতাৰ উপায় যোগান ধৰে। ইয়াৰ জৰিয়তে আমি ক'ব পাৰো যে শিক্ষাই ইয়াৰ সংগঠন আৰু মূল নীতিসমূহ সু-পৰিকল্পিতভাৱে সংগঠিত কৰাৰ দ্বাৰা উচ্চ প্রস্থিতিৰ লক্ষ্য আহৰণত সহায় কৰিব পাৰে।

স্তৰীকৰণ প্রক্রিয়াৰ দুটা প্রধান কার্য্য উল্লেখনীয়। প্রথম হৈছে সহায়কাৰী কার্য্য অর্থাৎ ব্যক্তিক স্থান প্রদান কৰা। দ্বিতীয়তে, সংহত কার্য , এই প্রকাৰ কার্য ব্যক্তিৰ তেওঁৰ স্থান সমূহ গ্রহণযোগ্যতাৰ লগত জড়িত। যিকোনো স্তৰীকৰণ প্রক্রিয়াত উচ্চ আৰু নিম্ন দুই ধৰণৰ স্থান পৰিলক্ষিত হয়। নিম্ন স্থানত থকা ব্যক্তিসকলে তেওঁলোকৰ নিজ নিজ ভাগ্যৰ প্রতি প্রতিক্রিয়া প্রদর্শন কৰে এইভাৱে যে তেওঁলোকৰ লগত ন্যায়পূর্ণভাৱে ব্যৱহাৰ কৰা হৈছে। নিম্ন স্থানৰ লোকসকলে ন্যায়ৰ ক্ষেত্রত পোষণ কৰা এই মনোভাৱে স্তৰীকৰণ ব্যৱস্থাক আজিও জীয়াই ৰাখিছে। অনুসূচীত জাতিসমূহৰ মাজত এক ধর্মীয় ভাৱাবেশ সৃষ্টি হয় যে তেওঁলোকৰ পূর্বজন্মৰ কর্মৰ ফলতহে তেওঁলোকে এই নিম্নস্থান গ্রহণ কৰিবলগীয়া হৈছে। গতিকে স্তৰীকৰণৰ এই সংহত কার্য্যাৱলী হ'ল ধর্মীয় ভাৱাবেশ জাগ্রত কৰা।

শিক্ষাবিদ ডুবেই আধুনিক শিক্ষাৰ লগত প্রসংগ ৰাখি সামাজিক গতিশীলতা সম্বন্ধে অধ্যয়ন কৰিছিল। তেওঁৰ অধ্যয়নমর্মে সামাজিক গতিশীলতা আৰু স্তৰীকৰণৰ প্রক্রিয়াটো পাৰস্পৰিকভাৱে জড়িত। তেওঁৰ অধ্যয়নে প্রমাণ কৰিছিল যে সামাজিক গতিশীলতাৰ পৰিঘটনাটো আধুনিক শিক্ষাৰ সৈতে জড়িত। ঔদ্যোগিক নগৰীকৰণৰ বিকাশৰ ফলস্বৰূপে চহৰলৈ মানুহৰ প্রব্রজন হ'ল আৰু কর্মৰ সুবিধা নতুন দল আৰু শ্রেণীৰ স্তৰৰ জখলাৰ লগত ওতঃপ্রোতভাৱে জড়িত হ'ল। সামাজিক গতিশীলতাৰ কাৰকসমূহ বিশ্লেষণ কৰি তেওঁ মন্তব্য প্রদান কৰিছিল যে, সাধাৰণতে উন্নয়ণশীল দেশসমূহত যেনে,ভাৰতবর্ষ য'ত ঔদ্যোগীকৰণে কিছুপৰিমাণে স্থান লাভ কৰিছে সেই সমূহ স্থানত সামাজিক গতিশীলতা হৈছে আধুনিক বিশ্ববিদ্যালয় বা উচ্চ শিক্ষাৰ পৰিণতি। এই শিক্ষাই ব্যক্তিক শিক্ষাৰ সুবিধা প্রদান কৰাৰ লগতে উচ্চ মানৰ কর্মক্ষেত্রৰ আহৰণত সহায় কৰে। তেওঁৰ মতে পশ্চিম ইউৰোপ আৰু আমেৰিকা সামাজিক গতিশীলতা আৰু প্রব্রজন হৈছে ঔদ্যোগিকীকৰণৰ ফল।

আন এজন শিক্ষাবিদ এম, এচ, এ, ৰাওয়ে শিক্ষা, সামাজিক স্তৰীকৰণ আৰু গতিশীলতা সম্পর্কে বর্ণনা কৰিবলৈ তেওঁ কিছুমান ছাত্র-ছাত্রীৰ উদাহৰণ প্রদান কৰিছিল। তেওঁ লিখিছিল — "ছাত্র-ছাত্রীসকলৰ আকাংক্ষাৰ পর্য্যায় বহু পৰিমাণে তেওঁৰ পিতৃৰ বৃত্তিৰ দ্বাৰা প্রভাৱিত হয়। সেয়েহে নিম্ন শ্রেণী বা গাঁৱলীয়া পটভূমিৰ শিক্ষার্থীসকলৰ যি আকাংক্ষাৰ পর্য্যায় উচ্চ শ্রেণীৰ বা জাতিৰ বা চহৰীয়া পটভূমিৰ ছাত্র-ছাত্রীতকৈ নিম্ন।"

"যেতিয়া নিম্ন শ্রেণীৰ এজন শিক্ষার্থী উচ্চশিক্ষিত হয় তেওঁ কেৱল অধিক পৰিশ্রমিকৰ কার্য্য আহৰণৰ বাবেহে শিক্ষা গ্রহণ কৰে। এইদৰে পৰিয়ালৰ অর্থনৈতিক পর্য্যায় উর্দ্ধগামী কৰাৰ লগতে পৰিয়ালৰ সন্মান উর্দ্ধমুখী কৰাতো বৰঙণি যোগায়।" ওপৰোক্ত আলোচনাৰ দ্বাৰা এইয়া

স্পষ্ট যে সমাজৰ নিম্ন শ্রেণীৰ শিক্ষার্থীক শিক্ষাই সামাজিক স্তৰত আগুৱাই যোৱাত সহায় কৰে আৰু সমাজত এক উচ্চ সামাজিক স্থান দখল কৰাত সহায় কৰে।

আমি জানো যে উচ্চ শিক্ষা গ্রহণৰ জৰিয়তে পিছপৰা শ্রেণীৰ শিক্ষার্থীসকলে তেওঁলোকৰ স্থান উন্নত কৰিব পাৰে। উচ্চ শিক্ষাই উচ্চ পৰিশ্রমিক আহৰণতো সহায় কৰে আৰু এইদৰে শিক্ষা হৈছে উর্দ্ধগামী সামাজিক গতিশীলতাৰ এক সু-উপায়। ওপৰোক্ত আলোচনা সমূহৰ উপৰিও সামাজিক গতিশীলতাৰ প্রতি আগবঢ়োৱা শিক্ষাৰ বৰঙণিসমূহ নিম্নোক্ত ধৰণে উল্লেখ কৰিব পাৰো —

- শিক্ষাই সমাজত ব্যক্তিৰ প্রস্থিতি উর্দ্ধগামী কৰে। এজন শিক্ষিত ব্যক্তিয়ে তেওঁৰ শিক্ষাৰ বাবে সমাজত স্বীকৃতি, সন্মান আৰু স্থান লাভ কৰে।
- শিক্ষাই ব্যক্তিক নিয়োগৰ ভাল সুবিধা প্রদান কৰে। শিক্ষাই এহাতে ব্যক্তিৰ আয়ৰ পৰিমাণ বৃদ্ধি কৰে আৰু আনহাতে তেওঁলোকৰ ক্রয় ক্ষমতাৰ পৰিমাণো বৃদ্ধি কৰে, যিয়ে তেওঁলোকৰ জীৱন-ধাৰণৰ প্রণালী উচ্চ কৰি তোলে আৰু উচ্চ জীৱন ধাৰণ সামাজিক গতিশীলতাৰ লগত জড়িত।
- শিক্ষাই সামাজিক গাঁথনিৰ লগত জড়িত নিষিদ্ধতাসমূহ দূৰ কৰে আৰু জন্ম, লিংগ আৰু নীতি শাস্ত্রৰ ভিত্তিত কৰা প্রভেদসমূহ আঁতৰ কৰে।
- প্রাথমিক স্তৰৰ পৰা বিশ্ববিদ্যালয় পর্য্যায়লৈকে শিক্ষাও স্তৰীকৃত। এজন ব্যক্তিয়ে তেওঁৰ শিক্ষাৰ স্তৰ অনুসৰি উলম্ব সামাজিক গতিশীলতা লাভ কৰিব।
- শিক্ষাহে এনেকুৱা এক উপায় যিয়ে ব্যক্তিক মুক্ত আৰু বহল মনৰ অধিকাৰী কৰি তোলে যাতে তেওঁ সমাজৰ জাতি-বিভাজনক এক গুৰুত্বপূর্ণ বিষয় হিচাপে বিবেচনা নকৰে।

জানি থোৱা ভাল

উচ্চগামী গতিশীলতা সম্ভৱ আৰু বাঞ্ছিত হিচাপে বিশ্বাসযোগ্য কৰি তোলাকে গতিশীলতা নীতিশাস্ত্র বুলি কোৱা হয়। স্তৰীকৰণৰ দুটা প্রধান ব্যৱস্থা হৈছে সহায়কাৰী কার্য্য আৰু সংহত কার্য।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৩ঃ সামাজিক গতিশীলতা সম্পর্কে ডুবেৰ পর্যবেক্ষণক বর্ণনা কৰক।

.....

.....

৯.৭ শিক্ষা আৰু গতিশীলতাৰ বাধাসমূহ

এক সামাজিক গাঁথনিত সমান্তৰাল আৰু উলম্ব গতিশীলতাৰ প্ৰভাৱ পেলোৱা বিভিন্ন কাৰণ পোৱা যায়। আমি সেইসমূহক গতিশীলতাৰ বাধা আখ্যা দিব পাৰো। এই বাধাসমূহ আন্তঃ বা বহিঃ প্ৰকৃতিৰ হ'ব পাৰে। আন্তঃ বা আভ্যন্তৰীণ বাধাসমূহ হৈছে — মূল্যবোধ আকাংক্ষা আৰু ব্যক্তিৰ ব্যক্তিত্বৰ প্ৰকাৰ। বহিঃগত বা বাহ্যিক বাধাসমূহৰ ভিতৰত সমাজৰ সুযোগ-সুবিধাৰ গাঁথনি আৰু গাঁথনিমূলক স্থিতি যাৰ দ্বাৰা সমাজৰ ব্যক্তিসকল প্ৰভাবান্বিত। গতিশীলতাৰ এই বাধাসমূহৰ বিষয়ে আলোচনা কৰো আহক —

- **বিশ্বাস আৰু মূল্যবোধসমূহ** — ঊৰ্ধমুখী গতিশীলতাৰ ক্ষেত্ৰত বাধাৰ সৃষ্টি কৰা প্ৰধান কাৰক হৈছে সামাজিক গাঁথনিত বিশ্বাস আৰু মূল্যবোধ সমূহ। ফ্ৰেমন নামৰ ব্যক্তি এজনে বিভিন্ন শৈক্ষিক মূল্যবোধসমূহত থকা শ্ৰেণী প্ৰভেদসমূহৰ ৰাষ্ট্ৰভিত্তিত কৰা এক অধ্যয়নৰ দ্বাৰা আহৰণ কৰা তথ্যসমূহে প্ৰদৰ্শন কৰিছিল যে নিম্ন আৰ্থ-সামাজিক দলসমূহে প্ৰগতিৰ ক্ষেত্ৰত মহাবিদ্যালয়ৰ শিক্ষাক অধিক গুৰুত্ব প্ৰদান নকৰে। লগতে তেওঁলোকে তেওঁলোকৰ ল'ৰা-ছোৱালীসকলৰ বাবে মহাবিদ্যালয় শিক্ষাৰ প্ৰতি বিশেষ আগ্ৰহ প্ৰদৰ্শন নকৰে। তেওঁ লগতে এই অধ্যয়নৰ দ্বাৰা অৱগত হৈছিল যে জীৱনত কৰ্মৰ নিৰ্বাচনৰ ক্ষেত্ৰত অৰ্থনৈতিক দিশ বোৰ যেন কৰ্মৰ নিশ্চয়তা, নিৰাপত্তা মজুৰী আদিক নিম্ন শ্ৰেণীৰ লোকসকলে অধিক গুৰুত্ব প্ৰদান কৰে। গতিকে নিম্ন শ্ৰেণীৰ লোকসকল কেৱল তেওঁলোকৰ কৰ্মৰ বাৰ্তাই বা কৰ্ম ক্ষেত্ৰক ধৰি ৰখাৰ ওপৰতহে অধিক আগ্ৰহী। প্ৰতিযোগিতাৰ জৰিয়তে সামাজিক প্ৰস্থিতি উন্নতি কৰাৰ প্ৰতি তেওঁলোক আগ্ৰহী নহয়। ভাৰতীয় পৰিবেশত এই ধৰণৰ দৃশ্য সহজেই পৰিলক্ষিত হয়। ইয়াত গাঁৱলীয়া অঞ্চলত নিৰাপত্তাৰ নিশ্চিয়তা প্ৰদান নকৰালৈকে এজন গাঁৱৰ শ্ৰমিকে তেওঁৰ নিজৰ অঞ্চলৰ পৰা আনলৈ স্থানান্তৰিত হ'ব নোখোজে। এইধৰণৰ কাৰ্য্যাৱলীয়ে সেই মাটি বা ভূমিৰ ওপৰত হেঁচা প্ৰয়োগ কৰে আৰু প্ৰস্থিতিৰ স্থানত কোনো ধৰণৰ উন্নতি নহয়। এই ধৰণৰ পৰিয়ালৰ সদস্যৰ মাজত বিভক্ত কৰি দিয়াৰ লগে লগে তেওঁলোকৰ আয়ৰ হাৰ কমি যায়।

  গাঁৱলীয়া অঞ্চলত বিশেষভাৱে, নিম্নশ্ৰেণীৰ লোকসকলৰ শিক্ষাৰ সুবিধা সীমিত, যাৰ বাবে প্ৰচলিত মূল্যবোধে তেওঁলোকৰ আকাংক্ষা আৰু কাৰ্যসমূহক নিয়ন্ত্ৰণ কৰে। নিম্নশ্ৰেণীৰ লোকসকলে উচ্চ শিক্ষাৰ প্ৰতি আগ্ৰান্বিত নোহোৱাৰ কাৰণ ভিন্ন হ'ব পাৰে। যেনে — পৰম্পৰাগত মূল্যবোধবোৰ তেওঁলোকৰ ওপৰত পেলোৱা প্ৰভাৱ ইত্যাদি। এখন সমাজ বিকশিত হ'বৰ বাবে বিকশিত হোৱাৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰভাৱ পেলোৱাৰ কাৰকসমূহ যিয়েই নহওক, সমাজৰ প্ৰতিজন ব্যক্তিয়ে শিক্ষাৰ সুবিধা লাভ কৰা উচিত। এই ধৰণৰ ব্যৱস্থাই প্ৰচলিত মূল্যবোধসমূহৰ ক্ষেত্ৰত পৰিবৰ্তন আনিব পাৰে।

- **পৰিয়ালৰ প্ৰভাৱ** — বহু সময়ত পৰিয়ালৰ প্ৰভাৱৰ বাবেও গতিশীলতা সীমিত হৈ ৰয়। ষ্টীফেন্সনে কৰা অধ্যয়নৰ দ্বাৰা পোৱা যায় যে বৃত্তিমূলক পৰিকল্পনা আৰু আকাংক্ষা উভয়ে পিতৃৰ বৃত্তিৰ সন্মানীয় স্থানৰ লগত জড়িত। যদি পৰিয়ালত প্ৰচেষ্টাৰ অভাৱ হয় তেতিয়া সেই পৰিয়ালৰ ল'ৰা-ছোৱালীসকলৰ গতিবিধি আৰু আগ্ৰহ প্ৰভাবান্বিত হয়। সাধাৰণতে দেখা যায় কোনো এক ব্যক্তিয়ে যিকোনো এক কাৰ্য্য গ্ৰহণ কৰিবলৈ লোৱাৰ ক্ষেত্ৰত তেওঁৰ পিতৃ-মাতৃয়ে প্ৰভাবিত কৰে। এই ধৰণৰ প্ৰভাৱ যৌথ পৰিয়ালত বিশেষভাৱে পৰিলক্ষিত। তেনে ধৰণৰ পৰিয়ালত সকলোবোৰ সম্পৰ্ক এটা মূল ভেঁটিৰ অধীনত নিয়ন্ত্ৰিত, যিয়ে উপাৰ্জন নকৰা সদস্যসকলক নিৰাপত্তা প্ৰদান কৰে আৰু তেওঁলোকক তেওঁলোকৰ প্ৰস্থিতি পৰিবৰ্তনৰ বাবে কাৰ্য আচনি লোৱাত বাধা দিয়ে। যৌথ পৰিয়ালৰ গাঁথনিৰ পৰিবৰ্তনে মধ্যবিত্ত শ্ৰেণীৰ লোকসকলক নিৰাপত্তাৰ ক্ষেত্ৰত কিছু প্ৰভাৱ পেলায়। কিয়নো ভাৰতবৰ্ষত তেনে ধৰণৰ সামাজিক নিৰাপত্তা প্ৰদানৰ ব্যৱস্থা নাই। পৰিয়ালৰ এজন সদস্যৰ দুৰ্ঘটনাই পৰিয়ালটোক জুৰুলা কৰি তোলে, কিয়নো সমাজৰ ফালৰ পৰা সংগঠিত সহায় আগবঢ়োৱা নহয়। একমাত্ৰ যৌথ পৰিয়ালেহে ইয়াৰ সদস্যসকলক উদ্ধাৰ কৰাত সহায় কৰে, গতিকে যৌথ পৰিয়ালৰ বান্ধোন অবিহনে নিম্ন মধ্যবিত্ত শ্ৰেণীৰ য'ত উপাৰ্জনৰ উৎস কেৱল এজনেই , তেনে পৰিয়াল বিপদৰ সময়ত সদায় কঠিনতাৰ সন্মুখীন হৈ পৰে।

  শিক্ষা দুই ধৰণৰ ভূমিকা পালন কৰিব পাৰে — (ক) শিক্ষাই পৰিয়ালৰ সকলো ব্যক্তিকে বৃত্তিৰ বাবে প্ৰস্তুত কৰি তুলিব পাৰে যিয়ে জীৱন নিৰ্বাহৰ ক্ষেত্ৰত আৰ্থিকভাৱে ব্যক্তিক আত্মবিশ্বাসী কৰি তোলে। নাৰী শিক্ষাৰ বিষয়টোৰ ওপৰত যিমানেই জোৰ দিয়া হ'ব সমাজখন সিমানেই অভাবমুক্ত হ'ব, কিয়নো শিক্ষাই নাৰীসকলক অৰ্থনৈতিকভাৱে স্বাধীন কৰি তোলাৰ লগতে আনৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল হৈ থকাটো ৰোধ কৰিব। (খ) শিক্ষাই উচ্চ স্থান আহৰণৰ জৰিয়তে উন্নত জীৱন ধাৰাৰ ইতিহাস জগাই তুলিব পাৰে। এইদৰে ব্যক্তিসকলে উৰ্দ্ধগামীভাৱে বিচাৰ কৰিবলৈ লয় আৰু সুসংগঠিত শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ জৰিয়তে পৰিয়ালৰ প্ৰস্থিতিৰ স্থান উৰ্দ্ধগামী কৰিবলৈ প্ৰয়াস কৰিব পাৰে।
- **ব্যক্তিৰ ব্যক্তিত্বৰ কাৰকসমূহ** — অগতিশীলতাৰ এক অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ কাৰক ব্যক্তিৰ ব্যক্তিত্বৰ সংৰচনাত পোৱা যায়। বহু অধ্যয়নৰ জৰিয়তে পোৱা যায় যে কৃতিত্ব লাভৰ প্ৰনোদন, অভিৰোচন, বুদ্ধিমত্তা , আকাংক্ষা আৰু মূল্যবোধসমূহ গতিশীলতাৰ লগত জড়িত। এটা অধ্যয়নৰ জৰিয়তে পোৱা গৈছে যে এজন ব্যক্তিৰ প্ৰাৰম্ভিক কালছোৱা তেওঁৰ বিদ্যালয়ৰ পাৰদৰ্শিতাৰ ক্ষেত্ৰত বুদ্ধিমত্তাই এক গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে। কিন্তু যেতিয়াই তেওঁ বিকশিত হ'বলৈ ধৰে পৰিয়াল আৰু বন্ধুবৰ্গৰ পৰা লাভ কৰা মূল্যবোধ অনুসৰি নিজৰ পাৰদৰ্শিতা সমূহক আকাৰ প্ৰদান কৰে। ইয়াৰ অৰ্থ এইয়ে যে গতিশীলতাৰ আকাংক্ষাৰ ক্ষেত্ৰত জীৱনৰ প্ৰাৰম্ভিক পৰ্য্যায়ত বুদ্ধিমত্তাৰ প্ৰভাৱ পৰিলক্ষিত হয়। কিন্তু

পৰৱর্তী পর্য্যায়ত আহৰণ কৰা মূল্যবোধে অধিক প্রভাৱ পেলায়। মহাবিদ্যালয়লৈ যোৱাৰ হেঁপাহ গতিশীলতাৰ এক গুৰুত্বপূর্ণ দিশ হিচাপে গ্রহণ কৰিব পাৰি। যিজনে সু-পাৰদর্শিতা দেখুৱাই উচ্চ শিক্ষা গ্রহণ কৰিব পাৰে আৰু এইদৰে উর্দ্ধমুখীভাৱে গতিশীল হ'ব পাৰে। ওপৰত উল্লেখ কৰা অধ্যয়নটিৰ পৰা পোৱা যায় যে উচ্চ শ্রেণীৰ শিক্ষার্থীসকলে বিশ্বাস কৰে যে বিদ্যালয়ত উপযুক্ত পাৰদর্শিতা প্রয়োজনীয়। মহাবিদ্যালয়ত নামভর্ত্তিকৰণৰ বাবে তেওঁলোকে মাধ্যমিক পর্য্যায়ত শিক্ষা দিয়াৰ ওপৰত অধিক গুৰুত্ব আৰোপ কৰে। আনহাতে, নিম্ন প্রস্থিতিৰ অন্তর্ভুক্ত ল'ৰা এজনে বিশ্বাস কৰা মর্মে মহাবিদ্যালয় শিক্ষা তেওঁৰ বাবে হয় একমাধ্যম অথবা পিতৃ-মাতৃৰ বাবে এইয়া কোনো চিন্তাৰ বিষয় নহয় যাৰ বাবে নিম্ন স্তৰৰ অতি বুদ্ধিমান শিক্ষার্থী এজনো উচ্চ শিক্ষাৰ ক্ষেত্রত নিৰুৎসাহী হ'ব পাৰে।

আমেৰিকাত অধ্যয়ন কৰা ৰ'ছেনৰ অধ্যয়নে প্রকাশ কৰা অনুসৰি 'কৃতিত্ব লাভৰ প্রনোদন' শক্তিৰ ক্ষেত্রত সামাজিক শ্রেণীসমূহ এটা আনটোৰ পৰা পৃথক। উচ্চ শ্রেণীৰ অন্তর্ভুক্ত ব্যক্তিসকলৰ কৃতিত্ব লাভৰ অভিৰোচন উচ্চ, এই অধ্যয়নৰ ফলস্বৰূপে পোৱা যায় যে উচ্চ শ্রেণীৰ শিক্ষার্থীসকলৰ ভবিষ্যতকেন্দ্রিক কার্য্যাৱলী ব্যক্তিকেন্দ্রিক মূলক দৃষ্টিভংগীৰ ওপৰত অধিক আগ্রহী, যিয়ে তেওঁলোকৰ পাৰদর্শিতা আৰু সামাজিক গতিশীলতাত সহায় কৰি তোলে। আন এজন ব্যক্তি ক্রু'কেটে কৰা অধ্যয়নে পৰামর্শ প্রদান কৰিছিল যে কৃতিত্ব লাভৰ অভিপ্রায় হ'ল বৃত্তিগত গতিশীলতাৰ লগত সম্পর্কযুক্ত এক গুৰুত্বপূর্ণ ব্যক্তিত্বৰ কাৰণ। এই অধ্যয়নৰ মতে কৃতিত্ব লাভৰ অভিপ্রায় উচ্চ সন্মানযুক্ত স্থানত থকা পিতৃৰ সন্তানসকলৰ উর্দ্ধগামী গতিশীলতাৰ লগত অধিকভাৱে জড়িত।

ওপৰোক্ত অধ্যয়ন বা অন্যান্য একেধৰণৰ গৱেষণাৰ মতে সামাজিক গাঁথনিৰ বিভিন্ন স্থানত থকা ব্যক্তিৰ গতিশীলতাক অধ্যয়ণ কৰে। দেখা যায় যে সমাজৰ উচ্চ শ্রেণীৰ যুৱসকলৰ গতিশীলতাৰ বাবে শক্তিশালী ব্যক্তিগত অভিৰোচনৰ প্রয়োজন নহ'বও পাৰে কিয়নো তেওঁলোকে অধিক কার্য্যপূর্ণ আৰু সংগঠিতৰূপে তেওঁলোকৰ কার্যসমূহ সম্পাদন কৰে। এইসকল ব্যক্তিয়ে সু-উপদেশ গ্রহণ কৰে আৰু এনেকুৱা এক পৰিবেশত জীৱন নির্বাহ কৰে য'ত তেওঁলোকক উচ্চ পর্যায়ত যাবলৈ অনুপ্রাণিত কৰে। এইধৰণৰ পৰিবেশত তেওঁলোকৰ জীৱন গঢ়াৰ বাবে তেওঁলোকক উপযুক্ত সিদ্ধান্ত প্রদান কৰা হয়। কিন্তু নিম্ন শ্রেণীৰ এজন যুৱকৰ বাবে এইধৰণৰ সুবিধা প্রযোজ্য নহয়। সিদ্ধান্ত গ্রহণৰ বাবে তেওঁলোকে আত্মপ্রচেষ্টা চলাব লগীয়া হয়। সেয়েহে এনেধৰণৰ ব্যক্তি বা যুৱকসকলৰ প্রতি শিক্ষা ব্যৱস্থাই এক বিশেষ দায়িত্ব পালন কৰিব লাগে।

জানি থোৱা ভাল

গতিশীলতাৰ আন্তঃ আৰু বহিঃ বাধাসমূহ হৈছে —

- সামাজিক গাঁথনিত প্রচলিত বিশ্বাস আৰু মূল্যবোধসমূহ
- পৰিয়ালৰ প্রভাৱ
- ব্যক্তিৰ ব্যক্তিত্বৰ উপাদানসমূহ

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৪ঃ গতিশীলতাৰ ক্ষেত্রত থকা বাধাসমূহ উল্লেখ কৰা।

.....

.....

৯.৮ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- সামাজিক গতিশীলতাই সামাজিক গাঁথনিৰ ভিতৰত হোৱা গতিবিধিক বুজায়।
- গতিশীলতাৰ প্রদান প্রকাৰসমূহ হৈছে — সমান্তৰাল আৰু উলম্ব গতিশীলতা, মুক্ত আৰু ৰুদ্ধ আৰ্হিৰ গতিশীলতা, আন্তঃ প্রজন্মমূলক গতিশীলতা।
- হেভিংহার্ট আৰু নিউগর্টেনৰ মতে, সামাজিক গতিশীলতা দুই প্রকাৰৰ— উৰ্দ্ধমুখী গতিশীলতা আৰু নিম্নমুখী গতিশীলতা।
- সামাজিক গতিশীলতাত প্রভাৱ পেলোৱা বিভিন্ন কাৰকসমূহৰ ভিতৰত হেনৰি এম. জনচনে বাছি উলিওৱা কিছুমান গুৰুত্বপূর্ণ কাৰক হ'ল — (ক) সামাজিক সন্মানসমূহ চূড়ান্তভাৱে গ্রহণযোগ্য মূল্যবোধৰ ওপৰত নির্ভৰশীল। (খ) উচ্চ শ্রেণীত সীমাবদ্ধ হোৱা কিছুমান বিশেষ জন্মলব্ধ ক্ষমতা আৰু বুদ্ধিৰ বাবে গতিশীলতাৰ বাবে কোনো ধৰণৰ অহৰহ তাড়না পৰিলক্ষিত নহয়। (গ) ব্যক্তিৰ বিভিন্ন প্রকাৰৰ কৌশলসমূহৰ দাবীত সমাজত দ্রুত গতিত হোৱা পৰিবর্তনেও সামাজিক গতিশীলতাত প্রভাৱ পেলায়। (ঘ) প্রতিটো শ্রেণীত হোৱা জন্মৰ হাৰে কেতিয়াও সেই শ্রেণীৰ সকলো স্থান পৰিপূৰণ কৰিব নোৱাৰে, যাৰ বাবে সামাজিক গতিশীলতাৰ সৃষ্টি হয়। (ঙ) উচ্চ শ্রেণীত কৰা জন্মগ্রহণে বহু সময়ত ব্যক্তিসকলৰ মাজত আত্মতুষ্টি জগাই তোলে।
- সামাজিক গতিশীলতাৰ অন্যান্য কাৰকসমূহ হৈছে সামাজিক পৰিবর্তন, যোগাযোগ, শ্রমৰ বিভাজন আৰু অর্থনৈতিক বিকাশ।

- শিক্ষাই এজন ব্যক্তিক বিকশিত হোৱাত সহায় কৰে, যেনে অভিপ্রায় আৰু কঠোৰ পৰিশ্রমে তেওঁক উচ্চস্থান আহৰণত সহায় কৰে আৰু শিক্ষাই এই অভিপ্রায় ব্যক্তিৰ মনত জগাই তোলে।

৯.৯ অধিক জানিবলৈ

1) Mathur S.S (1956) ; “A Sociological Approach to Indian Education”. Vinod Pustak Mandir, Agra.
2) Dr. Sharma (2016); “Sociological Foundations & Education”, Lakshmi Narain Agarwal, Agra.
3) Safaya and Shaida (2003); “Modern Theory and Principles of Education.” Dhanpat Rai Publishing Co. (P) Ltd. New Delhi.
4) C. N. Shankar Rao : Principles of Sociology

৯.১০ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ উইলিয়াম চেচিল হেড্রিকৰ মতে, সামাজিক গতিশীলতা হৈছে এটা সামাজিক দলৰ পৰা আন এটা সামাজিক দললৈ ব্যক্তিয়ে কৰা গতি।

২ নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ হেভিংহার্ট আৰু নিউগার্টনৰ মতে, সামাজিক গতিশীলতা দুই প্রকাৰৰ। উর্দ্ধমুখী সামাজিক গতিশীলতা আৰু নিম্নমুখী সামাজিক গতিশীলতা। হেড্রিকে বর্ণনা কৰা মতে উর্দ্ধমুখী সামাজিক গতিশীলতাৰ লগত উলম্ব গতিশীলতাৰ সাদৃশ্য আছে। হেভিংহার্ষ্ট আৰু নিউগর্টেনৰ মতে উর্দ্ধমুখী গতিশীলতাৰ ক্ষেত্রত এক নতুন সংস্কৃতি অধ্যয়ন কৰাটো প্রয়োজনীয়। নিম্নমুখী সামাজিক গতিশীলতা ৰাজনৈতিক পৰিবর্তন, অর্থনৈতিক হতাশা আৰু ব্যক্তিৰ চৰিত্র হীনতাৰ বাবে সৃষ্টি হয়।

৩ নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ ডুবেৰ অধ্যয়ন মর্মে সামাজিক গতিশীলতা আৰু স্তৰীকৰণৰ ব্যৱস্থাটো পাৰস্পৰিক ভাৱে জড়িত । তেওঁৰ অধ্যয়নে প্রমাণ কৰিছিল যে সামাজিক গতিশীলতাৰ অন্যান্য কাৰক সমূহ হ’ল আধুনিক শিক্ষা, উদ্যোগীকৰণৰ ফলস্বৰূপে চহৰলৈ মানুহৰ প্রব্রজন, কর্ম সংস্থাপনৰ সুবিধা আৰু নতুন স্তৰীকৃত দল আৰু শ্রেণী সমূহ। সামাজিক গতিশীলতাৰ কাৰকসমূহ বিশ্লেষণ কৰি তেওঁ মন্তব্য প্রদান কৰিছিল যে, সাধাৰণতে বিকশিত দেশসমূহত,যেনে ভাৰতবর্ষ য’ত ঔদ্যোগীকৰণে কিছুপৰিমাণে স্থান লাভ কৰিছে সেই সমূহ স্থানত সামাজিক গতিশীলতা হৈছে আধুনিক বিশ্ববিদ্যালয় বা উচ্চ শিক্ষাৰ

পৰিণতি।

৪ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ সামাজিক গতিশীলতাৰ ক্ষেত্ৰত বাধা প্ৰদান কৰা কাৰকসমূহ হৈছে — (ক) সামাজিক গাঁথনিত প্ৰচলিত মূল্যবোধ আৰু বিশ্বাসসমূহ (খ) পৰিয়ালৰ প্ৰভাৱ (গ) ব্যক্তিৰ ব্যক্তিত্বৰ উপাদানসমূহ।

৯.১১ আৰ্হি প্ৰশ্ন

ক) অতি চমু প্ৰশ্ন (৫০ টা শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

প্ৰশ্ন ১ঃ সামাজিক গতিশীলতা বুলিলে আপুনি কি বুজে?

প্ৰশ্ন ২ঃ "উচ্চ ব নিম্ন সামাজিক শ্ৰেণীৰ মাজত হোৱা উৰ্ধমুখী বা নিম্নমুখী গতিবিধি হৈছে সামাজিক গতিশীলতা। ই আপেক্ষিকভাৱে পূৰ্ণকালীন, এটা শ্ৰেণীৰ মাজত হোৱা গতিবিধি, কাৰ্য্যগতভাৱে সামাজিক দল আৰু উচ্চ বা নিম্ন হিচাপে মূল্যায়িত হোৱা শ্ৰেণীসমূহক ই সূচায়।" — কোনে কৈছিল?

প্ৰশ্ন ৩ঃ গতিশীলতাৰ বিষয়ে লিখা প্ৰথমজন ব্যক্তি কোন?

খ) চমু প্ৰশ্ন (১৫০ টা শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

প্ৰশ্ন ১ঃ সমান্তৰাল আৰু উলম্ব গতিশীলতাৰ বিষয়ে লিখক।

প্ৰশ্ন ২ঃ নিম্নমুখী সামাজিক গতিশীলতা কি? নিম্নমুখী গতিশীলতাৰ কাৰকসমূহ উল্লেখ কৰক।

গ) ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন (৩০০-৫০০ টা শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

প্ৰশ্ন ১ঃ সামাজিক গতিশীলতাত প্ৰভাৱ পেলোৱা প্ৰধান কাৰকসমূহ উল্লেখ কৰক।

প্ৰশ্ন ২ঃ সামাজিক গতিশীলতাৰ বিভিন্ন প্ৰকাসমূহ উল্লেখ কৰক।

প্ৰশ্ন ৩ঃ সামাজিক গতিশীলতাৰ বিভিন্ন আন্তঃ আৰু বহিঃ বাধাসমূহ আলোচনা কৰক।

*** ***** ***

অধ্যায় ১০ঃ শিক্ষা আৰু সম্প্রদায়

অধ্যায় গাঁথনি

১০.১ উদ্দেশ্য
১০.২ পৰিচয়
১০.৩ সম্প্রদায়ৰ অর্থ আৰু সংজ্ঞা
  ১০.৩.১ সম্প্রদায়ৰ বৈশিষ্ট্য
  ১০.৩.২ সম্প্রদায়ৰ প্রকাৰ
১০.৪ শিক্ষাৰ প্রতি সম্প্রদায়ৰ দায়িত্ব
১০.৫ সাম্প্রদায়ৰ জীৱনৰ বাবে শিক্ষা
১০.৬ বিদ্যালয়-সম্প্রদায়ৰ সম্বন্ধ
১০.৭ সম্প্রদায়, বিদ্যালয় আৰু সমাজৰ ভূমিকা
১০.৮ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
১০.৯ অধিক জানিবলৈ
১০.১০ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
১০.১১ আৰ্হি প্রশ্ন

১০.১ শৈক্ষিক উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি —

- সম্প্রদায়ৰ অর্থ, সংজ্ঞা আৰু বৈশিষ্ট্য চিনাক্ত কৰিব পাৰিব।
- সম্প্রদায়ৰ প্রকাৰ, শিক্ষাত সম্প্রদায়ৰ দায়িত্ব, সাম্প্রদায়িক জীৱনৰ বাবে শিক্ষা, বিদ্যালয়, সম্প্রদায়ৰ সম্বন্ধ আৰু বিদ্যালয় আৰু সমাজৰ বাবে সম্প্রদায়ৰ দায়িত্বৰ বিষয়ে জানিব পাৰিব।

১০.২ পৰিচয়

শিক্ষা হৈছে দৰাচলতে এক সামাজিক কার্য্য আৰু এই ক্ষেত্রত, বিদ্যালয় সমূহ সমাজৰ দ্বাৰা সম্পাদিত হয়। প্রশিক্ষণ আৰু যুৱচামক বিকশিত কৰাৰ জৰিয়তে এই সমাজে তেওঁলোকক তেওঁলোকৰ নিজস্ব দলসমূহৰ দলীয় জীৱনত কার্য্যক্ষম ভাৱে অংশগ্রহণ কৰাৰ বাবে সক্ষম কৰি তোলে। এজন ব্যক্তিয়ে শিক্ষাৰ জৰিয়তে তেওঁৰ নিজস্ব গোট বা সমাজৰ সংস্কৃতিক আৰু আনুষ্ঠানিক ঐতিহ্য সমূহ আহৰণ কৰিব লাগে। যদি সেই ব্যক্তিজন এই প্রক্রিয়াত ব্যর্থ হৈছে তেন্তে বিদ্যালয়ৰ শিক্ষা অসম্পূর্ণ হৈ ৰ'ব আৰু তেওঁৰ সকলো প্রচেষ্টা অথলে যাব। এইদৰে বিদ্যালয় আৰু সম্প্রদায় ঘনিষ্ঠভাৱে সম্পর্কযুক্ত।

১০.৩ সম্প্রদায়ৰ অর্থ আৰু সংজ্ঞা

এক সম্প্রদায়ক সাধাৰণতে এক সামাজিক গোট বা ব্যক্তিৰ এক দল হিচাপে বিবেচনা কৰা হয়, যি গোটৰ আদর্শ, মূল্যবোধ অথবা চিনাক্তকৰণ সমূহ সামূহিক প্রকৃতিৰ। প্রায়েই সম্প্রদায় সমূহ বিশেষ এক স্থানৰ দ্বাৰা বৈশিষ্টপূর্ণ, যি সমূহ এক নির্দিষ্ট ভৌগোলিক চাৰিসীমাত সীমাবদ্ধ যেনে - গাঁও, চহৰ, ওচৰ-চুবুৰীয়া ইত্যাদি। বংশানুক্রমিক সম্বন্ধৰ সীমাৰ বাহিৰত নির্দিষ্ট হোৱা স্থায়ী সম্পর্ক সমূহেও সম্প্রদায়ৰ ধাৰণা সূচায়। ব্যক্তি সকলে সেই সমূহ সামাজিক বান্ধোনক তেওঁলোকৰ পৰিচয় হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰে আৰু সামাজিক অনুষ্ঠান যেনে — পৰিয়াল, গৃহ, চৰকাৰ, সমাজ অথবা মানৱতাৰ ক্ষেত্রতো তেওঁলোকৰ ভূমিকাই গুৰুত্ব লাভ কৰে। যদিও সম্প্রদায় সমূহ সাধাৰণতে ব্যক্তিগত সামাজিক বান্ধোনৰ এক সম্পর্কযুক্ত ধাৰণা, বৃহৎ পর্য্যায়তো বা বৃহৎ দলীয়া সম্পর্কযুক্ত অনুষ্ঠানতো সম্প্রদায় সমূহ গুৰুত্বপূর্ণ যেনে — জাতীয় সম্প্রদায়, আন্তঃৰাষ্ট্রীয় সম্প্রদায় আদি।

এই সম্প্রদায় শব্দটোৰ ইংৰাজী প্রতিশব্দ হৈছে — community যিটো শব্দ পুৰণি এক ফ্রান্স শব্দৰ পৰা আহিছে, সেই শব্দটো হৈছে — comuneté, এই শব্দটো আকৌ এক লেটিন শব্দ communitas ৰ পৰা অহা বুলি কোৱা হয় যাৰ অর্থ হৈছে — ৰাজহুৱাভাৱে প্রকাশ কৰা (shared in common)। চক্রেটিছে কৈছিল যে যিজন ব্যক্তি তেওঁৰ অগ্রজ বা পূর্ব ব্যক্তিৰ ক্ষেত্রত স্বাধীন আৰু যিজনে সমাজ বা সম্প্রদায়ত বসবাস কৰিব নোৱাৰে, তেওঁ হয় এজন দেৱতা নহয় ভূত। গতিকে সম্প্রদায় হৈছে দুটা লেটিন শব্দৰ সংযোজন — com অর্থাৎ লগ-লগা আৰু munis অর্থাৎ প্রতিপাল কৰা। সেই অনুসৰি সমূহীয়াভাৱে প্রতিপালন কৰাকে সম্প্রদায় বোলা হয়।

সাধাৰণ অর্থত একেই স্থানতে সন্নিবিষ্ট হোৱা এক জনসাধাৰণেই হৈছে সম্প্রদায়। য'ত প্রতিজন সদস্যৰে দৈনিক জীৱন অন্যান্য সদস্যসকলৰ ওপৰত নির্ভৰশীল। একত্রিতভাৱে সদস্য সকলে সম্পাদন কৰা বিভিন্ন কার্য্যাৱলীসমূহে তেওঁলোকৰ সামাজিক আৰু অর্থনৈতিক প্রয়োজনসমূহ স্থায়ী ৰূপত পূৰণ কৰিব বুলি সুনিশ্চিত কৰে।

এলভিন গুদে কৈছিল — "কম বেছি পৰিমাণে এক নির্দিষ্ট কিন্তু ক্ষুদ্র স্থানত বসবাস কৰা ব্যক্তিসকল যিয়ে তেওঁলোকৰ বিভিন্ন কার্য্যাৱলীসমূহৰ আন্তঃভূমিকা পালনত পাৰস্পৰিকভাৱে সন্মুখীন হয় তেওঁলোকৰ প্রত্যক্ষ সামাজিক সম্পর্কৰ ফলস্বৰূপে সৃষ্টি হোৱা প্রাথমিক দল হৈছে সম্প্রদায়।"

এই সংজ্ঞাটোৰ দ্বাৰা আমি লক্ষ্য কৰো যে সম্প্রদায় হৈছে এক প্রাথমিক দল অর্থাৎ এই দলৰ সদস্যসকলৰ মাজত মুখা-মুখি সম্পর্ক স্থাপন হয় যিয়ে তেওঁলোকক লগা-লগি হোৱাত আৰু জীৱনৰ সাধাৰণ বিষয়সমূহ আদান-প্রদান কৰাত সহায় কৰে। সংজ্ঞাটোত এতিয়াও উল্লেখ কৰা হৈছে যে সম্প্রদায়ে সাধাৰণতে এক ক্ষুদ্র স্থানহে দখল কৰি ৰাখে, যিয়ে ইয়াৰ সদস্যসকলক পাৰস্পৰিক ভাৱে দেখা সাক্ষাত হোৱাৰ সুবিধা প্রদান কৰে। গতিকে প্রত্যক্ষ সামাজিক সম্পর্ক

আৰু মুখামুখি সম্বন্ধই সম্প্রদায়ক বিশিষ্ট কৰি তোলে। ব্রাউন নেলৰ মতে, "সম্প্রদায়ৰ দ্বাৰা মই বিভিন্ন কৌশলৰ সৈতে বিভিন্ন কার্যক্রমক লৈ ওচৰ চুবুৰীয়া হিচাপে বসবাস কৰা ডেকা-বুঢ়া, পুৰুষ-মহিলাৰ এক ক্ষুদ্র ভিন্নৰূপী দলক বুজো। ই এক প্রাথমিক দল য'ত জীৱনৰ বহুতো প্রধান কার্য্যাৱলী দলটোৰ সীমা বেষ্টনীত সহযোগিতামূলক ভাৱে সম্পদান কৰা হয়।"

মেকেইভাৰ আৰু পেজৰ মতে — "যেতিয়া ক্ষুদ্র বা বৃহৎ কোনো দলৰ সদস্য সকলে এনে এক ধৰণে সমবেতভাৱে জীৱন নির্বাহ কৰে, য'ত বিশিষ্ট আগ্রহ বা উদ্দেশ্যৰ পৰিবর্তে জীৱনৰ প্রধান ব্যৱস্থা হৈছে সামূহিক জীৱন, তেনে দলক আমি সম্প্রদায় বুলি বিবেচনা কৰো। সম্প্রদায়ৰ প্রধান বৈশিষ্ট্য হৈছে যে কোনো এজন ব্যক্তিৰ জীৱন এই সম্প্রদায়ৰ অধীনত সম্পূর্ণভাৱে যাপন কৰিব লাগিব। গতিকে সকলোৰে সামাজিক সম্পর্ক সম্প্রদায়ৰ ভিতৰতে পোৱা যায়।"

ইয়াৰ উপৰিও মেকেইভাৰ আৰু পেজে বিশেষভাৱে কৈছিল যে সম্প্রদায় সমূহ কিছুমান সামাজিক সম্বন্ধৰ সীমাৰ দ্বাৰা বৈশিষ্ট্যপূর্ণ আৰু ইয়াৰ ভেঁটি হৈছে অৱস্থান আৰু সামূহিক ভাৱনা।

আমি ইতিমধ্যে উল্লেখ কৰিছো যে, সম্প্রদায়ৰ বৈশিষ্ট্য হৈছে ইয়াৰ অৱস্থান যি মানুহে বাস কৰা ভেটিৰ ভৌগোলিক প্রকৃতিৰ লগত জড়িত। ওপৰত উল্লেখ কৰা হৈছে যে সামূহিক ভাৱনাৰ ক্ষেত্রত ব্যক্তিসকলে এক সামূহিক শক্তি আদান প্রদান কৰে যিয়ে তেওঁলোকক সমবেত ভাৱে জীয়াই থকাৰ আৰু কাম কৰাৰ প্রেৰণা দিয়ে।

সম্প্রদায় আৰু সমাজ সম্পর্কে অ'টৱে এক পৃথক মন্তব্য প্রদান কৰিছিল। তেওঁৰ মতে সম্প্রদায় আৰু বিদ্যালয়ৰ মাজত এক স্পষ্ট পৃথকীকৰণ হোৱা উচিত। তেওঁ কলিংউদৰ দৃষ্টিভংগীৰ ভিত্তিত সম্প্রদায়ৰ সংজ্ঞা আগবঢ়াইছিল।

অ'টৱে কৈছিল — "এক সম্প্রদায় হৈছে সকলো ব্যক্তি অর্থাৎ প্রাপ্তবয়স্ক বা শিশু, সামাজিক বা অসামাজিক ব্যক্তিয়ে এক বিশেষ পৰিসীমাত বসবাস কৰা এক দল য'ত সকলোৰে জীৱনৰ শৈলী আদান-প্রদান কৰে কিন্তু সকলোবোৰ এই সংগঠন বা উদ্দেশ্যৰ বিষয়ে সচেতন নহয়। এখন সমাজ হৈছে এক সম্প্রদায় যাৰ সদস্যসকল জীৱনৰ দিশ সমূহক লৈ সামাজিক ভাৱে সচেতন হৈ পৰে আৰু নির্দ্ধাৰিত সামূহিক লক্ষ্য আৰু মূল্যবোধৰ দ্বাৰা একত্রিত হৈ পৰে।

অ'টৱে প্রদান কৰা এই ধাৰণা একপক্ষীয় বিশ্লেষণ হে মাথোন। সকলোবোৰ সমাজ তত্ত্ববিদে সম্প্রদায়তকৈ সমাজক এক বৃহৎ সমষ্টি হিচাপে গণ্য কৰে।

১০.৩.১ সম্প্রদায়ৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ

যেতিয়া আমি কোনো এক সম্প্রদায় লক্ষ্য কৰো তেতিয় নিম্নোক্ত বৈশিষ্ট্যসমূহ দেখিবলৈ পাওঁ —

- প্রথমতে সম্প্রদায়ৰ এক জনসংখ্যামূলক সমষ্টি আছে। আন অর্থত ক'বলৈ হ'লে সম্প্রদায়ত ব্যক্তিসকলক সমবেতভাৱে জীৱন নির্বাহ কৰা দেখা যায়।

- সম্প্রদায়ৰ দ্বিতীয় বৈশিষ্ট্য হৈছে যে ইয়াৰ এক অৱস্থানগত পৰিসীমা আছে সেয়েহে সাম্প্রদায়িক জীৱন ভৌগোলিক অৱস্থাৰ অবিহনে গঢ় লৈ উঠিব নোৱাৰে। প্রতি সম্প্রদায়তে ব্যক্তিৰ জীৱনত ভৌগোলিক কাৰকবোৰৰ এক বিশেষ প্রভাৱ আছে। উদাহৰণস্বৰূপে পর্বতীয়া অঞ্চলত বসবাস কৰা সম্প্রদায় সমূহ ভৌগোলিক বাধা আৰু সম্পদৰ পর্য্যাপ্ততাৰ অভাৱৰ দ্বাৰা প্রভাবান্বিত হোৱাতো নিশ্চিত। সেয়েহে প্রতি সম্প্রদায়ৰে ভৌগোলিক অৱস্থান আছে আৰু সম্প্রদায় এই অৱস্থানৰ দ্বাৰা প্রভাবান্বিত।
- তৃতীয়তে প্রত্যেক সম্প্রদায়েৰে কিছু প্রকাৰৰ ঐতিহাসিক ঐতিহ্য পৰিলক্ষিত হয়। আন অর্থত ক'বলৈ হ'লে সময়ৰ ক্ষেত্রত সম্প্রদায়ৰ ব্যক্তিসকলে তেওঁলোকৰ ঐতিহাসিক ঐতিহ্যৰ পৰা পোৱা প্রেৰণাৰ ফলস্বৰূপে সম্প্রদায়ৰ নিজস্ব আখ্যান আৰু বিশ্বাসৰ বিকাশ হয়।
- প্রত্যেক সম্প্রদায়তে কিছুসংখ্যক সেৱামূলক অনুষ্ঠান পোৱা যায় যেনে - দোকান, বিদ্যালয়, সমবায়, পঞ্চায়ত ইত্যাদি। এই অনুষ্ঠানসমূহে ব্যক্তিসকলক নিজস্বভাৱে প্রতিপালন কৰাত সহায় কৰে।
- সম্প্রদায়ৰ আন এক বৈশিষ্ট্য হ'ল যে ইয়াত ব্যক্তিসকলে জীৱনৰ ৰূপ সামূহিকভাৱে আদান-প্রদান কৰে। আন কথাত সম্প্রদায়ত জীৱনৰ এক ৰূপ পৰিলক্ষিত হয়, যিয়ে তেওঁলোকক অর্থনৈতিক, সামাজিক আৰু সাংস্কৃতিক প্রয়োজন সাপেক্ষে সময় আৰু কার্য্য ভাগ-বতৰাই লোৱাত সহায় কৰে। জীৱনৰ সামূহিক ৰূপে অৱসৰ সময় আৰু সাম্প্রদায়িক সম্পদ সমূহ সামূহিকভাৱে ব্যৱহাৰ কৰা বুজায়। এক সম্প্রদায়ত ব্যক্তিয়ে এক সামূহিক ঘৰুৱা জীৱনৰ ৰূপ গ্রহণ কৰে আৰু তাৰ সুনির্বাহ কৰে। তেওঁলোকৰ শৈক্ষিক আৰু ধর্মীয় পৰম্পৰা সমূহো সামূহিকভাৱে আদান-প্রদান হয়।
- সম্প্রদায়ত থকা ব্যক্তিসকলৰ এক একতাৰ সচেতনতা আছে । সম্প্রদায়ৰ বিশেষ বৈশিষ্ট্যসমূহ ইয়াৰ সাম্প্রদায়িক উৎসসমূহত প্রতিফলিত হয়। এই উৎসৰ বাবে ব্যক্তিসকল সহানুভূতিৰ দ্বাৰা একত্রিত হৈ পৰে।
- চূড়ান্তভাৱে আমি পাওঁ সম্প্রদায়ৰ সদস্য সকলে সমবেতভাৱে কাম কৰাৰ সক্ষমতা লাভ কৰে। ব্যক্তিসকলৰ মাজত থকা সহানুভূতিৰ ভিত্তিতে সম্প্রদায়ে উন্নতি আহৰণ কৰে আৰু ইয়াৰ সদস্যসকলক নিৰাপত্তা প্রদান কৰে।

জানো আহক

- সম্প্রদায় বা community শব্দটো পুৰণি ফ্রান্স শব্দ comuneté ৰ পৰা আহিছে যিটো শব্দ লেটিন communitas, community, public spirit ৰ পৰা আহিছে।

➢ সম্প্রদায় অর্থাৎ community শব্দটো দুটা লেটিন শব্দ সংযোজন com অর্থাৎ সমবেত আৰু munis অর্থাৎ সেৱা। গতিকে সমবেতভাৱে কৰা সেৱাকে সম্প্রদায় বোলা হয়।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ঃ সম্প্রদায় বুলিলে কি বুজে?

.....

.....

১০.৩.২ সম্প্রদায়ৰ প্রকাৰ

সম্প্রদায় শ্রেণীকৰণ কৰাৰ বাবে বিভিন্ন উপায়ৰ প্রস্তাৱ গ্রহণ কৰা হৈছে। সম্প্রাদয়ৰ এক বিশেষ শ্রেণীবিভাজন তলত উল্লেখ কৰা হ'ল —

➢ **স্থান ভিত্তিক সম্প্রদায়** — স্থানীয় ওচৰ চুবুৰীয়াৰ পৰা উপনগৰ, গাঁও, চহৰ, ৰাজ্য, জাতি অথবা সমগ্র পৃথিৱীৰ সকলোকে সামৰি এই প্রকাৰ শ্রেণী সম্প্রদায় উল্লেখনীয়। এই সম্প্রদায়ত স্থানৰ সম্প্রদায় বুলিও কোৱা হয়।

➢ **পৰিচয়ভিত্তিক সম্প্রদায়** — স্থানীয় গোট, উপ সংস্কৃতি, প্রজাতীয় দল, ধর্মীয় বহু সাংস্কৃতিক বা বহুগামী সভ্যতা অথবা বর্তমানৰ গোলকীয় সম্প্রদায়ৰ সংস্কৃতি সমূহ এই প্রকাৰ সম্প্রদায়ৰ উদাহৰণ। এই সকল পৰিচয়ৰ ভিত্তিত এক সম্প্রদায় হিচাপে অন্তর্ভুক্ত হয়। যেনে - বিকলাংগ লোকসকল, শক্তিহীন বা বয়সস্থ লোকসকল।

➢ **সাংগঠনিক ভিত্তিক সম্প্রদায়** — পৰিয়ালৰ চাৰিওফালে অনানুষ্ঠানিকভাৱে সংগঠিত সম্প্রদায় অথবা সম্প্রদায়ভিত্তিক মণ্ডলী আৰু সংগঠন, আনুষ্ঠানিকগোট ৰাজনৈতিক সিদ্ধান্ত গ্রহণকাৰী সংগঠন, অর্থনৈতিক সংস্থা, বৃত্তিগত সংগঠন ইত্যাদি সমূহ এই শ্রেণীৰ সম্প্রদায়ৰ উদাহৰণ।

এই সমস্যাৰ প্রত্যুত্তৰ হিচাপে পল জেমচ আৰু তেওঁৰ সহকর্মীসকলে এক শ্রেণীকৰণৰ বিকাশ কৰিছিল যিয়ে সম্প্রদায়ৰ সম্পর্কসমূহ নির্দ্ধাৰণ কৰি স্বীকৃতি প্রদান কৰিছিল যে একে সময়ত বিভিন্ন সম্পর্কৰ দ্বাৰা প্রকৃত সম্প্রদায়ক বৈশিষ্ট্যপূর্ণ কৰি তুলিব পাৰি।

➢ **ভূমি ভিত্তিক সম্প্রদায় সম্পর্ক** — এই ধৰণৰ সম্প্রদায়ে বিশেষ ব্যক্তিসকলৰ প্রচলিত এটা বন্ধনক সামৰি লয়। ই হৈছে বিশিষ্ট আৰু জনজাতীয় সম্প্রদায়ৰ দ্বাৰা গ্রহণ কৰা এক বিশিষ্ট প্রকাৰ। এই ধৰণৰ সম্প্রদায়ত মাটি হৈছে পৰিচয়ৰ প্রধান ভেটি।

- **জীৱন ধাৰণৰ সাম্প্ৰদায়িক সম্পৰ্ক** — বিশেষ জীৱনৰ প্ৰণালী পালন কৰা লোকসকলৰে সংগঠিত সম্প্ৰদায়ক ই অন্তৰ্ভুক্ত কৰি লয় যেনে - একে স্থানতে বসবাস কৰা নৈতিক বিশিষ্ট বা আগ্ৰহ ভিত্তিক সম্পৰ্ক সম্প্ৰদায় সমূহক ই বুজায়। এই প্ৰকাৰৰ সম্প্ৰদায়ৰ উপ-প্ৰকাৰ হৈছে —
  - **মৌলিকভাৱে একত্ৰিত সম্প্ৰদায়িক জীৱন**—এই প্ৰকাৰ সম্প্ৰদায়ত পাৰস্পৰিক বিশ্বাস সমূহে প্ৰাধান্য পায়।
  - **আগ্ৰহ ভিত্তিক সাম্প্ৰদায়িক জীৱন** — এই প্ৰকাৰ সম্প্ৰদায়ৰ উদাহৰণ হৈছে - খেল-ধেমালি, অৱসৰ বিনোদন আৰু ব্যৱসায়িক সম্প্ৰদায় সমূহ য'ত সদস্যসকলে প্ৰায় ব্যস্ততাৰ মূহুৰ্তৰ বাবে একত্ৰিত হয়।
  - **আনুমানিক ভাৱে সম্পৰ্কযুক্ত সাম্প্ৰদায়িক জীৱন**— এই প্ৰকাৰ সম্প্ৰদায়ত ওচৰ চুবুৰীয়া বা অন্যান্য সংগঠনসমূহে নিজৰ সুবিধাৰ অৰ্থে কোনো এক সামূহিক স্থানত একত্ৰিত হয়।
- **প্ৰস্তাৱিত সামূহিক সম্পৰ্ক** — এই প্ৰকাৰ সম্প্ৰদায়ত কোনো এক সম্প্ৰদায় অন্যান্য হিচাপে আত্ম-সচেতনমূলকভাৱে গ্ৰহণযোগ্য হয় আৰু প্ৰস্তাৱিত আৰু পুনঃনিৰ্মিত হয়। ক্ষুদ্ৰ ভাৱে প্ৰচাৰিত শ্লোগানৰ জৰিয়তেও এই প্ৰকাৰ সম্প্ৰদায় প্ৰস্তাৱিত হ'ব পাৰে অথবা এই ধৰণৰ সম্প্ৰদায় বিকশিত সন্মিলন হিচাপে ৰাজনৈতিক সংহতি আৰু ব্যক্তিগত সৃষ্টিশীলতা, পাৰস্পৰিকতা গুৰুত্ব প্ৰদান কৰিব বিচাৰে। এখন দেশ বা ৰাষ্ট্ৰ হৈছে প্ৰস্তাৱিত বা কাল্পনিক সম্প্ৰদায়ৰ বৃহৎ প্ৰকাৰ।

গতিকে এই ধৰণে সম্প্ৰদায়সমূহ পাৰস্পৰিক প্ৰকৃতিৰ হ'ব পাৰে। এটা সম্প্ৰদায়ে আন এক সম্প্ৰদায়ক সাঙুৰি ল'ব পাৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, স্থান ভিত্তিক সম্প্ৰদায়ে আনুষ্ঠানীক সম্প্ৰদায়ক সাঙুৰি ল'ব পাৰে।

জানি থোৱা ভাল

সম্প্ৰদায়ৰ প্ৰকাৰ —

- স্থানভিত্তিক সম্প্ৰদায়
- পৰিচয় ভিত্তিক সম্প্ৰদায়
- সংগঠিতভিত্তিক সম্প্ৰদায়

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ২ঃ সাম্প্ৰদায়িক সম্বন্ধ সমূহ শ্ৰেণীকৰণৰ ক্ষেত্ৰত কি ধৰণৰ সমস্যাৰ উদ্ভাৱণ হ'ব পাৰে।

.....

.....

১০.৪ শিক্ষাৰ প্রতি সম্প্রদায়ৰ দায়িত্ব

ওপৰোক্ত আলোচনাৰ পৰা এই কথা স্পষ্ট হৈছে যে শিক্ষাৰ প্রতি সমূহ বা সম্প্রদায়ৰ এক মহান দায়িত্ব আছে। বৰঞ্চ সম্প্রদায়ে হৈছে শিক্ষাৰ মাধ্যম। --- উল্লেখ কৰা অনুসৰি "এক সম্প্রদায় একো আশা কৰিব নোৱাৰে, যদিহে সম্প্রদায়ে ইয়াৰ যুৱ চামক সম্প্রদায়ৰ প্রতি নিষ্ঠাৰে সেৱা আগবঢ়োৱাটো বিচাৰে, তেওঁলোকক সেই সেৱাৰ বাবে প্রস্তুত কৰিবলৈ ব্যক্তিগত বা সামূহিকভাৱে তেওঁলোকে বিচৰা শৈক্ষিক সুবিধাসমূহ প্রদান কৰিব লাগিব।" চমুকৈ শিক্ষাৰ প্রতি থকা সম্প্রদায়ৰ দায়িত্বসমূহ তলত দিয়া ধৰণে উল্লেখ কৰিব পাৰি —

- **শিক্ষা নিয়ন্ত্রণ** — এখন গণতান্ত্রিক ৰাজ্যত শিক্ষা বিষয়টো ৰাজ্যৰ দ্বাৰা নিয়ন্ত্রিত হোৱা উচিত, কিয়নো তেতিয়াহে শিক্ষা লাভ কৰা যুৱক চামৰ মাজত গণতান্ত্রিক আদর্শসমূহ ৰোপন কৰাটো নিশ্চিত হৈ পৰে। গতিকে সম্প্রদায়ে বিদ্যালয়ৰ শিক্ষাৰ পাঠ্যক্রম, শিক্ষক, সাধাৰণ সংগঠন, প্রশাসন, অর্থনৈতিক বিষয়, মূল্যায়ণৰ দিশৰ ওপৰত সিদ্ধান্ত ল'ব লাগে যাতে সম্প্রদায়ৰ আদর্শসমূহ বিদ্যালয়ৰ মাধ্যমত দিব পৰা যায়।
- **বিদ্যালয় নিয়ন্ত্রণ** — বিদ্যালয় এখনত আর্থিক সহায় আৰু অন্যান্য উপায় সমূহ প্রদান কৰাতেই সম্প্রদায়ৰ দায়িত্ব শেষ হৈ নাযায়। সমূহৰ আদর্শৰ ভিত্তিত বিদ্যালয় এখনৰ দায়িত্ব এৰি দিব পৰা নির্ভৰশীল ব্যক্তিসকলৰ নির্বাচনৰ দায়িত্ব সম্প্রদায়ে পালন কৰা উচিত। ইয়াৰ উপৰিও শিক্ষাবিদসকলে সাম্প্রদায়িক জীৱনৰ ওপৰত বিশেষ প্রভাৱ পেলায়। সেয়েহে সম্প্রদায়ে শিক্ষাবিদসকলৰ লগত সম্পর্ক, তেওঁলোকৰ নির্বাচন আৰু নিযুক্তিকৰণ সুনিশ্চিত কৰা উচিত।
- **শিক্ষাবিদ আৰু নাগৰিকসকলৰ মাজত সহযোগিতা** — আধুনিক শিক্ষাবিদসকলে মতামত প্রদান কৰে যে শিক্ষাবিদ সকলে ল'ৰা-ছোৱালীৰ পিতৃ-মাতৃৰ লগত সম্পর্ক স্থাপন কৰাৰ লগতে সমাজৰ নেতাসকলৰ লগতো সম্পর্ক স্থাপন কৰা উচিত, যাতে পিতৃ-মাতৃ বা অভিভাৱক, শিক্ষাবিদ আৰু নেতাসকল একত্রিত হ'ব পাৰে আৰু বিদ্যালয়ৰ পাঠ্যক্রম, শৈক্ষিক আদর্শ, দৈনন্দিন প্রশাসনৰ প্রক্রিয়া নির্ণয় কৰিব পাৰে।
- শিক্ষাৰ অনানুষ্ঠানিক উপায় প্রদান-বিদ্যালয়ৰ চাৰিসীমাৰ বাহিৰত শিশুৰ শিক্ষাৰ ক্ষেত্রত অৰিহণা যোগোৱা আন বহুতো সংস্থা বা উৎস পোৱা যায় যেনে - পঠন গৃহ, নাট্য সমাজ, সংগ্রহালয়, পুথিভৰাল ইত্যাদি। ইয়াৰ উপৰি সমাজে সাহিত্যৰ এক উপযুক্ত ভেঁটি প্রদান নকৰালৈকে শিশুৰ শিক্ষা সম্পূর্ণ হ'ব নোৱাৰে। যেনে- মহাবিদ্যালয়ৰ প্রাংগন বা বাগিছা পালন-পোষণ, শিক্ষার্থীসকলৰ মাজত অনুশাসনৰ ব্যৱস্থা, খেল সামগ্রী আৰু খেল পথাৰৰ উপযুক্ত কৰণৰ ব্যৱস্থা, সাংস্কৃতিক অনুষ্ঠানৰ ব্যৱস্থা ইত্যাদি। ইয়াৰ উপৰিও সম্প্রদায়ৰ প্রধান দায়িত্ব হৈছে শিক্ষার্থীসকলক তেওঁলোকৰ দায়িত্বসমূহ সফলভাৱে পালন কৰাত পৰামর্শ প্রদান কৰা। সহ-পাঠ্যক্রমিক কার্য্যাৱলীসমূহ সামূহিকভাৱে পালন কৰা উচিত। ছাত্র-ছাত্রীয়ে বিদ্যালয়ৰ বিভিন্ন অনুষ্ঠানে শিশুসকলৰ ক্ষমতাসমূহৰ বিকাশত

সহায় কৰে যেনে - তর্ক আৰু আলোচনা অনুষ্ঠানে এক যোগ্য তার্কিক জন্ম দিয়ে, শিল্প সুলভ প্রতিযোগিতাসমূহে জন্ম প্রদত্ত শিল্পীসমূহৰ চিনাক্তকৰণ কৰে। ছাত্র-ছাত্রীয়ে বিদ্যালয় বা মহাবিদ্যালয়ত এক সুস্থ সম্পর্ক বজাই ৰাখি সু-চৰিত্রৰ অধিকাৰী হ'ব পাৰে। কিয়নো বিদ্যালয়ৰ এক সুস্থ পৰিবেশে ছাত্র-ছাত্রীক আত্মবিশ্বাস, আত্ম-সন্মান আৰু শক্তিশালী দৃঢ়তা উৎসাহিত কৰি তোলে।

যদিও বর্তমান সময়ত ব্যক্তিগত শিক্ষা লাভৰ সুবিধা পোৱা যায়, বিদ্যালয় সমূহত সাম্প্রদায়িক অনুষ্ঠান সমূহৰ মূল্য নুই কৰিব নোৱাৰি, যিয়ে গণতান্ত্রিক মূল্যবোধ সমূহৰ বিকাশৰ লগতে ভৱিষ্যতৰ সু-নেতা চিনাক্তকৰণত সহায় কৰে। সেয়েহে, আধুনিক গণতান্ত্রিক ৰাষ্ট্রত শিক্ষা সামূহিক আৰু ব্যক্তিগত দুই ধৰণৰ হোৱা উচিত।

১০.৫ সাম্প্রদায়িক জীৱনৰ বাবে শিক্ষা

সাম্প্রদায়িক জীৱনৰ বিকাশৰ ক্ষেত্রত শিক্ষাৰ ভূমিকা অপৰিসীম। সামূহিক ক্ষেত্রত শিক্ষাই বিশেষভাৱে ভূমিকা পালন কৰাৰ দুটা দিশ পোৱা যায় —

- প্রথমতে শিক্ষাই শিশুসকলৰ মাজত সম্প্রদায়ৰ বাঞ্ছিত মূল্যবোধ আৰু ভাৱনাসমূহৰ বিকাশ সাধন কৰে। আন কথাত সম্প্রদায় এটাই সৃষ্টি কৰা মূল্যবোধৰ প্রক্রিয়া নৱ প্রজন্মলৈ শিক্ষাৰ জৰিয়তেহে প্রসাৰিত হ'ব পাৰে। শিক্ষা অবিহনে সম্প্রদায় এটাৰ মূল্যবোধ সমূহ পালন-পোষণ কৰাটো সম্ভৱ নহয়। কিয়নো শিশুসকলে কিহৰ ওপৰত বিশ্বাস আৰু মূল্য প্রদান কৰিব তাৰ বাবে উপযুক্ত শিক্ষা আৰু পৰামর্শৰ প্রয়োজন। এইদৰে তেওঁলোকে সম্প্রদায়ৰ জনৰীতি, আচাৰ-ব্যৱহাৰ সমূহ শিকাৰ প্রয়োজনীয়তা আছে।
- সাম্প্রদায়িক জীৱনৰ ক্ষেত্রত পৰিলক্ষিত হোৱা শিক্ষাৰ ভূমিকা হৈছে বিদ্যালয় আৰু সম্প্রদায়ৰ মাজত উপলব্ধ সম্পর্ক। এই সম্পর্ক বিদ্যালয়ৰ সংগঠিত ব্যৱস্থাৰ ওপৰত নির্ভৰশীল য'ত বিদ্যালয় এখনে সম্প্রদায়ৰ এক অনুষ্ঠান হিচাপে কাম কৰিব লাগে।

প্রতিটো সম্প্রদায়ে নিজস্ব এক পৰিবেশ যুগুত কৰে য'ত বিদ্যালয় সমূহে তাৰ কার্য্যসমূহ সুচাৰুৰূপে পালন কৰিব পাৰে আন অর্থত যদি এক সম্প্রদায় সংৰক্ষণীল হয় তেতিয়া সেই সম্প্রদায়ে বিদ্যালয়খনে সংৰক্ষণশীলতাৰ বীজ ৰোপন কৰাটো বিচাৰে অথবা প্রগতিশীল সম্প্রদায়ৰ বিদ্যালয় এখনে প্রগতিশীল ধাৰণা প্রচাৰ কৰাটো বিচাৰে। গতিকে সম্প্রদায় এটাৰ সামাজিক দর্শনে সেই সম্প্রদায়ৰ বিদ্যালয়ৰ পৰিবেশ নির্ধাৰণ কৰে।

১০.৬ বিদ্যালয়-সম্প্রদায়ৰ সম্পর্ক

বিদ্যালয় আৰু সম্প্রদায় সমূহ ঘনিষ্ঠভাৱে সম্পর্কযুক্ত। এইসমূহ নিজস্ব বুদ্ধি আৰু বিকাশৰ বাবে পাৰস্পৰিকভাৱে নির্ভৰশীল, কিন্তু বিদ্যালয় আৰু সম্প্রদায়ৰ মাজত সম্পর্ক বিকাশৰ বাবে কিছুমান নীতি পোৱা যায় যিসমূহ পালন কৰাটো অত্যন্তই জৰুৰী।

- প্রথম নীতি হৈছে যে বিদ্যালয়ে সম্প্রদায়ৰ সুবিধাৰ অর্থে ইয়াৰ পদ্ধতি বা প্রকাৰসমূহ পৰিবর্তনৰ আগ্রহী হোৱা উচিত। আন অর্থত বিদ্যালয় এখনে সাম্প্রতিক জীৱনৰ লগত খাপ খাবলৈ নিজকে পৰিবর্তন কৰা উচিত। সম্প্রদায়ৰ ভিতৰত এনেকুৱা ধৰণৰ বহুতো সংস্থা পোৱা যায় যিসমূহে বিদ্যালয়ৰ প্রতি বিভিন্ন সেৱা আগবঢ়ায় আৰু বিদ্যালয়েও সেই সমূহৰ লগত সমন্বয় ৰক্ষা কৰা উচিত।
- বিদ্যালয় আৰু সম্প্রদায়ৰ সম্পর্ক ৰক্ষাৰ দ্বিতীয় নীতি হৈছে যে বিদ্যালয় সদায় সম্প্রদায়ৰ প্রয়োজন আৰু বিদ্যালয়ত শিক্ষা গ্রহণ কৰা শিক্ষার্থী সাম্প্রদায়িক পটভূমিৰ প্রতি সচেতন হোৱা উচিত।

  ইয়াৰ লগত সংগতি ৰাখি উল্লেখ কৰা উচিত যে দ্রুত সামাজিক পৰিবর্তনৰ বাবে বিশেষভাৱে নগৰীয়া সম্প্রদায় সমূহত পৰিয়ালৰ প্রতি অর্পন কৰা দায়িত্বসমূহ বিদ্যালয়ে পালন কৰে। কিয়নো জীৱিকা অর্জনৰ অর্থে পিতৃ-মাতৃ সকল সাধাৰণতে ল'ৰা-ছোৱালীসমূহৰ পৰা আঁতৰত থাকিব লগীয়া হয়। ইয়াৰ উপৰিও নগৰীয়া সম্প্রদায় সমূহত অৱসৰ বিনোদন লাভ কৰাৰ সুবিধা শিশুৰ বাবেই নিচেই সীমিত। সেয়েহে নগৰীয়া সম্প্রদায়ৰ বিদ্যালয়সমূহে এই ধৰণৰ বহুতো দায়িত্ব পৰিপূর্ণ কৰি আহিছে যিসমূহ প্রকৃততে পিতৃ-মাতৃয়েহে পালন কৰিব লাগে।
- সম্প্রদায়ৰ অন্তৰালত থকা বিদ্যালয়সমূহে সকলো ব্যক্তিৰ প্রতি সমভাৱে সেৱা আগবঢ়োৱা উচিত। অর্থাৎ বিদ্যালয়ৰ দায়িত্ব কেৱল ল'ৰা-ছোৱালী সকলক চোৱা-চিতা কৰাতে সীমাবদ্ধ নহয়। বৰঞ্চ তেওঁলোকে কিশোৰ-কিশোৰী আৰু প্রাপ্তঃবয়স্ক সকলোকো সাঙুৰি লোৱা উচিত। সেয়েহে বিদ্যালয় সমূহৰ দ্বাৰা লোৱা কার্যসূচীসমূহে সম্প্রদায়ৰ সকলো শ্রেণীৰ লোকক সামৰি লোৱা উচিত আৰু মনো�ৰঞ্জনৰ মাধ্যমেৰে শিক্ষা প্রদান কৰা উচিত।
- চতুর্থতে বিদ্যালয়সমূহে তেওঁলোকৰ কার্য্যসমূহ এনেদৰে পালন কৰা উচিত যাতে সম্প্রদায়ৰ লোকসকলৰ দৃষ্টিভংগী ঠেক হৈ নপৰে বৰঞ্চ বিদ্যালয়ে ব্যক্তিৰ মানসিক ক্ষেত্রখন বহলাই তোলাৰ চেষ্টা চলোৱা উচিত। ফলস্বৰূপে, তেওঁলোক বিশ্ব সম্প্রদায়ৰ সদস্য হৈ পৰে। ইয়াৰ আঁৰৰ উদ্দেশ্য হৈছে সকলো ব্যক্তি অন্ধবিশ্বাসৰ জালৰ পৰা মুক্ত হৈ কোনো ধৰণৰ ভেদ-ভাৰ নোহোৱাকৈ আনক বুজি উঠিব পাৰে।
- চুড়ান্তভাৱে এইটো কথা মনত জগাই তোলা উচিত যে আধুনিক পৃথিৱীখন যোগাযোগৰ মাধ্যমৰ দ্বাৰা ক্ষুদ্র হৈ পৰিছে। সেয়েহে, বিদ্যালয়ে শৈক্ষিক উদ্দেশ্যৰ বাবে যোগাযোগৰ গণমাধ্যম সমূহ ব্যৱহাৰ কৰা উচিত আৰু সামূহিক জীৱনক সুখী কৰি তুলিবলৈ গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰা উচিত।

১০.৭ সম্প্রদায়, বিদ্যালয় আৰু সমাজৰ ভূমিকা

আটাইতকৈ বাঞ্ছনীয় বিদ্যালয়ৰ প্রকাৰ হৈছে সামূহিক বিদ্যালয়। যি সমূহে সম্পূর্ণভাৱে সাম্প্রদায়ৰ জীৱনৰ অংশীদাৰ হৈ পৰে। সংস্থা হিচাপে সামূহিক বিদ্যালয়ৰ সামূহিক জীৱন

আৰু কর্তব্যসমূহৰ মাজত এক বিশেষ সম্পর্ক আছে। সামূহিক বিদ্যালয়সমূহে সকলো সময়তে সামূহিক জীৱনক পূর্বতকৈ অধিক উন্নত কৰাৰ প্রয়াস কৰে। ই সম্প্রদায়ৰ শিশু, প্রাপ্তবয়স্ক আৰু আন সকলো কার্য্যাৱলীৰ লগত জড়িত। ই জীৱনৰ দর্শনৰ ওপৰত বিশ্বাস কৰে আৰু ই শৈক্ষিক আৰু সাংস্কৃতিকভাৱে বিকশিত হৈ আহিছে। সামূহিক বিদ্যালয়সমূহে শৈক্ষিক আৰু সাংস্কৃতিক উদ্দেশ্যৰ বাবে সামূহিক জীৱনৰ সু-প্রয়োগ কৰে। সামূহিক বিদ্যালয়ৰ এক বিশেষ বৈশিষ্ট্য হৈছে শিশুসকলক নিজস্বভাৱে আবিষ্কাৰ কৰাত সহায় কৰাৰ হেঁপাহ যাৰ দ্বাৰা তেওঁলোকে নিজে কি জানে চিনাক্তকৰাৰ লগতে সু-অভ্যাস আৰু কৌশলসমূহ বিকাশ কৰি ল'ব পাৰে, লগতে সামূহিক স্বার্থৰ বাবে এক উপযুক্ত মনোভাৱ বিকাশ কৰিব পাৰে।

সামূহিক বিদ্যালয়ে শৈক্ষিক উদ্দেশ্যৰ বাবে স্থানীয় সম্পদ সমূহৰ ব্যৱহাৰ কৰে। এইদৰে শিশুৰ পৰা আৰম্ভ কৰি প্রাপ্ত বয়স্কলৈকে এই সাম্প্রদায়ক বিদ্যালয় সমূহে সম্প্রদায়ৰ সকলোকে সেৱা আগবঢ়োৱাৰ প্রয়াস কৰে আৰু এই কার্য্যৰ দ্বাৰা সম্প্রদায়ৰ সকলো সম্পদৰ সু প্রয়োগ কৰে।

সহযোগিতা আৰু যুগ্ম দায়িত্বৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি সম্প্রদায় বিদ্যালয় সমূহে ইয়াৰ কার্য্যাৱলীসমূহ প্রদান কৰে। আন অর্থত ইয়াৰ কার্য্য সমূহতকৈ ই আত্ম চৰকাৰ ব্যৱস্থাত উৎসাহ যোগায় আৰু ব্যক্তিক তেওঁলোকৰ কার্য্যৰ প্রতি দায়িত্বশীল হ'বলৈ শিকায়। সামূহিক বিদ্যালয়ত বিভিন্ন ধৰণৰ অনুষ্ঠান অনুষ্ঠিত হয় যাৰ জৰিয়তে যুৱকসকলৰ প্রতিভাসমূহৰ সু-প্রয়োগ হয়। গতিকে শিশুসকলক শিক্ষা প্রদানৰ ক্ষেত্রত সর্বোৎকৃষ্ট কার্যসূচী গ্রহণ কৰিব পাৰে। লগতে সম্প্রদায়ৰ লোক সকলক স্ব-শাসন আৰু পৰিচালনাৰ অভিজ্ঞতা প্রদান কৰিব পাৰে।

জানি থোৱা ভাল

শিক্ষাৰ প্রতি সম্প্রদায়ৰ নিম্নোক্ত দায়িত্ব সমূহ পৰিলক্ষিত হয় —

- শিক্ষা নিয়ন্ত্রণ
- বিদ্যালয় নিয়ন্ত্রণ
- শিক্ষাবিদ আৰু জনতাৰ মাজত সহযোগিতা
- শিক্ষাৰ অনানুষ্ঠানিক উপায় প্রদান

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৩ঃ সম্প্রদায়ৰ জীৱনৰ ক্ষেত্রত শিক্ষাৰ ভূমিকাৰ বিষয়ে লিখক।

.....

.....

১০.৮ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- এলভিন গুডৰ মতে — "কম-বেছি পৰিমাণে এক নির্দিষ্ট কিন্তু ক্ষুদ্র স্থানত বসবাস কৰা ব্যক্তিসকল, যিয়ে তেওঁলোকৰ বিভিন্ন কার্য্যাৱলীসমূহৰ আন্তঃ ভূমিকা পালনত পাৰস্পৰিক ভাৱে সন্মুখীন হয় তেওঁলোকৰ প্রত্যক্ষ সামাজিক সম্পর্কৰ ফলস্বৰূপে সৃষ্টি হোৱা এক প্রাথমিক দল হৈছে সম্প্রদায়।"
- সম্প্রদায় সমূহ তিনিটা ভাগত ভাগ কৰা হয় — স্থান ভিত্তিক সম্প্রদায়, পৰিচয় ভিত্তিক সম্প্রদায় আৰু সাংগঠনিক ভিত্তিক সম্প্রদায়।
- Crow & Crow এ উল্লেখ কৰা অনুসৰি — " যদি সম্প্রদায়ে ইয়াৰ যুৱ চামক সম্প্রদায়ৰ প্রতি নিষ্ঠাৰে সেৱা আগবঢ়োৱাটো বিচাৰে, তেওঁলোকক সেই সেৱাৰ বাবে প্রস্তুত কৰিবলৈ ব্যক্তিগত বা সামূহিকভাৱে তেওঁলোকে বিচৰা শৈক্ষিক সুবিধাসমূহ প্রদান কৰিব লাগিব।" শিক্ষাৰ প্রতি থকা সম্প্রদায়ৰ প্রধান দায়িত্বসমূহ হ'ল — শিক্ষা নিয়ন্ত্রণ, বিদ্যালয় নিয়ন্ত্রণ আৰু শিক্ষাবিদ আৰু নাগৰিক সকলৰ মাজত সহযোগিতা।
- সম্প্রদায়ৰ ভিতৰত জনসংখ্যাৰ কাৰকটো গুৰুত্বপূর্ণ কিয়নো যদিহে জনসংখ্যা দ্রুতগতিত বৃদ্ধি হয় তেতিয়া সামূহিক জীৱনত ভাৰসাম্যতাৰ ৰক্ষা নহ'ব। কর্তৃত্ব আৰু দায়িত্বশীলতা সমূহ বিচাৰৰ বাবে জনসংখ্যা সমূহক জাতি আৰু শ্রেণীৰ ভিত্তিত অধ্যয়ন কৰা উচিত।
- আটাইতকৈ বাঞ্ছিত বিদ্যালয় হৈছে সামূহিক বিদ্যালয়, যি সমূহে সামূহিক জীৱনক সম্পূর্ণকৈ প্রতিনিধিত্ব কৰে। সামূহিক জীৱন আৰু কার্য্যাৱলীসমূহৰ লগত সামূহিক বিদ্যালয় এক ঘনিষ্ঠ সম্পর্ক আছে।

১০.৯ অধিক জানিবলৈ

1) Mathur S.S (1956) ; "A Sociological Approach to Indian Education". Vinod Pustak Mandir, Agra.
2) Dr. Sharma; "Sociological Foundations & Education", Lakshmi Narain Agarwal, Agra.
3) Safaya and Shaida (2003); "Modern Theory and Principles of Education." Dhanpat Rai Publishing Co. (P) Ltd. New Delhi.

১০.১০ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ এলভিন গুডৰ মতে, "কম-বেছি পৰিমাণে এক নির্দিষ্ট কিন্তু ক্ষুদ্র স্থানত বসবাস কৰা ব্যক্তিসকল যিয়ে তেওঁলোকৰ বিভিন্ন কার্য্যাৱলীসমূহৰ আন্তঃভূমিকা পালনত পাৰস্পৰিকভাৱে সন্মুখীন হয়, তেওঁলোকৰ প্রত্যক্ষ সামাজিক সম্পর্কৰ ফলস্বৰূপে সৃষ্টি হোৱা এক প্রাথমিক দল হৈছে সম্প্রদায়।"

২ নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ সামূহিক সম্পর্কৰ শ্রেণীকৰণ সমূহে নিম্নোক্ত সমস্যাসমূহৰ সৃষ্টি কৰে —

(ক) এই শ্রেণীকৰণে এনে এক বিচাৰ দিয়াৰ চেষ্টা কৰে যে কোনো এক বিশেষ সম্প্রদায় বিশেষভাৱে বৈশিষ্ট্যপূর্ণ, আনৰ লগত ইয়াৰ সম্পর্ক পোৱা নাযায়।

(খ) এই শ্রেণীবিভাজনে আধুনিক আৰু বাধ্যতামূলক সম্পর্কসমূহৰ মিলন ঘটাব খোজে।

(গ) এই শ্রেণীকৰণে সমাজতাত্ত্বিক শ্রেণীকৰণ যেনে - জাতি হিচাপে বা ধর্ম হিচাপে ভাগ কৰিব বিচাৰে। এই ধৰণৰ শ্রেণীবিভাজনে এইটো কথাৰ ওপৰত গুৰুত্ব প্রদান নকৰে যে বিভিন্ন জাতিগত ভাৱে বিশিষ্ট ব্যক্তিসকল বিভিন্ন সম্প্রদায়ত বসবাস কৰে।

৩ নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ সাম্প্রদায়িক জীৱনৰ ক্ষেত্রত বিশেষভাৱে পালন কৰা শিক্ষাৰ বিশেষ দুটা ভূমিকা হৈছে —

(ক) প্রথমতে শিক্ষাই শিশুসকলৰ মাজত সম্প্রদায়ৰ বাঞ্ছিত মূল্যবোধ আৰু ভাৱনা সমূহৰ বিকাশ সাধন কৰে। আন কথাত সম্প্রদায় এখনে সৃষ্টি কৰা মূল্যবোধৰ প্রক্রিয়া নৱ প্রজন্মলৈ শিক্ষাৰ জৰিয়তে প্রসাৰিত হ'ব পাৰে। শিক্ষা অবিহনে সম্প্রদায় এখনৰ মূল্যবোধ সমূহ পালন-পোষণ কৰাটো সম্ভৱ নহয় কিয়নো শিশুসকলে কিহৰ ওপৰত বিশ্বাস আৰু মূল্য প্রদান কৰিব তাৰ বাবে উপযুক্ত শিক্ষা আৰু পৰামর্শৰ প্রয়োজন। এইদৰে তেওঁলোকে সম্প্রদায়ৰ জনৰীতি, আচাৰ-ব্যৱহাৰ সমূহ শিকাৰ প্রয়োজনীয়তা আছে।

(খ) সাম্প্রদায়িক জীৱনৰ দ্বিতীয়তে শিক্ষাৰ ভূমিকা হৈছে বিদ্যালয় আৰু সম্প্রদায়ৰ মাজত উপলব্ধ সম্পর্ক। এই সম্পর্ক বিদ্যালয়ৰ সংগঠিত ব্যৱস্থাৰ ওপৰত নির্ভৰশীল য'ত বিদ্যালয় এখনে সম্প্রদায়ৰ এক অনুষ্ঠান হিচাপে কাম কৰে।

১০.১১ আৰ্হি প্রশ্ন

ক) অতি চমু প্রশ্ন (প্রত্যেকটো প্রশ্নৰ উত্তৰ ৫০ টা শব্দৰ ভিতৰত দিয়ক)

প্রশ্ন নং ১ ঃ সম্প্রদায় বুলিলে কি বুজা?

প্রশ্ন নং ২ ঃ সম্প্রদায় শব্দটো ——— ৰ পৰা অনা হৈছে। (খালী ঠাই পূৰ কৰা)

প্রশ্ন নং ৩ ঃ "কম-বেছি পৰিমাণে এক নির্দিষ্ট কিন্তু ক্ষুদ্র স্থানত বসবাস কৰা ব্যক্তিসকল যিয়ে তেওঁলোকৰ বিভিন্ন কার্য্যাৱলীসমূহৰ আন্তঃভূমিকা পালনত পাৰস্পৰিকভাৱে সন্মুখীন হয় তেওঁলোকৰ প্রত্যক্ষ সামাজিক সম্পর্কৰ ফলস্বৰূপে সৃষ্টি হোৱা এক প্রাথমিক দল হৈছে সম্প্রদায়" — কোনে কৈছিল?

খ) চমু প্রশ্ন (প্রত্যেকটো প্রশ্নৰ উত্তৰ ১৫০ টা শব্দৰ ভিতৰত দিয়ক)

প্রশ্ন নং ১ ঃ সম্প্রদায়ৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ লিখা।

প্রশ্ন নং ২ ঃ সম্প্রদায়ৰ জীৱন শৈলীৰ সম্পর্ক কি?

গ) ৰচনাধর্মী প্রশ্ন (প্রত্যেকটো প্রশ্নৰ উত্তৰ ৩০০ ৰ পৰা ৫০০ টা শব্দৰ ভিতৰত দিয়ক)

প্রশ্ন নং ১ ঃ সম্প্রদায় কেন্দ্র বুলিলে কি বুজা? এখন বিদ্যালয়ত সাম্প্রদায়িক কেন্দ্রলৈ ৰূপান্তৰিত কৰিবলৈ আপুনি কি কি ব্যৱস্থা হাতত ল'ব বহলাই লিখক।

প্রশ্ন নং ২ ঃ সম্প্রদায়ৰ বিকাশত বিদ্যালয়ৰ ভূমিকাৰ বিষয়ে বর্ণনা কৰক।

প্রশ্ন নং ৩ ঃ সম্প্রদায় বিদ্যালয় বুলিলে কি বুজে? আমাৰ দেশত সেইবোৰ বিদ্যালয়ত কেনেকৈ সংগঠিত কৰা হয়?

*** ***** ***

অধ্যায় ১১ঃ শিক্ষা আৰু সংস্কৃতি

অধ্যায় গাঁথনি

১১.১ উদ্দেশ্য
১১.২ পৰিচয়
১১.৩ সংস্কৃতিৰ অর্থ
  ১১.৩.১ সংস্কৃতিৰ প্রকৃতি
  ১১.৩.২ সংস্কৃতিৰ প্রকাৰ
১১.৪ সংস্কৃতি আৰু শিক্ষা
১১.৫ সংস্কৃতিৰ পৰিবর্তন
  ১১.৫.১ শিক্ষা আৰু সংস্কৃতিৰ পৰিবর্তন
১১.৬ সাংস্কৃতিক পশ্চাৎৱর্তিতা
  ১১.৬.১ সাংস্কৃতিক পশ্চাৎৱর্তিতাৰ কাৰণসমূহ
  ১১.৬.২ সাংস্কৃতিক পশ্চাৎৱর্তিতা দূৰ কৰাৰ উপায়
১১.৭ সামাজিকীকৰণ প্রক্রিয়াত সংস্কৃতিৰ গুৰুত্ব
১১.৮ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
১১.৯ অধিক জানিবলৈ
১১.১০ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
১১.১১ আৰ্হি প্রশ্ন

১১.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- সংস্কৃতিৰ অর্থ আৰু প্রকৃতি সম্পর্কে বর্ণনা কৰিব পাৰিব।
- সংস্কৃতিৰ বিভিন্ন প্রকাৰ সম্পর্কে ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব।
- সংস্কৃতি আৰু শিক্ষাৰ মাজৰ সম্পর্ক চিনাক্ত কৰিব পাৰিব।
- সাংস্কৃতিক পৰিবর্তনৰ অর্থ বর্ণনা কৰিব পাৰিব।
- শিক্ষা আৰু সাংস্কৃতিক পৰিবর্তনৰ সম্পর্কৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব পাৰিব।

১১.২ পৰিচয়

প্রকৃতিগত ভাবে মানুহ সামাজিক প্রাণী। সমাজ অবিহনে মানুহ জীয়াই থাকিব নোৱাৰে। সংস্কৃতি হৈছে প্রত্যেক মানৰ সমাজৰ এক বিশেষ বৈশিষ্ট্য। গোটেই পৃথিৱীৰ প্রত্যেক সমাজত কিছুমান সংস্কৃতি বিদ্যামান, যিয়ে সেই সমাজৰ পৰিচয়, প্রথা, উৎসৱ-পর্বন, বিকাশ আদি দাঙি

ধৰে। সংস্কৃতি সংৰক্ষণ কৰি ইয়াক উত্তৰ পুৰুষলৈ প্ৰেৰণ কৰাটো এক গুৰুত্বপূৰ্ণ কথা। এনেদৰে সংস্কৃতি সংৰক্ষণ আৰু প্ৰেৰণ কৰাৰ ক্ষেত্ৰত শিক্ষাই গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা গ্ৰহণ কৰে। সময় যোৱাৰ লগে লগে বৰ্তমানৰ সমাজৰ গাঁথনিৰ পৰিবৰ্তন পৰিলক্ষিত হয়। এই পৰিবৰ্তনকেই আমি সাংস্কৃতিক পৰিবৰ্তন বুলিব পাৰো। এইখিনিতে মনকৰিবলগীয়া যে সমাজত ঘটা সকলো পৰিবৰ্তন আমাৰ বাবে উপকাৰী নহবও পাৰে। সেইবাবে অশুভ কাৰকসমূহ চিনাক্ত কৰি তথা সমাজৰ উন্নতিৰ বাবে ইয়াৰ সদস্যসকলক উপযুক্ত শিক্ষাৰ আৱশ্যক।

১১.৩ সংস্কৃতিৰ অৰ্থ

সাধাৰণতে, সংস্কৃতি মানৱ সমাজৰ এক সুকীয়া সংলক্ষণ বুলি গন্য কৰা হয়। প্ৰত্যেক মানুহে এক নিৰ্দিষ্ট সংস্কৃতিত জন্ম গ্ৰহণ কৰে। ই ব্যক্তিৰ গোটেই জীৱন আৱৰি থাকে। সংস্কৃতিয়ে প্ৰথা, ৰীতি-নীতি, আচৰণৰ ধৰণ, ধৰ্ম, জ্ঞান, নৈতিকতা, আইন, ভাবধাৰা, ধাৰণা, আচাৰ-ব্যৱহাৰ ইত্যাদিক অন্তভূৰ্ক্ত কৰে। সময়ৰ পৰিবৰ্তনৰ লগত এই ধাৰণা সমহূ ৰ পৰিবৰ্তন ঘটে। সংস্কৃতি হৈছে এক যৌগিক প্ৰক্ৰিয়া, যিয়ে সমাজৰ সদস্য হিচাবে মানুহে আহৰণ কৰা সমৰ্থসমূহ আৰু অভ্যাসসমূহক অন্তভূৰ্ক্ত কৰে। সংস্কৃতিয়ে চিন্তা, মূল্যবোধ আৰু বস্তুক একগোট কৰে। সংস্কৃতি এজন ব্যক্তিতকৈ দলৰ দ্বাৰাহে ব্যৱহৃত হয়। ই আমাৰ অতীতৰ বিভিন্ন সামাজিক উপাদানসমূহ সংৰক্ষণ কৰে আৰু পিছৰ প্ৰজন্মলৈ তাক প্ৰেৰণ কৰে।

সংস্কৃতিৰ কাৰ্য্য হৈছে সমাজক শিক্ষাৰ সচেতন প্ৰক্ৰিয়া আৰু অভিজ্ঞতা প্ৰদান কৰা, উপযুক্ত আচৰণ শৈলী প্ৰদান কৰা যাতে ব্যক্তি আৰু আন্তঃক্ৰিয়াৰ সামঞ্জস্যতা আৰু উপযুক্ত কাৰ্য্য ব্যৱস্থা সংঘটিত হয় আৰু এনেদৰে ব্যক্তি আৰু দল নিৰবচিন্নভাবে বৰ্তি থাকে। ই হৈছে জৈৱিক আৰু দল বা সমাজৰ সংহত সামাজিক, জৈৱিক আৰু গোষ্ঠীগত, আচৰণৰ ধৰণ।

সংস্কৃতি হৈছে এক বহল পৰিসৰৰ শব্দ, যাক বিভিন্ন সমাজতত্ত্ববিদ আৰু চিন্তাবিদসকলে ভিন ভিন ধৰণে ব্যাখ্যা কৰিছে। কিছুমান চিন্তাবিদৰ মতে ই হৈছে সমাজত মানুহৰ সাৰ্বজনীন দৃষ্টিভংগী, আকৌ কিছুমানৰ মতে ই হৈছে জীৱনৰ ধৰণ। সংস্কৃতিৰ অৰ্থ ভালকৈ বুজিবলৈ তলত কিছুমান প্ৰচলিত সংজ্ঞা দাঙি ধৰা হ'ল।

- ব'গার্ডোচৰ মতে "সংস্কৃতি হ'ল মানৱ সমাজৰ বিভিন্ন আচাৰ ব্যৱহাৰ, পৰম্পৰা আৰু ৰীতি-নীতিৰ সমাহাৰ যিবোৰে মানুহক উন্নতি আৰু পূৰ্ণতা লাভত সহায় কৰে। ই হৈছে পূৰ্বগামী যৌগিক মূল্যবোধ য'ত প্ৰত্যেকলোকে জন্মগ্ৰহণ কৰে। ই হৈছে এক মাধ্যম য'ত ব্যক্তিৰ বিকাশ আৰু পূৰ্ণতা প্ৰাপ্তি হয়। ("Bogardus" Culture is composed of integreted customs, traditions and current behaviours complex, of value into which every individual born. It is a medium within which individuels develop and nature".)
- টেইলৰৰ মতে "সংস্কৃতি হৈছে এনে এক জটিল সামগ্ৰিক ৰূপ যি জ্ঞান, বিশ্বাস, কলা, নীতি, আইন, আচাৰ-ব্যৱহাৰ, অভ্যাস আৰু সামাজিক প্ৰাণী হিচাপে মানুহে আহৰণ

কৰা যিকোনো সামৰ্থ আৰু অভ্যাস এই সকলো দিশ সামৰি লয়।

(According to Taylor "Culture is the complex whole which includes knowledge, belief, art morals, law, customs, and habits and any capabilities acquired by man as a member of society.")

- ৰবার্ট বাৰষ্টেডৰ মতে "সংস্কৃতি এক জটিল সামগ্রিক ৰূপ যিয়ে আমাৰ সকলো চিন্তা আৰু কার্য্যৰ দিশ আৰু লগতে সমাজৰ সদস্য হিচাপে আমাৰ যি থাকে গোটেই সামৰি লয়।"

(Robert Bierstedt "Culture is a complex whole that consists of all the ways we think and do and everything we have as members of society.")

- ই. ভি. ডি. ৰ'বার্টিয়ে সংস্কৃতিৰ সংজ্ঞা এনেদৰে দিছে - "চিন্তা আৰু জ্ঞানৰ ভড়াল, ব্যৱহাৰিক আৰু তাত্ত্বিক দুয়োটা দিশ, যি কেৱল মানুহে আয়ত্ত্ব কৰিব পাৰে।"

"The body of thoughts and knowledge, both theoritical and practical which only man can possess."

- ৰেডফিল্ডৰ মতে "সংস্কৃতি হৈছে সমসাময়িক মূল্যবোধৰ এক সংগঠিত প্রকাশ যি কলা আৰু ঐতিহ্যৰ সহায়ত জীয়াই থাকে।"

(Redfield "Culture is an organised body of conventional undustanding manifested in art and artifect which persist through traditions charecteristic of human group)

১১.৩.১ সংস্কৃতিৰ প্রকৃতি

সংস্কৃতি হৈছে মানুহৰ একক অধিকাৰ। ই হৈছে সংশোধিত আচৰণৰ সংগ্রহ। ভালদৰে বুজাৰ কাৰণে আমি সংস্কৃতিৰ কিছুমান প্রকৃতি দৃষ্টিগোচৰ কৰিবও পাৰো। সেইবোৰ হৈছে —

- প্রকৃতিগত ভাবে সংস্কৃতি সার্বজনীন। পৃথিৱীৰ প্রত্যেক মানৰ সমাজে কিছুমান সংস্কৃতি সংৰক্ষণ আৰু পালন কৰে।
- সংস্কৃতি জন্মগত নহয়, ই আর্জিত। শিক্ষাৰ দ্বাৰা মানুহে সংস্কৃতি আহৰণ কৰে।
- ই কেৱল ব্যক্তিৰ সৈতে নহয় দলৰ সৈতে জড়িত। সমাজৰ প্রত্যেক সদস্যই সংস্কৃতিত সমভাৱে অংশ গ্রহণ কৰে।
- সংস্কৃতিয়ে আমাৰ অতীতৰ প্রথা, ৰীতি-নীতি, আচাৰ-ব্যৱহাৰ ইত্যাদি সংৰক্ষণ কৰে আৰু এইবোৰ এটা পুৰুষৰ পৰা আন এটা পুৰুষলৈ প্রেৰণ কৰে।
- সংস্কৃতি হৈছে সামাজিক আৰু ই কেৱল মানৰ সমাজতহে বিদ্যামান।
- সময়ৰ পৰিৱর্তন আৰু চাহিদাৰ লগে লগে সংস্কৃতিৰ পৰিবর্তন আৰু সংশোধন ঘটে। সেইবাবে ইয়াৰ প্রকৃতি গতিশীল।
- সংস্কৃতি সদায় অবিৰত আৰু ইয়াৰ বৃদ্ধি হয়।

- সংস্কৃতিৰ অন্তর্গত উপাদানৰ সৈতে ইয়াৰ এক একক প্ৰৱণতা আছে আৰু বিভিন্ন অংশৰ সৈতে আন্তঃ সংযোগ ৰাখিবলৈ চেষ্টা কৰে।
- সমাজ ভেদে সংস্কৃতি পৃথক হয়। ই গোটেই পৃথিৱীতে একে নহয়।
- ই হৈছে ব্যক্তিৰ শাৰিৰীক, মানসিক, আধ্যাত্মিক আৰু সামাজিক বিকাশৰ প্ৰভাৱ।

১১.৩.২ সংস্কৃতিৰ প্ৰভাৱ

বিভিন্ন দিশৰ পৰা সংস্কৃতিক বহল ভাবে দুটা ভাগত ভাগ কৰিব পাৰি। সেইকেইটা হৈছে—

বস্তুগত সংস্কৃতি ঃ বস্তুগত সংস্কৃতিয়ে মানুহৰ সকলো বস্তুকে সামৰি লয়। ই শাৰিৰীক উপাদানৰ এক বিশাল দিশ সামৰি লয়। মানুহৰ বাহিৰেও আমাৰ সমাজৰ যিকোনো দৃশ্যমান আৰু অনুভৱ কৰিব পৰা বস্তুকেই বস্তুগত সংস্কৃতিয়ে অন্তর্ভুক্ত কৰি লয়। ই মানৱ সৃষ্ট সামগ্ৰী যেনে— ঘৰ, দলং, অট্টালিকা, পথ, গাড়ী, আহিলা পাতি আদিক অন্তর্ভুক্ত কৰে। ই শাৰীৰিক অবয়ব আৰু উপযোগী বস্তুক সামৰি লয়। বস্তুগত সংস্কৃতিয়ে প্ৰযুক্তি আৰু বিভিন্ন যান্ত্ৰিক দিশক অন্তর্ভুক্ত কৰে।

অ-বস্তুগত সংস্কৃতি ঃ অ-বস্তুগত সংস্কৃতি বস্তুগত সংস্কৃতিতকৈ পৃথক। বস্তুগত সংস্কৃতিয়ে সকলো মানৱ সৃষ্ট বস্তুক সামৰি লয় কিন্তু অবস্তুগত সংস্কৃতিয়ে সংস্কৃতি সৃষ্টি কৰা বিমূৰ্ত আৰু চিন্তাৰ ধৰণক সামৰি লয়। ই আইন, নিয়ম, ভাষা, ভাৱধাৰা, বিশ্বাস, মূল্যবোধ, অভ্যাস, পৰম্পৰা আদিক সামৰে। ই সম্পূৰ্ণৰূপে আভ্যন্তৰীণ। আমি এইবোৰ দেখা নাপাও বা স্পৰ্শ কৰিব নোৱাৰো কিন্তু তাক অনুশীলন কৰিব পাৰো। ই কোনো বাহ্যিক বস্তুক অন্তর্ভুক্ত নকৰে। অবস্তুগত সংস্কৃতি হৈছে আমাৰ জীৱন আৰু সমাজৰ এক প্ৰতীক জগত।

জানি থোৱা ভাল

- সংস্কৃতি হৈছে এক জটিল সামগ্ৰিক ৰূপ যিয়ে মানুহ হিচাবে সমাজৰ সদস্যৰ সকলো বস্তুগত আৰু অ-বস্তুগত দিশ সামৰি লয়।
- সংস্কৃতি হৈছে কেৱল মানুহৰ একক সম্পত্তি।
- ই হৈছে প্ৰকৃতিগত ভাবে সার্বজনীন।
- সংস্কৃতি প্ৰধানকৈ দুই প্ৰকাৰৰ বস্তুগত আৰু অ-বস্তুগত সংস্কৃতি।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১ঃ সংস্কৃতিৰ এটা প্ৰকৃতি উল্লেখ কৰক।

.....

প্ৰশ্ন নং ২ঃ অবস্তুগত সংস্কৃতিৰ দুটা উদাহৰণ দিয়ক।

.....

১১.৪ সংস্কৃতি আৰু শিক্ষা

সংস্কৃতি হৈছে এক জটিল সামগ্ৰিক ৰূপ। প্ৰত্যেক শিশুই পৰিয়ালৰ সংস্কৃতিত জন্মে। পৰিয়াল বা সমাজে আশা কৰে ইয়াৰ সকলো প্ৰথা, পৰম্পৰা, সম্পত্তি, মূল্যবোধ আদি শিশুসকলে সংৰক্ষণ আৰু তাৰ অনুশীলনী কৰে। শিশুসকলে নিজৰ সংস্কৃতি সংৰক্ষণ কৰি উপযুক্ত সময়ত তাক পিছৰ প্ৰজন্মলৈ প্ৰেৰণ কৰিব।

শিক্ষাই হৈছে একমাত্ৰ আহিলা যাৰ দ্বাৰা সংস্কৃতি পৰিচালনা, সংৰক্ষণ আৰু প্ৰেৰণ কৰিব পৰা যায়। সংস্কৃতি মানুহৰ প্ৰাকৃতিক সমৰ্থ নহয়, ইয়াক আহৰণ কৰা হয়। সংস্কৃতি আৰু শিক্ষা ইটোৰ লগত সিটোৰ নিবিড় সম্পৰ্ক । এখন সমাজৰ শিক্ষা ব্যৱস্থা ইয়াৰ সংস্কৃতিৰ মাধ্যমত প্ৰতিফলিত হয় আৰু শিক্ষাৰ মাধ্যমও সেই সমাজৰ সংস্কৃতি প্ৰতিফলিত কৰে।

সংস্কৃতিৰ ওপৰত শিক্ষাৰ প্ৰভাৱ সম্পৰ্কে তলত উল্লেখ কৰা দিশসমূহৰ পৰা ভালদৰে বুজিব পৰা যাব।

- জ্ঞান আৰু প্ৰযুক্তিৰ বিস্ফোৰণে পৃথিৱীক গোলকীয় গাৱঁত পৰিণত কৰি তুলিছে। বিশ্বশান্তি ৰক্ষাৰ বাবে অন্য ৰাষ্ট্ৰীয় আৰু আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সংস্কৃতিক সন্মান কৰা প্ৰয়োজনীয়। শিক্ষাই এই গোলকীয় সংস্কৃতি ৰক্ষাৰ চাবিকাঠি।
- সংস্কৃতি ঠাই আৰু সমাজ অনুযায়ী পৃথক পৃথক হয়। আকৌ একে সমাজত একে সময়তে বিভিন্ন সংস্কৃতি পালন কৰা হয়। শিক্ষা অবিহনে সাংস্কৃতিক সংহতি বা ভিন্ন সংস্কৃতি পালন কৰা সম্ভৱ নহয়।
- শিক্ষাই সমাজৰ সদস্যসকলক শিকাৰ কাৰণে, সমভাগী আৰু তেওঁলোকৰ ভিন্ন সংস্কৃতিৰ মোল বুজাত সহায় কৰে। ইয়াৰ ফলত সাংস্কৃতিক সমন্বয়ৰ যোগাযোগ ঘটে।
- শিক্ষাই বিভিন্ন সাংস্কৃতিক জ্ঞান প্ৰদান কৰে। ই সমাজৰ সদস্যৰ অভিজ্ঞতা আৰু সম্পৰ্কৰ উন্নতি ঘটায়। এনেদৰে আমাৰ ভাব দলীয় ভাব বৃদ্ধি পায়।
- সমাজৰ অতীতৰ ইতিহাস সংৰক্ষণ বা ভবিষ্যতৰ পুৰুষৰ বাবে সংস্কৃতিৰ সংৰক্ষণৰ বাবে শিক্ষাই হৈছে গুৰুত্বপূৰ্ণ আহিলা।

- মূল্যবোধৰ জ্ঞান, পৰিচয়, ভাষা, প্ৰচলিত ৰীতি-নীতি, প্ৰথা, লোকাচাৰ, সম্পদ ইত্যাদি এটা পুৰুষৰ পৰা আনটো পুৰুষলৈ শিক্ষাৰ যোগেদি প্ৰেৰিত হয়।
- এখন সমাজৰ শৈক্ষিক ব্যৱস্থা সংস্কৃতিৰ যোগেদি প্ৰতিফলিত হয়। শিক্ষাৰ লক্ষ্য, পাঠ্যক্ৰম, শিক্ষণ পদ্ধতি, অনুশাসন, শিক্ষকৰ ভূমিকা আদি সকলোবোৰ ইয়াৰ নিজ সংস্কৃতিৰ ভিত্তিত সৃষ্টি কৰা হয়।
- এখন সমাজৰ সংস্কৃতিৰ কোনো এটা দিশত যেতিয়া পৰিবৰ্তন ঘটে, গোটেই সমাজখনেই তাৰ সৈতে জড়িত হৈ পৰে। কেৱল শিক্ষাই গৱেষণা আৰু অনুসন্ধানৰ দ্বাৰা সংস্কৃতি সংশোধন আৰু বিকাশ ঘটাব পাৰে।
- ব্যক্তি যিহেতু সমাজত ডাঙৰ-দীঘল হয়, সেইবাবে ব্যক্তিৰ ব্যক্তিত্বত সংস্কৃতিৰ প্ৰত্যক্ষ প্ৰভাৱ পৰে।
- যেতিয়া সমাজে বস্তুগত আৰু অবস্তুগত সংস্কৃতিৰ মাজত পাৰ্থক্য পায়, তেতিয়া তাক সাংস্কৃতিক পশ্চাৎৱৰ্তিতা বুলি কয়। শিক্ষাই এনে পশ্চাৎৱৰ্তিতা দূৰ কৰিব পাৰে।

জানি থোৱা ভাল

শিক্ষাই এক আহিলা স্বৰূপে সংস্কৃতিক সংৰক্ষণ কৰে আৰু এটা পুৰুষৰ পৰা আনটো পুৰুষলৈ প্ৰেৰণ কৰে। সংস্কৃতি আৰু শিক্ষাই যৌথভাৱে ব্যক্তিৰ সামাজিক গুণাৱলীৰ বিকাশ ঘটায় আৰু সক্ষমতা সম্পন্ন ব্যক্তিৰ সৃষ্টি কৰে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৩ঃ সাংস্কৃতিক পশ্চাৎৱৰ্তিতা কাক বোলে?

.....

১১.৫ সংস্কৃতিক পৰিৱৰ্তন

টেইলাৰৰ মতে "সংস্কৃতি হৈছে এক জটিল সামগ্ৰিক ৰূপ যি জ্ঞান, বিশ্বাস, কলা, নীতি, আইন, আচাৰ-ব্যৱহাৰ অভ্যাস আৰু সামাজিক প্ৰাণী হিচাবে মানুহে আহৰণ কৰা যিকোনো সামৰ্থ আৰু অভ্যাস এই সকলো দিশ সামৰি লয়।

("Culture is that complex whole which includes knowledge, belief, art, morals, law customs and any other capabilities and habits acquired by men as a member of society." – Taylor)

ই হৈছে সমাজত মানুহৰ আৰ্জিত জ্ঞানৰ সমষ্টি। যেতিয়া সংস্কৃতিৰ কোনো ক্ষেত্ৰত

পৰিবৰ্তন ঘটে, ইয়াক সাংস্কৃতিক পৰিবৰ্তন বুলি কোৱা হয়। আমি জানো যে সংস্কৃতি হৈছে গতিশীল আৰু সেইবাবে ইয়াৰ পৰিবৰ্তন ঘটে। আকৌ সংস্কৃতিৰ অবিৰত আৰু সংগ্রহিত প্রক্রিয়া। সেইবাবে ই পৰিবৰ্তন সংশোধিত কৰে আৰু উপযুক্ত দিশবোৰ বাচি লয়। কিংচলি ডেভিচৰ মতে সংস্কৃতিৰ পৰিৱৰ্তন হৈছে — "যিয়ে সংস্কৃতিৰ যিকোনো শাখাত হোৱা কলা, বিজ্ঞান, প্রযুক্তি, দর্শন আদিৰ সকলো পৰিবৰ্তন অন্তর্ভুক্ত কৰে আৰু লগতে সামাজিক সংগঠনৰ সকলো গঠন আৰু নীতি সামৰি লয়।"

"Kingsley Davis "embraces all changes occuring in any branch of culture including art, science, technology, philosophy etc. as well as changes in the forms and rules of social organisation."

এনেদৰে আমি কব পাৰো যে যেতিয়া সংস্কৃতিৰ কোনো ক্ষেত্রত পৰিবৰ্তন হয় তাকে সাংস্কৃতিক পৰিৱৰ্তন বোলে। আবিষ্কাৰ, বিজ্ঞান আৰু প্রযুক্তিৰ বিকাশ, জ্ঞানৰ বিস্ফোৰণ, সমাজৰ ধাৰণা আৰু শিল্পৰ নতুন গঠন, চিন্তাৰ পৰিবৰ্তন আদিয়ে সংস্কৃতিৰ পৰিবৰ্তন সংঘটিত কৰে। এই পৰিৱৰ্তনে বস্তুগত আৰু অবস্তুগত দুয়োবিধ সংস্কৃতিকে সামৰি লয়। সংস্কৃতিৰ কোনো এটা দিশত পৰিবৰ্তন হলে সংস্কৃতিৰ সামগ্রিক ৰূপত তাৰ প্রভাৱ পৰে, কাৰণ সংস্কৃতি হৈছে একতা সম্পন্ন।

১১.৫.১ শিক্ষা আৰু সাংস্কৃতিক পৰিবৰ্তন

সংস্কৃতিৰ পৰিবৰ্তন বা সংশোধন অনাৰ ক্ষেত্রত শিক্ষা হৈছে গুৰুত্বপূর্ণ উপাদান। এই ক্ষেত্রত আমি কিছুমান দিশ উনুকিয়াব পাৰো, যেনে —

- এখন দেশৰ আর্থ সামাজিক বিকাশ তেতিয়াহে সম্ভৱ হয় যেতিয়া ইয়াৰ সাংস্কৃতিক পৰিবৰ্তন ঘটে। আকৌ শিক্ষা অবিহনে এনে বিকাশ অসম্ভৱ।
- শিক্ষাৰ দ্বাৰাহে সংস্কৃতিৰ আদান-প্রদান সম্ভৱ।
- শিক্ষাই উপযুক্ত গণতান্ত্রিক ভাবধাৰাৰ বিকাশ কৰে। গণতান্ত্রিক ভাবধাৰাই সমাজত পৰিবৰ্তন আনে যাৰ ফলত উপযুক্ত লক্ষ্যত উপনীত হ'ব পৰা যায়।
- বিজ্ঞান আৰু প্রযুক্তিৰ বিকাশ আৰু সহজলভ্যতাই সমাজলৈ পৰিবৰ্তন আনে।
- শিক্ষার্থীসকল হৈছে এখন দেশৰ ভবিষ্যতৰ নাগৰিক। শিক্ষকসকলে শিক্ষার্থীসকলৰ বিভিন্ন সামাজিক ব্যাধি যেনে অন্ধবিশ্বাস, যৌতুক, বিধবা পুনর্বিবাহ, পর্দা প্রথা, শিশু নির্যাতন, নিচাযুক্ত দ্রব্য সেৱন ইত্যাদিৰ প্রতি উপযুক্ত দৃষ্টিভংগী বিকাশ হোৱাৰ ক্ষেত্রত গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা গ্রহণ কৰে। এই ক্ষেত্রত পৰিবৰ্তন হৈছে সময়ৰ আহ্বান।
- সমাজত পৰিবৰ্তন অনাৰ ক্ষেত্রত শিক্ষাই স্বাধীনতা, চিন্তাৰ বিকাশৰ বাবে সুবিধা প্রদান কৰে।
- শিক্ষাই সাংস্কৃতিক বিভিন্নতাৰ ক্ষেত্রত পাৰস্পৰিক সন্মান বৃদ্ধি কৰে আৰু বিভিন্ন

দল আৰু সংস্কৃতিৰ মাজত বুজাপৰাত সহায় কৰে।

- বহুমুখী সাংস্কৃতিক শিক্ষাই জাতীয় সংহতি আৰু আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় বুজাপৰা ৰক্ষা কৰাত সহায় কৰে।
- সমাজৰ পৰিবৰ্তনশীল চাহিদা উপযুক্ত ভাবে পূৰণ কৰিবলৈ শিক্ষাই সামাজিক-সাংস্কৃতিক পৰিবেশ সৃষ্টি কৰিব লাগে। সংস্কৃতি বিকাশৰ ক্ষেত্ৰত স্কুলে গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা গ্ৰহণ কৰে।
- আন্তঃনিৰ্ভৰশীল আৰু সহযোগিতামূলক কাৰ্য্যাৱলীৰ বিকাশ কেৱল সাংস্কৃতিক আৰু আন্তঃসাংস্কৃতিক শিক্ষাৰ দ্বাৰাহে সম্ভৱ।
- সাংস্কৃতিক পৰিবৰ্তনৰ গুৰুত্ব আৰু প্ৰয়োজনীয়তা অনুভৱ কৰি আৰু বুজি পাঠ্যক্ৰম সংশোধন কৰিব লাগে।
- বিদ্যালয় সম্প্ৰদায় আৰু সমাজৰ মাজত অবিৰত আন্তঃসম্পৰ্কৰ দ্বাৰা সাংস্কৃতিক পৰিৱৰ্তন আনিব পাৰি।

জানি থোৱা ভাল

- যেতিয়া আমি এখন সমাজৰ প্ৰচলিত সংস্কৃতিক পৰিৱৰ্তন দেখিবলৈ পাওঁ, তাক সাংস্কৃতিক পৰিৱৰ্তন বোলা হয়।
- সাংস্কৃতিক পৰিবৰ্তনৰ বিভিন্ন কাৰণ আছে, যেনে বিজ্ঞান আৰু প্ৰযুক্তিৰ উন্নতি, জ্ঞানৰ বিস্ফোৰণ, সমাজৰ আৰু মূল্যবোধৰ ভাবধাৰাৰ পৰিবৰ্তন, নৃত্য, গীত, শিল্পৰ নতুন ধাৰা, চিন্তাৰ পৰিবৰ্তন ইত্যাদি।
- শিক্ষা আৰু সাংস্কৃতিক পৰিবৰ্তনৰ মাজত ওচৰ সম্পৰ্ক আছে। শিক্ষা অবিহনে সংস্কৃতিৰ ক্ষেত্ৰত কোনো পৰিবৰ্তন সম্ভৱ নহয়।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৪ঃ সাংস্কৃতিক পৰিবৰ্তন কাক বোলে?

.....

প্ৰশ্ন নং ৫ঃ সাংস্কৃতিক পৰিবৰ্তনৰ যিকোনো দুটা কাৰণ উল্লেখ কৰক।

.....

১১.৬ সাংস্কৃতিক পশ্চাৎৱর্তিতাৰ অর্থ

মানৱ সংস্কৃতিক বিভিন্ন প্রকাৰে ভাগ কৰিব পাৰি। আমেৰিকাৰ সমাজতত্ত্ববিদ আগবার্নে সংস্কৃতিক দুই প্রকাৰে ভাগ কৰিছিল যেনে বস্তুগত আৰু অবস্তুগত সংস্কৃতি। এই দুই প্রকাৰৰ সংস্কৃতিৰ মাজত আন্তঃসম্পর্ক আছে আৰু এটাই আনটোক প্রভাৱিত কৰে। তথাপিও বস্তুগত আৰু অবস্তুগত সংস্কৃতিৰ বিকাশ আৰু পৰিবর্তনৰ হাৰ একে নহয়। বস্তুগত সংস্কৃতি হৈছে বাহ্যিক আৰু দৃশ্যমান, ইয়াৰ সোনকালে পৰিবর্তন ঘটে। আনহাতে, অবস্তুগত সংস্কৃতি মানৱ মনৰ চিন্তা, ভাৱধাৰা আৰু ব্যক্তিনিষ্ঠ গুণাৱলীৰ সৈতে জড়িত। সেইবাবে এনে সংস্কৃতিৰ পৰিবর্তন আৰু বিকাশৰ গতি মন্থৰ। ইয়াৰ ফলত দুয়োবিধ সংস্কৃতিৰ মাজত পার্থক্য থাকি যায়। সাংস্কৃতি পৰিবর্তন আৰু বিকাশৰ মাজত এনে পার্থক্যক সাংস্কৃতিক পশ্চাৎৱর্তিতা বুলি কোৱা হয়।

আমাৰ সামাজিক জীৱনৰ বিভিন্ন দিশৰ পৰা আমি সংস্কৃতিক পশ্চাৎৱর্তিতাক নিৰীক্ষণ কৰিব পাৰো। বর্তমান সময়ত বিজ্ঞান আৰু প্রযুক্তিৰ দ্রুত বিকাশে বস্তুগত সংস্কৃতিৰ পৰিবর্তন আনিছে। বর্তমানৰ প্রযুক্তিৰ বিকাশে মানুহৰ আচৰণ আৰু কার্য্যাৱলীলৈ পৰিৱর্তন আনিছে। এনে দ্রুত পৰিবর্তনৰ ফলত বস্তুগত সংস্কৃতিতকৈ তুলনামূলক ভাবে অবস্তুগত সংস্কৃতি পিছপৰি গৈছে। মানুহে এতিয়াও নিজৰ ধর্ম, বিশ্বাস, আস্থা আৰু প্রথা আদিত বিশ্বাসী, প্রায়ে এইবোৰৰ পৰিবর্তন নিবিচাৰে। ইয়াৰ ফলত দুয়োবিধ সংস্কৃতিৰ মাজত সঘনে ভুল বুজা-বুজি আৰু সংঘর্ষৰ সৃষ্টি হয়। এটা পুৰণি আৰু আনটো নতুন স্বৰূপে, এটা উন্নয়ণশীল আৰু আনটো সংৰক্ষণশীল স্বৰূপ। ইয়াৰ ফলত সমাজত সাংস্কৃতিক পশ্চাৎৱর্তিতাই দেখা দিয়ে।

১১.৬.১ সাংস্কৃতিক পশ্চাৎৱর্তিতাৰ কাৰণসমূহ

সমাজৰ বিভিন্ন আর্থ-সামাজিক কাৰণত সাংস্কৃতিক পশ্চাৎৱর্তিতাই দেখা দিয়ে। এই পশ্চাৎৱর্তিতাই সামাজিক বিসংগতিৰ সৃষ্টি কৰে। ইয়াৰ ফলত সমাজৰ লোকৰ মানদণ্ড নিম্ন স্তৰলৈ গতি কৰে। সাংস্কৃতিক পশ্চাৎৱর্তিতা সৃষ্টি কৰাৰ প্রধান কাৰণবোৰ তলত উল্লেখ কৰা হ'ল —

- বিজ্ঞান আৰু প্রযুক্তিৰ দ্রুত বিকাশে সমাজত উন্নয়ণশীল আৰু সংৰক্ষণশীল স্বৰূপে দুই ধৰণৰ দলৰ সৃষ্টি কৰে, ফলত সাংস্কৃতিক পশ্চাৎৱর্তিতাৰ সৃষ্টি হয়।
- বিশেষ কিছুমান দলৰ লোকৰ মাজত শিক্ষাৰ সুবিধা নথকা বাবে সমাজৰ লোকৰ মাজৰ শিক্ষাৰ বৈষম্যতাই সাংস্কৃতিক পশ্চাৎৱর্তিতাৰ সৃষ্টি কৰে।
- অর্থনৈতিক বৈষম্যতাই, মানুহৰ জীৱনধাৰণৰ অর্থনৈতিক মানদণ্ড আদিয়ে ধনী আৰু দুখীয়া লোকৰ মাজৰ পার্থক্য বহলাই তোলে ফলত সমাজত সাংস্কৃতিক পশ্চাৎৱর্তিতাই দেখা দিয়ে।
- জাতি, উপজাতি আৰু সম্প্রদায়ৰ ভেদে সমাজৰ লোকৰ স্তৰীভূত কৰণে সমাজত সাংস্কৃতিক পশ্চাৎৱর্তিতা আনে।

- সার্বজনীন শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ অভাৱ, বিস্তৃত নিৰক্ষৰতা আৰু সমাজৰ লোকৰ নিৰক্ষৰতা আদিয়ে প্রায়েই সমাজত সাংস্কৃতিৰ পশ্চাৎৱর্তিতাৰ সৃষ্টি কৰে।
- দেশৰ মানুহক শাসিত কৰা ৰাজনৈতিক আদর্শ বা নীতি ভাল বা বেয়া ধৰনে প্রভাৱ পেলায়, যাৰ ফলতো সাংস্কৃতিক পশ্চাৎৱর্তিতা সৃষ্টি হয়।

১১.৬.২ সাংস্কৃতিক পশ্চাৎৱর্তিতা দূৰ কৰাৰ উপায়সমূহ

সমাজত সামঞ্জস্যপূর্ণ বিকাশৰ বাবে, সাংস্কৃতিক পশ্চাৎবর্তিতা আঁতৰ কৰিব লাগিব। এই ক্ষেত্রত আমি কিছুমান দিশ বিবেচনা কৰিব লাগে।

- **প্রাপ্তবয়স্ক নিৰক্ষৰতা দূৰীকৰণ** ঃ সমাজৰ কিছুমান শ্রেণীৰ লোকৰ মাজত থকা নিৰক্ষৰতাই সাংস্কৃতিক পশ্চাৎৱর্তিতাৰ সৃষ্টি কৰে। সেইবাবে দেশৰ পৰা নিৰক্ষৰতা দূৰ কৰিবলৈ তীব্র প্রচেষ্টা হাতত ল'ব লাগিব। সমাজৰ প্রাপ্ত বয়স্কলোকসকলৰ বাবে অগতানুগতিক শিক্ষা, প্রয়োজন ভিত্তিক আৰু অংশকালীন শিক্ষাৰ ব্যৱস্থা কৰিব লাগিব।
- **সমাজৰ লোকসকলক সমান স্তৰলৈ অনা** ঃ সাংস্কৃতিক পশ্চাৎৱর্তিতা আঁতৰ কৰিবলৈ হলে সমাজৰ লোকসকলে গণতান্ত্রিক অধিকাৰ ভোগ কৰিব লাগিব। কোনো বৈষম্য নোহোৱাকৈ সমাজৰ প্রত্যেক নাগৰিকে শিক্ষাৰ সম অধিকাৰ আৰু সামাজিক ন্যায় উপভোগ কৰিব লাগিব।
- **জীৱনৰ ধাৰণৰ অর্থনৈতিক মানদণ্ড উন্নীতকৰণ** - দেশৰ জাতীয় সম্পদৰ সমবিতৰণৰ ওপৰত সাংস্কৃতিক পশ্চাৎৱর্তিতাৰ দূৰীকৰণ নির্ভৰ কৰে। জাতীয় সম্পদ বৃদ্ধিকৰণ আৰু উপভোগ কৰণৰ দ্বাৰা জীৱন ধাৰণৰ মানদণ্ড উন্নত কৰিব পাৰি সমাজৰ উপযুক্ত অর্থনৈতিক পৰিকল্পনাই ধনী আৰু দুখীয়াৰ মাজত পার্থক্য দূৰ কৰিব পাৰে।
- **বিজ্ঞান আৰু প্রযুক্তিৰ শিক্ষা** ঃ বিজ্ঞান আৰু প্রযুক্তিবিজ্ঞানৰ ওপৰত গুৰুত্ব প্রদান কৰি সমাজৰ পৰা সাংস্কৃতিক পশ্চাৎৱর্তিতা আঁতৰ কৰিব পাৰি। সাধাৰণ মানুহক এইটো ধাৰণা দিব লাগে যে আধুনিক বিজ্ঞান আৰু প্রযুক্তিয়ে তেওঁলোকৰ আর্থ-সামাজিক জীৱনৰ উন্নতি আৰু বিকাশ ঘটাব পাৰে।

১১.৭ সামাজিকীকৰণ প্রক্রিয়াত সংস্কৃতিৰ গুৰুত্ব

ব্যক্তিৰ সামাজিকীকৰণৰ ক্ষেত্রত সংস্কৃতি হৈছে শক্তিশালী মাধ্যম। বহল অর্থত সংস্কৃতিক শিক্ষা, শিক্ষণ আৰু অভিজ্ঞতা স্বৰূপে বর্ণনা কৰা হয়, যাক মানুহে বিকাশৰ সময়ছোৱাত আহৰণ কৰে। সংস্কৃতিয়ে এজন মানুহক সমাজৰ গ্রহণযোগ্য আচৰণ, ভাৱধাৰা দেখুৱাবলৈ প্রশিক্ষণ দিয়ে। 'সংস্কৃতি সেইবাবে এক শক্তিশালী আহিলা, যিয়ে এক সমগ্র ভিত্তিত কার্য্য কৰে। ই মানুহক সামাজিক প্রাণী হিচাপে জীয়াই থাকিবলৈ আৰু বিকাশ লাভ কৰিবলৈ জৈৱিক ব্যক্তিত্বক প্রশিক্ষণ দিয়ে। সংস্কৃতি কেৱল ব্যক্তিৰ বাবে নহয়, সমাজৰ বাবেও গুৰুত্বপূর্ণ। সংস্কৃতিয়ে আমাৰ

সামাজিক জীৱন, ইয়াৰ স্থিতি আৰু বিকাশ সম্ভৱ কৰি তোলে। যদি সংস্কৃতি নেথাকিলহেতেন তেতিয়া হ'লে সামাজিক বা দলীয় জীৱন সম্ভৱ ন'হলহেতেন। এইটো মনত ৰাখিব লাগিব যে দলীয় জীৱন সংৰক্ষণ আৰু সুৰক্ষাৰ স্বাৰ্থত সংস্কৃতিৰ নীতি, নিয়ম, ভাৱধাৰা, মানদণ্ড, বিশ্বাস ইত্যাদি মানুহে সৃষ্টি কৰিছে। ৰাজহুৱা জীৱন আৰু সম্পত্তিৰ সুৰক্ষাৰ বাবে মানুহে আইনী সংকেতৰ সৃষ্টি কৰিছে। সমাজত নৈতিক জীৱন যাপনৰ বাবে ধর্মীয় নীতি আৰু প্ৰথাৰ বিকাশ কৰা হৈছে। সংবিধান ৰচনাৰে গণতান্ত্রিক চৰকাৰ গঠন কৰা হৈছে যাতে মানুহে সন্মান, মর্য্যদা আৰু শান্তিত বসবাস কৰিব পাৰে। এনেদৰে সংস্কৃতিয়ে মানুহৰ আগ্রহক সুৰক্ষিত কৰি সামাজিকৰণত সহায় কৰে।

এনেদৰে ওপৰৰ আলোচনাৰ পৰা সামাজিকীকৰণ আৰু সামাজিক বিকাশৰ ক্ষেত্রত সংস্কৃতিৰ ভূমিকা সম্পর্কে জ্ঞাত হলো। এনে প্রভাৱ সমূহ তলত চমুকৈ দাঙি ধৰা হ'ল —

- ব্যক্তিৰ সামাজিকীকৰণ, জৈৱিক আৰু প্রবৃত্তিমূলক প্রৱণতাৰ বাবে সংস্কৃতি অপৰিহার্য্য।
- ই সামাজিক বা দলীয় জীৱন শান্তিপূর্ণ ভাবে বাস কৰিবলৈ আমাক নিয়ন্ত্রণ কৰে।

১১.৮ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- সংস্কৃতি হৈছে মানুহৰ একক সম্পদ।
- ইয়াৰ প্রকৃতি সার্বজনীন। পৃথিৱীৰ সকলো সমাজে সংস্কৃতি পালন কৰে।
- সংস্কৃতি হৈছে এক জটিল সামগ্রিক ৰূপ, ই সমাজৰ সকলো বস্তুগত দিশ (যেনে — ঘৰ, ৰাস্তা, মন্দিৰ, দলং ইত্যাদি) সামৰি লয়।
- সংস্কৃতি প্রধানকৈ দুই প্রকাৰৰ —
  বস্তুগত সংস্কৃতি আৰু অবস্তুগত সংস্কৃতি
- শিক্ষা আৰু সংস্কৃতিৰ মাজত এক নিকত সম্পর্ক আছে। সংস্কৃতিৰ গুৰুত্ব বুজিবলৈ, সংৰক্ষণ কৰিবলৈ আৰু এটা পুৰুষৰ পৰা আনটো পুৰুষলৈ প্রেৰণ কৰিবলৈ আমাক শিক্ষাৰ প্রয়োজন।
- যেতিয়া আমি প্রচলিত সমাজৰ ধৰণত পৰিবর্তন বা সংশোধন দেখা পাওঁ তেতিয়া তাক সাংস্কৃতিক পৰিবর্তন আখ্যা দিয়া হয়।
- সংস্কৃতিৰ সংশোধন কৰিবলৈ বা নেতিবাচক দিশৰ পৰিবর্তন আনিবলৈ আমাক শিক্ষাৰ প্রয়োজন। কেবল শিক্ষিত আৰু দায়িত্বশীল সমাজৰ সদস্যইহে বিকাশৰ বাবে সংস্কৃতিত পৰিবর্তন আনিব পাৰে।

১১.৯ অধিক জানিবলৈ

1. Chaube & Chaube (2006) : Philosophical and sociological foundations of education.

2. F. J. Brown (2009) : Educational Sociology
3. Chanda and Sharma (1996) : Sociology of Education
4. C. N. Shankar Rao (2007) : Principles of Sociology

১১.১০ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ সংস্কৃতি সাৰ্বজনীন প্ৰকৃতিৰ। পৃথিৱীৰ সকলো সমাজেই সংস্কৃতি সংৰক্ষণ আৰু পালন কৰে।

২ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ ভাষা আৰু উৎসৱ।

৩ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ সমাজত অবস্তুগত সংস্কৃতিতকৈ বস্তুগত সংস্কৃতিৰ পৰিবৰ্তনৰ হাৰ বেছি। সেইবাবে কেতিয়াবা বিকাশ, উন্নতি বা দুয়োবিধ সংস্কৃতিৰ ব্যৱহাৰৰ ক্ষেত্ৰত পাৰ্থক্য বা দূৰত্ব থকা দেখা যায়। যেতিয়া কোনো সমাজত বিকাশৰ ক্ষেত্ৰত বস্তুগত আৰু অবস্তুগত সংস্কৃতিৰ মাজত পাৰ্থক্য থকা দেখা যায়, তেতিয়া তাক সাংস্কৃতিক পশ্চাৎৱৰ্তিতা বুলি কোৱা হয়।

৪ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ যেতিয়া কোনো সমাজৰ প্ৰচলিত সংস্কৃতিৰ পৰিবৰ্তন ঘটে তেতিয়া তাক সাংস্কৃতিক পৰিবৰ্তন বোলা হয়।

৫ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ বিজ্ঞান আৰু প্ৰযুক্তিৰ উন্নতি আৰু জ্ঞানৰ বিস্ফোৰণ।

১১.১১ আৰ্হি প্ৰশ্ন

ক) চমু প্ৰশ্ন (প্ৰতিটো প্ৰশ্নৰে প্ৰায় ১৫০ টা শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

প্ৰশ্ন নং ১ঃ সংস্কৃতিৰ সংজ্ঞা দিয়ক। ইয়াৰ বৈশিষ্ট্য উল্লেখ কৰক।

প্ৰশ্ন নং ২ঃ সংস্কৃতিৰ বিভিন্ন প্ৰকাৰসমূহ কি কি?

প্ৰশ্ন নং ৩ঃ সাংস্কৃতিক পৰিবৰ্তন কাক বোলে?

প্ৰশ্ন নং ৪ঃ সাংস্কৃতিক পশ্চাৎৱৰ্তিতা কাক বোলে?

খ) ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন (৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্ৰশ্ন নং ১ঃ সংস্কৃতি আৰু শিক্ষাৰ মাজৰ সম্পৰ্ক বহলকৈ আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ন ২ঃ সাংস্কৃতিক পৰিবৰ্তনত শিক্ষাৰ ভূমিকা সম্পৰ্কে আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন নং ৩ঃ সাংস্কৃতিক পশ্চাৎৱৰ্তিতাৰ কাৰণবোৰ আলোচনা কৰক। সাংস্কৃতিক পশ্চাৎ ৱৰ্তিতা আঁতৰোৱাৰ উপায় সমূহ বৰ্ণনা কৰক।

প্ৰশ্ন নং ৪ঃ সামাজিকীকৰণ প্ৰক্ৰিয়াত সংস্কৃতিৰ গুৰুত্ব সম্পৰ্কে আলোচনা কৰক।

*** ***** ***

অধ্যায়-১২ ঃ সমাজৰ পিছপৰা শ্ৰেণীৰ বাবে শিক্ষা

অধ্যায় গাঁথনি

১২.১ শিক্ষণ উদ্দেশ্য

১২.২ পৰিচয়

১২.৩ সমাজৰ সামাজিক আৰু অৰ্থনৈতিকভাৱে পিছপৰা শ্ৰেণীৰ ধাৰণা

১২.৪ অনুসূচীত জাতি, জনজাতি আৰু মহিলাসকলৰ বাবে সাংবিধানিক ব্যৱস্থাসমূহ

১২.৫ সমাজৰ সামাজিক আৰু অৰ্থনৈতিকভাৱে পিছপৰা শ্ৰেণীৰ শিক্ষাৰ বাবে থকা ৰাষ্ট্ৰৰ সিদ্ধান্তসমূহ

১২.৫.১ কোঠাৰী আয়োগ (১৯৬৪-৬৬)

১২.৫.২ শিক্ষাৰ ৰাষ্ট্ৰীয় নীতি (১৯৯২)

১২.৫.৩ শিক্ষাৰ অধিকাৰ (২০০৯)

১২.৫.৪ সৰ্বশিক্ষা অভিযান (২০০১)

১২.৫.৫ ৰাষ্ট্ৰীয় মাধ্যমিক শিক্ষা অভিযান (২০০৯)

১২.৫.৬ মধ্যাহ্ন ভোজন আঁচনি

১২.৫.৭ মহিলা সমক্ষ্যা কাৰ্যসূচী

১২.৫.৮ সহস্ৰাব্দ বিকাশৰ লক্ষ্য

১২.৬ সমাজৰ সামাজিক আৰু অৰ্থনৈতিকভাৱে অপ্ৰত্যাশিত শ্ৰেণীৰ শিক্ষাৰ বাবে পৰামৰ্শসমূহ

১২.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

১২.৮ অধিক জানিবলৈ

১২.৯ অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

১২.১০ আৰ্হি প্ৰশ্নাৱলী

১২.১ শিক্ষণ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- সমাজৰ সামাজিক আৰু অৰ্থনৈতিকভাৱে পিছপৰা শ্ৰেণীৰ অৰ্থ বুজিব পাৰিব।
- অনুসূচিত জাতি, জনজাতি, মহিলা আৰু গ্ৰাম্য অঞ্চলৰ জনসংখ্যাৰ বাবে থকা সাংবিধানিক ব্যৱস্থাৰ চিনাক্ত কৰিব পাৰিব।

- অনুসূচিত জাতি, জনজাতি, মহিলা আৰু গ্রাম্য অঞ্চলৰ লোকৰ বাবে থকা কার্যসূচীৰ বিশ্লেষণ কৰিব পাৰিব।
- পিছপৰা শ্রেণীৰ বাবে থকা বিভিন্ন শৈক্ষিক সুবিধাৰ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব।

১২.২ পৰিচয়

সাধাৰণভাৱে, পিছপৰা শ্রেণীৰ অর্থ হৈছে যিসকল লোক সমাজৰ আন লোকসকলৰ তুলনাত পৃথক, অকলশৰীয়া আৰু ভাল সুবিধাৰ পৰা বঞ্চিত। ভাৰতবর্ষত এটা দল বা এটা শ্রেণীৰ লোক সামাজিক আৰু অর্থনৈতিক দিশৰ পৰা বঞ্চিত, যিবোৰ আন লোকসকলে উপভোগ কৰিব পাৰে। এনে দল বা শ্রেণী লোকসকলক সমাজৰ সামাজিক আৰু অর্থনৈতিক দিশৰ পৰা পিছপৰা শ্রেণী হিচাবে গণ্য কৰা হয়। ভাৰতবর্ষত অনুসূচিত জাতি, অনুসূচিত জনজাতি, মহিলা, অন্য পিছপৰা জাতি (OBC), সংখ্যালঘু, বিশেষভাৱে সক্ষম শিশুসকল (CWSN) আৰু গ্রাম্য অঞ্চলৰ লোকসকলক সমাজৰ সামাজিক আৰু অর্থনৈতিকভাৱে পিছপৰা শ্রেণী হিচাবে গণ্য কৰা হয়। এইবোৰৰ ভিতৰত কেৱল অনুসূচিত জাতি, জনজাতি, মহিলা আৰু গ্রাম্যাঞ্চলৰ লোকসকলৰ বিষয়ে ইয়াত আলোচনা কৰা হ'ব।

১২.৩ সমাজৰ সামাজিক আৰু অর্থনৈতিকভাৱে পিছপৰা শ্রেণীৰ অর্থ আৰু ধাৰণা

ভাৰতবর্ষত সাধাৰণতে সামাজিকভাৱে পিছপৰা শ্রেণী জাতি ব্যৱস্থাত পোৱা যায়। চার্লচ কুলিৰ (Charles Cooley) মতে, যেতিয়া এটা শ্রেণী সম্পূর্ণভাৱে বংশগত দিশত নির্ভৰশীল হয়, তেতিয়া তাক আমি জাতি বুলি কওঁ। ভাৰতবর্ষৰ জাতিগত ব্যৱস্থাটো অতি জটিল। ফৰাচীৰ শিক্ষাবিদ, এব্বে দুবোইচ (Abbe Dubois) মন্তব্য কৰে যে, জাতি ব্যৱস্থাটো হৈছে ব্রাহ্মণসকলৰ বুদ্ধিসন্মত ৰাজনৈতিক পৰিকল্পনা আৰু ই ব্রাহ্মণসকলৰ বাবে। হোকার্ট আৰু চেনার্ট (Hocart and Senart) মতে, ধর্মীয় নীতি আৰু পৰম্পৰাৰ বাবে জাতি ব্যৱস্থাৰ সৃষ্টি কৰা হৈছে। সামাজিকভাৱে পিছপৰা শ্রেণীয়ে অনুসূচিত জাতি (SC), অনুসূচিত জনজাতি (ST), অন্যান্য পিছপৰা জাতি, সংখ্যালঘু মহিলা আৰু গ্রাম্য লোকসকলক অন্তর্ভুক্ত কৰে।

১২.৪ অনুসূচিত জাতি, জনজাতি আৰু মহিলাসকলৰ সাংবিধানিক ব্যৱস্থা

ভাৰতবর্ষৰ সংবিধানে অনুসূচিত জাতি, জনজাতি আৰু মহিলাসকলৰ শিক্ষাৰ সমঅধিকাৰৰ বাবে বিভিন্ন ব্যৱস্থা ৰাখিছে যাতে সমাজৰ এই শ্রেণীটোৱে তেওঁলোকৰ আর্থ-সামাজিক দিশৰ উন্নতি সাধন কৰিব পাৰে। এই ব্যৱস্থাবোৰৰ বিষয়ে আলোচনা কৰো আহক।

অনুচ্ছেদ ১৪ ঃ আইনৰ সন্মুখত সমান

ভাৰতবর্ষৰ ভৌগোলিক সীমাৰ ভিতৰত ৰাষ্ট্রই কোনো নাগৰিককে আইনগত বৈষম্য

নেদেখুৱাই বা আইনৰ দৃষ্টিত সকলো সমান।

অনুচ্ছেদ ১৫ ঃ জাতি, ধর্ম, লিংগ বা জন্মৰ ঠাইৰ ভিত্তিত বৈষম্য নিষিদ্ধকৰণ

(১) জাতি, ধর্ম, বর্ণ, লিংগ আৰু জন্মৰ ঠাইৰ ভিত্তিত কোনো নাগৰিকৰ প্রতি বৈষম্য দেখুৱাব নোৱাৰিব।

(২) কোনো নাগৰিকে ধর্ম, বর্ণ, জাতি, লিংগ আৰু জন্ম ঠাই বা ইয়াৰ যিকোনো এটাৰ ভিত্তিত তলৰ ক্ষেত্রবোৰত অসমর্থ, বাধা আৰু জবাবদিহি কৰিব নোৱাৰিব।

(ক) দোকান-পোহাৰ, ৰেষ্টুৰেণ্ট, হোটেল বা জনসাধাৰণৰ উপভোগৰ ক্ষেত্রত প্রৱেশৰ অধিকাৰ থাকিব।

(খ) কুঁৱা, পুখুৰী, গা ধোৱা ঘাট, ৰাস্তা আৰু আংশিক বা সম্পূর্ণভাৱে ৰাজ্যিক চৰকাৰৰ অর্থ সাহায্যৰ প্রদান কৰা বা জনসাধাৰণে ব্যৱহাৰ কৰাৰ ক্ষেত্রত বাধা নাথাকিব।

(৩) এইটো অনুচ্ছেদত নথকা অন্য বিশেষ ব্যৱস্থা মহিলা আৰু শিশুসকলৰ বাবে ৰাষ্ট্রই গ্রহণ কৰিব পাৰিব।

(৪) এইটো অনুচ্ছেদত নথকা ২ বা ২৯নং অনুচ্ছেদত নাথাকিলেও অর্থনৈতিক আৰু সামাজিকভাৱে পিছপৰা শ্রেণী বা অনুসূচিত জাতি-জনজাতিৰ অগ্রগতিৰ ক্ষেত্রত ৰাষ্ট্রই যিকোনো বিশেষ ব্যৱস্থা হাতত ল'ব পাৰিব।

অনুচ্ছেদ ৪৫ ঃ শিশুৰ বাবে বাধ্যতামূলক আৰু বিনামূলীয়া শিক্ষাৰ ব্যৱস্থা

সংবিধান সূচনা কৰাৰ দহ বছৰৰ ভিতৰত ১৪ বছৰ বয়সলৈ সকলো শিশুৱে বিনামূলীয়া আৰু বাধ্যতামূলক শিক্ষাৰ সুবিধা পাব লাগিব।

অনুচ্ছেদ ৪৬ ঃ অনুসূচিত জাতি, জনজাতি আৰু অন্যান্য পিছপৰা শ্রেণীৰ লোকৰ শৈক্ষিক আৰু অর্থনৈতিক দিশৰ উন্নতিকৰণ

ৰাজ্য চৰকাৰে দুর্বল শ্রেণীৰ লোক বিশেষকৈ অনুসূচিত জাতি আৰু জনজাতি লোকৰ শৈক্ষিক আৰু অর্থনৈতিক দিশৰ উন্নতিৰ বাবে বিশেষ মনোযোগ দিব লাগে।

অনুচ্ছেদ ২৪৩ ঘ ঃ পঞ্চায়তত আসন সংৰক্ষণ

(১) আসনসমূহ তলত উল্লেখ কৰা শ্রেণীসমূহৰ বাবে সংৰক্ষিত হ'ব লাগে—

(ক) অনুসূচিত জাতি আৰু

(খ) অনুসূচিত জনজাতি, প্রতিখন পঞ্চায়ততে আসন সংৰক্ষণৰ ব্যৱস্থা থাকিব আৰু এনেদৰে সংৰক্ষিত আসনৰ সংখ্যা যিমান পৰা যায় নির্দিষ্ট পঞ্চায়ত এলেকাটোত প্রত্যক্ষ নির্বাচনৰ দ্বাৰা পূৰ কৰিব পৰা মুঠ আসনৰ ভিতৰত অঞ্চলটোত থকা অনুসূচিত জাতিৰ মুঠ জনসংখ্যাৰ সমানুপাতিক নাইবা নির্দিষ্ট পঞ্চায়ত এলেকাটোত থকা মুঠ অনুসূচিত জনজাতি লোকৰ সমানুপাতিক কৰিব লাগিব আৰু এই আসনবোৰ এখন পঞ্চায়তৰ অধীন বিভিন্ন সমষ্টিৰ বাবে চক্রাৱর্তিত পদ্ধতিত আৱণ্টন কৰিব লাগিব।

(২) সংৰক্ষিত আসনৰ সংখ্যা যাতে এক-তৃতীয়াংশতকৈ কম নহয় (১) যিবোৰ অনুসূচিত মহিলাৰ বাবে সংৰক্ষণ কৰা হয় বা অনুসূচিত জনজাতিৰ মহিলাৰ ক্ষেত্রটো একে।

(৩) প্রত্যেক পঞ্চায়তৰ প্রত্যক্ষ নির্বাচন ক্ষেত্রত নির্ধাৰিত আসনৰ সংখ্যাৰ মহিলাৰ আসনৰ সংখ্যা এক তৃতীয়াংশতকৈ (অনুসূচিত জাতি আৰু জনজাতিৰ মহিলাৰ আসনৰ সংখ্যাও অন্তর্ভুক্ত)

কম হ'ব নালাগিব আৰু এনেদৰে পঞ্চায়তৰ বিভিন্ন সমষ্টিৰ ক্ষেত্রতো একেধৰণেৰে সংৰক্ষিত হ'ব।

(৪) গাঁও নাইবা অন্য স্তৰত পঞ্চায়তৰ আসনবোৰ অনুসূচিত জাতি, জনজাতি আৰু মহিলাসকলৰ বাবে সংৰক্ষণ কৰিব লাগে। কোনো এখন ৰাজ্যৰ বিধানমণ্ডলে আইন অনুসৰি আগবঢ়োৱা সুবিধাৰ আধাৰত এই আসনবোৰ সংৰক্ষিত ৰাখিব লাগে। ইয়াৰ বাবে তলৰ নিয়মবোৰ মানি চলা হয় ঃ

যিকোনো ৰাজ্যতে সকলো স্তৰৰ পঞ্চায়ততে সভাপতিৰ আসনখন যিমান পৰা যায় পঞ্চায়তবোৰৰ মুঠ সংখ্যাৰ সমানুপাতিকভাৱে ৰাজ্যখনৰ অনুসূচিত জাতি নাইবা অনুসূচিত জনজাতিৰ মুঠ জনসংখ্যাৰ বিপৰীতে খাপ খোৱাকৈ প্রতিটো পঞ্চায়ত স্তৰতে অনুসূচিত জাতি নাইবা জনজাতিৰ প্রার্থীৰ বাবে সংৰক্ষিত ৰাখিব লাগিব।

পঞ্চায়তবোৰত মুঠ সভাপতি আসনৰ অতি কমেও এক-তৃতীয়াংশ আসন মহিলাৰ বাবে সংৰক্ষিত থাকিব লাগিব।

এই পৰিচ্ছেদৰ অধীনত সংৰক্ষিত আসনবোৰ বিভিন্ন পঞ্চায়তৰ প্রতিটো স্তৰতে চক্রাৱর্তিত পদ্ধতিৰে আৱণ্টন কৰা হ'ব আৰু পঞ্চায়তৰ এই বিষয়ববীয়াসকলক সকলো ধৰণৰ সামাজিক অন্যায় তথা শোষণৰ পৰা সুৰক্ষা প্রদান কৰা হ'ব।

অনুচ্ছেদ ২৪৩ T ঃ পৌৰসভাৰ অন্তর্গত অঞ্চলৰ আসন সংৰক্ষণ

(১) প্রত্যেক পৌৰসভাতে অনুসূচিত জাতি আৰু জনজাতিৰ বাবে আসন সংৰক্ষণৰ ব্যৱস্থা থাকিব লাগে আৰু সংৰক্ষিত আসনৰ সংখ্যা পৌৰসভাৰ মুঠ আসন সেই অঞ্চলত বসবাস কৰা অনুসূচিত জাতি আৰু জনজাতিৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰি স্থিৰ কৰিব লাগে। এনেদৰে অন্য পৌৰসভাৰ ক্ষেত্রতো একে ধৰণৰ নীতি প্রযোজ্য হয়।

(২) মুঠ আসনৰ সংখ্যা এক তৃতীয়াংশকৈ বেছি আসন অনুসূচিত জাতি বা জনজাতিৰ মহিলাৰ বাবে সংৰক্ষিত হ'ব লাগে।

(৩) সর্বমুঠ আসনৰ এক তৃতীয়াংশকৈ বেছি আসন মহিলাৰ বাবে সংৰক্ষিত হ'ব লাগে (ইয়াত অনুসূচিত জাতি আৰু জনজাতিৰ মহিলাৰ আসনো অন্তর্ভুক্ত) আৰু এনে আসনসমূহ পর্যায়ক্রমে পৌৰসভাৰ অন্তর্গত আন আন সমষ্টিলৈ নিয়া হ'ব।

(৪) পৌৰসভাৰ সভাপতিৰ আসনো অনুসূচিত জাতি, জনজাতি মহিলাৰ বাবে আইন অনুযায়ী সংৰক্ষিত কৰি ৰখা হয়।

(৫) আসন সংৰক্ষণ ১ আৰু ২নং অংশৰ অন্তর্গত আৰু সভাপতিৰ আসন সংৰক্ষণ (মহিলাৰ সংৰক্ষণৰ বাহিৰে) ৪নং অংশৰ অন্তর্গত আৰু ই ৩৩৪নং অনুচ্ছেদে নির্দেশনা কৰি দিয়া সময়ৰ ভিতৰত সমাপ্ত হ'ব লাগিব।

(৬) এই অংশৰ কোনো নীতি-নিয়মে এখন ৰাজ্যৰ বিধানমণ্ডলক কোনো পৌৰ কার্যালয়ৰ আসন নাইবা পৌৰ নিগমবোৰৰ অধ্যক্ষৰ আসন পিছপৰা শ্রেণীৰ নাগৰিকৰ বাবে সংৰক্ষিত কৰাৰ সুবিধা সৃষ্টিত বাধা দিব নোৱাৰিব।

অনুচ্ছেদ ৩৩০ ঃ অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ লোকসভাত আসন সংৰক্ষণ

(১) লোকসভাত আসনবোৰ সংৰক্ষণ কৰা হয়—

(ক) অনুসূচিত জাতিসমূহ

(খ) অনুসূচিত জনজাতিসমূহ, অসমৰ স্বায়ত্ব শাসিত জিলাৰ অনুসূচিত জনজাতিসমূহৰ বাহিৰে

(গ) স্বায়ত্ব শাসিত জিলাৰ অনুসূচিত জনজাতিসমূহ

(২) কোনো ৰাষ্ট্ৰ বা কেন্দ্ৰীয় শাসিত অঞ্চলত অনুসূচিত জাতি আৰু জনজাতিৰ আসন সংৰক্ষণ ১নং অংশৰ অন্তৰ্গত, সেই অঞ্চলত বসবাস কৰা অনুসূচিত জাতি আৰু জনজাতিৰ জনসংখ্যাৰ পৰিমাণ আৰু লোকসভাৰ আসনৰ সংখ্যাৰ অনুপাতত নির্ধাৰণ কৰা হয়।

(৩) ২নং অংশত উল্লেখ স্বত্বেও লোকসভাত অসমৰ স্বায়ত্ব শাসিত জিলাৰ অনুসূচিত জনজাতিৰ আসন সংৰক্ষণ ৰাষ্ট্ৰৰ সমগ্ৰ আসনৰ অনুপাতৰ হাৰত নির্ধাৰিত হয় আৰু এই স্বায়ত্ব শাসিত অঞ্চলৰ জনসংখ্যাৰ সৈতে দেশৰ জনসংখ্যাৰ অনুপাতৰ ভিত্তিত চোৱা হয়।

অনুচ্ছেদ ৩৩২ ঃ দেশৰ বিধানসভাত অনুসূচিত জাতি আৰু জনজাতিৰ আসন সংৰক্ষণ

(১) অসমৰ স্বায়ত্ব শাসিত জিলাৰ বাহিৰে দেশৰ বিধানসভাসমূহত অনুসূচিত জাতি আৰু জনজাতিসকলৰ বাবে আসন সংৰক্ষণ কৰা হয়।

(২) অসমতো স্বায়ত্ব শাসিত জিলাৰ বাবে বিধানসভাত আসন সংৰক্ষণ কৰা হয়।

(৩) যিকোনো ৰাজ্যৰ বিধানসভাত অনুসূচিত জাতি বা জনজাতিৰ আসন সংৰক্ষণ (১নং অংশৰ অন্তৰ্গত) সেই দেশৰ অনুসূচিত জাতি বা জনজাতিৰ জনসংখ্যাৰ অনুপাতৰ হাৰত স্থিৰ কৰা হয়।

(৩ক) ২০০০ চনৰ পাচত হোৱা প্ৰথমটো লোকপিয়লৰ আধাৰত ধাৰা ১৭০ৰ অধীনত কৰা পুনৰ-উপযোজন কার্যত বলবৎ নোহোৱা পর্যন্ত পৰিচ্ছেদ (৩)ত সন্নিৱিষ্ট নীতি-নিয়ম যিয়েই নহওক কিয়, অৰুণাচল প্ৰদেশ, মেঘালয়, মিজোৰাম আৰু নাগালেণ্ড ৰাজ্যৰ বিধানসভাৰ আসনৰ সংখ্যা অনুসূচিত জাতিৰ বাবে সংৰক্ষিত থাকিব, যদিহে এই ৰাজ্যবোৰৰ কোনো এখনত—

(ক) বর্তমানে থকা বিধানসভাৰ আসনবোৰ ১৯৮৭ চনৰ সংবিধান (৫৭ম সংশোধন) আইন বলবৎ হোৱাৰ আগৰেপৰা আছে (ইয়াৰ পাচত এই পৰিচ্ছেদত আগৰেপৰা থকা বিধানসভা বুলি উল্লেখ কৰা হ'ব) আৰু এখন আসনত বাদে আন আটাইকেইখন আসনতে অনুসূচিত জনজাতিৰ সদস্য আছে;

(খ) আন যিকোনো ক্ষেত্ৰত, বর্তমানে থকা বিধানসভাৰ মুঠ আসনৰ ভিতৰত অনুসূচিত জাতিৰ সদস্য (প্ৰদত্ত তাৰিখত থকা)ৰ সংখ্যাতকৈ কম অনুপাতৰ আসন সংখ্যা থাকে।

(৩খ) ২০০০ চনৰ পাচত হোৱা প্ৰথমটো লোকপিয়লৰ আধাৰত ধাৰা ১৭০ৰ অধীনত কৰা পুনৰ-উপযোজন কার্যত বলবৎ নোহোৱা পর্যন্ত পৰিচ্ছেদ (৩)ত সন্নিৱিষ্ট নীতি-নিয়ম যিয়েই নহওক কিয়, ত্ৰিপুৰা ৰাজ্যৰ বিধানসভাৰ সদস্যৰ সংখ্যা যিমান আছে, তাৰ ভিতৰত বিধানসভাত অনুসূচিত জাতিৰ লোকৰ বাবে সংৰক্ষিত থাকিবলগীয়া মুঠ আসনৰ অনুপাত ১৯৯২ চনৰ সংবিধান (৭২ম সংশোধন) আইন বলবৎ হোৱাৰ তাৰিখলৈকে থকা অনুসূচিত জাতিৰ সদস্যৰ সংখ্যাৰ সমানুপাতিক হ'ব লাগিব।

(৪) অসম প্ৰদেশৰ বিধানসভাত এখন স্বায়ত্ব শাসিত জিলাৰ বাবে সংৰক্ষিত থকা আসনৰ

মুঠ সংখ্যা জিলাখন ৰাজ্যৰ মুঠ জনসংখ্যাৰ ভিতৰত কিমানখিনি জনসংখ্যাৰ বাসস্থান তাৰ আনুপাতিকতকৈ কম হ'ব নোৱাৰিব।

(৫) অসমৰ যিকোনো স্বায়ত্ব শাসিত জিলাৰ বাবে সংৰক্ষিত আসনৰ সমষ্টিবোৰৰ চাৰিসীমাই সেই জিলাখনৰ বাহিৰৰ অঞ্চল সামৰি ল'ব নোৱাৰিব।

(৬) অসম প্রদেশৰ যিকোনো স্বায়ত্ব শাসিত জিলাৰ অনুসূচিত জনজাতি সম্প্রদায়ৰ সদস্য নোহোৱা কোনো ব্যক্তিৰেই সেই জিলাৰ কোনো সমষ্টিৰ পৰাই প্রদেশ বিধানসভাৰ নির্বাচনত প্রতিদ্বন্দ্বিতা কৰাৰ বাবে যোগ্য বিবেচিত নহ'ব।

১২.৫ সমাজৰ সামাজিক আৰু অর্থনৈতিকভাৱে পিছপৰা শ্রেণীৰ শিক্ষাৰ বাবে থকা ৰাষ্ট্রৰ সিদ্ধান্তসমূহ

১২.৫.১ কোঠাৰী আয়োগ (১৯৬৪-৬৬)

ভাৰত চৰকাৰৰ অনুমোদন ক্রমে ১৯৬৪ চনৰ ১৪ জুলাইত এই আয়োগৰ গঠন হয়। এই আয়োগখনত ভাৰত আৰু বিদেশৰ বিভিন্ন দিশৰ ১৭ জন বিখ্যাত শিক্ষাবিদক লৈ গঠন কৰা হয়, ইয়াৰে ১৪ গৰাকী সদস্য, ১ জন সম্পাদক, ১ জন সহযোগী সম্পাদক আৰু ডি.এচ. কোঠাৰী, বিশ্ববিদ্যালয় অনুদান আয়োগৰ সভাপতিগৰাকীক এই আয়োগৰো সভাপতি হিচাবে নিয়োগ কৰা হয়। সেইবাবে এই আয়োগখনক কোঠাৰী আয়োগ হিচাবেও জনা যায়। আয়োগৰ সদস্যসকলৰ ভিতৰত ৫ গৰাকী শিক্ষাবিদ ইংলেণ্ড, আমেৰিকা, ফ্রান্স আৰু জাপানৰ। জে.পি. নায়কক আয়োগৰ সদস্য সচিব হিচাবে নিযুক্তি দিয়া হয় আৰু জে. এফ. মেকডুগেলক সহযোগী সচিব হিচাবে নিযুক্তি দিয়া হয়। ভাৰতীয় শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ প্রধান দিশবোৰৰ ওপৰত কোঠাৰী আয়োগে পৰামর্শ আগবঢ়াইছিল। তাৰ ভিতৰত কিছুমান পৰামর্শ তলত আলোচনা কৰা হ'ল।

মহিলাৰ বাবে শিক্ষা ঃ

অহা কেইবছৰমানৰ ক্ষেত্রত মহিলাৰ শিক্ষা এক গুৰুত্বপূর্ণ দিশ হিচাবে বিবেচিত হ'ব লাগে। পুৰুষ আৰু মহিলাৰ শিক্ষাৰ মাজত থকা পার্থক্য পূৰণ কৰিবলৈ কিছুমান দৃঢ় পদক্ষেপ হাতত ল'ব লাগিব আৰু কম সময়ৰ ভিতৰত মহিলা শিক্ষাত থকা কঠিনতাসমূহ আঁতৰাবলৈ প্রতিকাৰৰ ব্যৱস্থা কৰিব লাগিব। এই উদ্দেশ্যৰে কিছুমান বিশেষ আঁচনি হাতত ল'ব লাগিব আৰু অগ্রাধিকাৰৰ ভিত্তিত অর্থ পুঁজিৰ যোগান ধৰিব লাগিব, মহিলা আৰু ছোৱালীসকলৰ শিক্ষাৰ প্রতি লক্ষ্য ৰাখিবলৈ কেন্দ্রীয় আৰু ৰাজ্যিক ভিত্তিত বিশেষ ব্যৱস্থা ৰাখিব লাগিব। মহিলা শিক্ষা পৰিকল্পনাক বাস্তৱত ৰূপায়িত কৰি তোলাৰ বাবে আনুষ্ঠানিক আৰু অনানুষ্ঠানিক দুয়োটা দিশৰ পৰা প্রচেষ্টা চলাব লাগিব। এইবোৰৰ উপৰিও সকলো পর্যায় আৰু সকলো শ্রেণীৰ ছোৱালীৰ শিক্ষাৰ

বাবে উপযুক্তভাৱে মনোযোগ প্রদান কৰিব লাগিব। ঘৰৰ বাহিৰত মহিলাসকলৰ ভূমিকাই এখন দেশৰ অর্থনৈতিক আৰু সামাজিক দিশত গুৰুত্বপূর্ণ প্রভাৱ বিস্তাৰ কৰে আৰু আহি থকা দিনবোৰত ইয়াৰ যথেষ্ট বিশেষত্ব থাকিব। এইটো দিশৰ পৰা, মহিলাসকলৰ নিয়োগ আৰু প্রশিক্ষণত উপযুক্ত গুৰুত্ব প্রদান কৰা উচিত হ'ব। অংশকালীন কামত নিয়োগৰ সুবিধাই মহিলাসকলক নিজৰ ঘৰ চোৱা-চিটাত সহায় কৰে আৰু বাহিৰতো কর্মৰ পৰিসৰ বৃদ্ধি কৰি তোলে। বিবাহৰ বয়স বৃদ্ধি হোৱাৰ লগে লগে মহিলা আৰু ছোৱালীসকলক সম্পূর্ণৰূপে কর্মত নিয়োগ কৰাৰ সুবিধা বৃদ্ধি পায়। পৰিয়াল পৰিকল্পনাৰ কার্যসূচী বিকাশ হোৱাৰ ফলত, যিবোৰ মহিলাৰ ল'ৰা-ছোৱালী ডাঙৰ হৈছে তেওঁলোককো নিয়োগৰ সুবিধা প্রদান কৰিব লাগে। শিক্ষকতা, নার্চ আৰু সমাজসেৱা ইত্যাদিবোৰ হৈছে সকলোৰে জ্ঞাত কিছুমান দিশ য'ত মহিলাসকলে গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা গ্রহণ কৰিব পাৰে। ইয়াৰ উপৰিও, অন্য নতুন কিছুমান দিশো তেওঁলোকৰ বাবে উন্মোচিত কৰিব পাৰি।

জনজাতীয় লোকৰ বাবে শিক্ষা ঃ জনজাতীয় লোকসকলৰ শিক্ষা ক্ষেত্রত বর্তমান অগ্রাধিকাৰ দিয়াৰ সময় আহি পৰিছে। প্রাথমিক পর্যায়ত শিক্ষাৰ সুবিধাসমূহ উন্নত কৰিব লাগে আৰু সিঁচৰতি হৈ থকা জনবসতিৰ এলেকাত আশ্রম, স্কুল স্থাপন কৰিব লাগে। প্রথম দুবছৰত শিক্ষাৰ মাধ্যম জনজাতি ভাষা হ'ব লাগে আৰু তাৰ পিছত আঞ্চলিক ভাষা ব্যৱহাৰ কৰিব লাগে। মাধ্যমিক স্তৰত, স্কুলৰ সুবিধা, আবাসৰ সুবিধা আৰু বৃত্তি প্রদানৰ ব্যৱস্থা কৰিব লাগে। উচ্চ শিক্ষাত বৃত্তিৰ কার্যসূচী প্রশাসন কেন্দ্রীভূত কৰি ৰাখিব নালাগে আৰু ফলপ্রসু কৰি তুলিব লাগে, মাধ্যমিক আৰু বিশ্ববিদ্যালয় স্তৰত বিশেষ শ্রেণীৰ ব্যৱস্থা কৰিব লাগে। জনজাতি লোকসকলৰ বিকাশৰ বাবে কিছুমান লোক তৈয়াৰ কৰিব লাগে, যিসকলে জনজাতিৰ লোকসকলৰ উন্নতিৰ হকে নিজকে নিয়োগ কৰে। প্রথম অৱস্থাত এনে দলবোৰত অজনজাতিৰ লোক অন্তর্ভুক্ত হ'ব লাগে আৰু পিছত জনজাতিৰ লোকসকলকো প্রস্তুত কৰি তুলিব লাগে। যিবোৰ সামাজিক সংগঠন ইয়াৰ সৈতে জড়িত হৈ থাকে তেওঁলোকক উৎসাহিত কৰি তুলিব লাগে। জনজাতিৰ অঞ্চলত কাম কৰা লোকসকলৰ ভিতৰত বিশেষ দল গঠন কৰি নিয়োজিত কৰিব লাগে। এনে কার্যৰ প্রতি আকর্ষিত কৰিবলৈ নিয়োজিত ব্যক্তিসকলক উপযুক্ত পাৰিশ্রমিক দিয়াৰ ব্যৱস্থা কৰিব লাগে। ইয়াত নিযুক্তিৰ ক্ষেত্রত সচৰাচৰ শিক্ষাগত যোগ্যতাৰ অর্হতা এই আঁচনিখনত পৃথককৈ ৰাখিবলগা হয়।

শিক্ষাৰ মাচুল ঃ দেশে শিক্ষাৰ দিশত এনে কিছুমান পদক্ষেপ ল'ব লাগে যাতে শিক্ষা বিনামূলীয়া হয়। এইটো দিশৰ পৰা (১) চতুর্থ পৰিকল্পনা শেষ হোৱাৰ আগতে প্রাথমিক স্তৰৰ সকলো চৰকাৰী, স্থানীয় আৰু ব্যক্তিগত খণ্ডৰ বিদ্যালয়ত যিমান সোনকালে সম্ভৱ শিক্ষাৰ মাচুল বন্ধ কৰিব লাগে। (২) পঞ্চম পৰিকল্পনা শেষ হোৱাৰ পূর্বে নিম্ন মাধ্যমিক স্তৰৰ চৰকাৰী, স্থানীয় চৰকাৰ বা চৰকাৰী সাহায্যপ্রাপ্ত ব্যক্তিগত খণ্ডৰ বিদ্যালয়ত শিক্ষা মাচুল বন্ধ কৰিব লাগে। যদি প্রয়োজন হয় তেন্তে ইয়াৰ বাবে এটা কার্যসূচী নির্ধাৰণ কৰিব লাগে। (৩) পৰবর্তী দহ বছৰৰ বাবে, উচ্চ

মাধ্যমিক আৰু বিশ্ববিদ্যালয় শিক্ষাৰো মাচুল ৰেহাইৰ প্রচেষ্টা হাতত ল'ব লাগে, যিবোৰ শিক্ষার্থীৰ বাবে ই প্রয়োজনীয় বা প্রযোজ্য হয়। প্রথম পদক্ষেপ হিচাবে, নামভর্তি কৰা শিক্ষার্থীৰ ৩০%ৰ ক্ষেত্রত ইয়াক কার্যকৰী কৰিব লাগে।

মহিলা শিক্ষকৰ বাবে সুবিধা ঃ

(১) শিক্ষাৰ সকলো স্তৰতে আৰু সকলো শাখাতে মহিলা শিক্ষক নিয়োগ কৰাৰ বাবে উৎসাহিত কৰিব লাগে। বিস্তৃত হাৰত অংশকালীন নিয়োগৰ সুবিধা তেওঁলোকক প্রদান কৰিব লাগে।

(২) গাঁও অঞ্চলত আবাসৰ উপযুক্ত সুবিধা প্রদান কৰিব লাগে।

(৩) প্রাপ্তবয়স্ক মহিলাৰ বাবে কেন্দ্রীয় সমাজসেৱা বোর্ডে আগবঢ়োৱা সংক্ষিপ্ত পাঠ্যক্রমক বিস্তৃত কৰি তুলিব লাগে।

(৪) যোগাযোগ পাঠ্যক্রমৰ জৰিয়তে শিক্ষাৰ সুবিধা বৃদ্ধি কৰি তুলিব লাগে।

(৫) যেতিয়া প্রয়োজন হয় গ্রাম্যাঞ্চলত শিক্ষকতা কৰা মহিলাসকলক বিশেষ অর্থৰ ব্যৱস্থা কৰিব লাগে।

কোঠাৰী আয়োগে বিভিন্ন দলৰ জৰিয়তে আয়োগে আগবঢ়োৱা পৰামর্শসমূহৰ নিৰীক্ষণ কৰিছিল আৰু অনুসূচিত জাতি-জনজাতি, অন্য পিছপৰা জাতি আৰু মহিলাসকলৰ শিক্ষাৰ বাবে কাম কৰিবলৈ কিছুমান কার্যকৰী দল গঠন কৰি দিছিল।

(১) অনুসূচিত জাতি-জনজাতি আৰু অন্য পিছপৰা জাতিৰ শিক্ষাৰ বাবে কার্যকৰী দলঃ এই দলত ১৫ জন সদস্য আছিৰ আৰু ভাৰতবর্ষৰ অনুসূচিত জাতি-জনজাতি আৰু অন্যান্য পিছপৰা জাতিৰ শিক্ষাৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিবলৈ নিয়োগ কৰা হৈছিল। দলৰ সচিব আছিল গুৰবক্স সিং আৰু সদস্যসকল আছিল এল এম. শ্রীকান্ত, শশীমেৰেন আয়াৰ, এন. ভি. বাপট, এচ. আৰ. ভিচে, পি.দি. কুলকার্ণী, জে. লকৰা, ডি. জে. নায়ক, ভি. ৰাজলক্ষ্মী, টি চনগান্না, এচ. চি. সেনগুপ্তা, মাণিক্যলাল ভার্মা, বিমল চন্দ্রা, এন.এম. ৰাডৰা।

(২) মহিলা শিক্ষাৰ ক্ষেত্রত থকা কার্যকৰী দল ঃ এই দলত আয়োগৰ সভাপতি ডি.এচ. কোঠাৰী, আয়ুক্ত সচিব জে.পি. নায়ক আছিল আৰু সদস্যসকল আছিল দুর্গাবাই দেশমুখ, ৰজাম্মল দেবদাস, পি.এন. মাথুৰ, এচ. পানাদিকাৰ, কে.জি. চেয়ইদিন, ৰক্ষাচৰণ, প্রমিলা ভি. থাকৰচি আৰু এচ. ৰাজন (সচিব)।

১২.৫.২ ৰাষ্ট্রীয় শিক্ষাৰ নীতি (১৯৮৬ আৰু ১৯৯২)

১৯৬৮ চনত, যেতিয়া আমাৰ দেশৰ শৈক্ষিক পৰিবেশ সলনি কৰিবলৈ শিক্ষাৰ ৰাষ্ট্রীয় নীতি গঠন কৰা হৈছিল তাত এইটো কথা উল্লেখ কৰা হৈছিল যে প্রত্যেক পাঁচ বছৰৰ মূৰত ইয়াক পুনৰীক্ষণ কৰা হ'ব আৰু নতুন নীতি আৰু কার্যসূচী নির্ধাৰণ কৰা হ'ব। এই উক্তি অনুসৰি, প্রত্যেক পঞ্চবার্ষিক পৰিকল্পনাৰ আৰম্ভণিৰ সময়ত শিক্ষাৰ অগ্রগতি আৰু অসুবিধাসমূহ নিৰীক্ষণ কৰা হয় আৰু তাৰ পিছত পৰবর্তী পাঁচ

বছৰৰ বাবে শিক্ষাৰ পৰিকল্পনা বা কার্যসূচী নির্ধাৰণ কৰা হয়। এনেধৰণৰ নীতি আৰু কার্যসূচীসমূহৰ যোগেদি প্রত্যেক দেশে নিজৰ শিক্ষাব্যৱস্থাৰ বিকাশ ঘটাই, নিজক সামাজিক-সাংস্কৃতিক ক্ষেত্রৰ উন্নতি কৰে আৰু সময়ৰ প্রত্যাহ্বানসমূহৰ সমুখীন হয়। ১৯৮৫ চনৰ ৰাষ্ট্রীয় শিক্ষানীতি এনে পুনৰীক্ষণৰ ফলস্বৰূপ, যেতিয়া ৰাজীৱ গান্ধী আমাৰ দেশৰ প্রধানমন্ত্রী আছিল। আকৌ, ১৯৯০ চনৰ মে মাহত আচার্য ৰামমূর্তিৰ সভাপতিত্বত এখন কমিটি গঠন কৰা হৈছিল ৰাষ্ট্রীয় শিক্ষা নীতিক পুনৰীক্ষণ কৰাৰ বাবে আৰু ইয়াৰ সংশোধন কৰি পৰামর্শ আগবঢ়াবৰ উদ্দেশ্যে। ১৯৯১ চনৰ জুলাই মাহত অন্ধ্রপ্রদেশৰ মুখ্যমন্ত্রী জনার্দন ৰেড্ডিৰ সভাপতিত্বত কেন্দ্রীয় শিক্ষাৰ উপদেষ্টা বোর্ড নামে কমিটি গঠন হৈছিল। এই কমিটিখনে ৰামমূর্তি কমিটিয়ে নতুন ৰাষ্ট্রীয় শিক্ষানীতিৰ ক্ষেত্রত আগবঢ়োৱা সংশোধনী আৰু অন্য বিকাশৰ দিশবোৰ নীতিত সন্নিৰিষ্ট কৰিছিল। এই কমিটিয়ে ১৯৯২ চনৰ জানুৱাৰী মাহত প্রতিবেদন দাখিল কৰিছিল, যাক ১৯৯২ চনৰ জাতীয় কর্মৰ আঁচনি স্বৰূপে জনা যায়। এই নীতিৰ লক্ষ্য আছিল জাতীয় উন্নতি, সাধাৰণ নাগৰিকত্ববোধ আৰু সংস্কৃতিৰ অনুভৱ আৰু জাতীয় ঐক্য শক্তিশালী কৰা। এই নীতিয়ে শিক্ষাব্যৱস্থাৰ পুনসংগঠন, প্রত্যেক স্তৰৰ গুণমান বৃদ্ধি আৰু এনেদৰে বিজ্ঞান আৰু প্রযুক্তিত গুৰুত্ব প্রদান, মূল্যবোধত গুৰুত্ব আৰু শিক্ষা আৰু জনসাধাৰণৰ জীৱনৰ মাজৰ নিবিড় সম্পর্ক ৰাখিব বিচাৰিছিল।

১৯৮৬ চনৰ ৰাষ্ট্রীয় শিক্ষানীতি আৰু ১৯৯২ চনৰ কর্মৰ আঁচনিৰ প্রধান উদ্দেশ্য আছিল এক জাতীয় শিক্ষাব্যৱস্থা স্থাপন কৰা, য'ত জাতি, ধর্ম, লিংগ, বর্ণ নির্বিশেষে সকলো শিক্ষার্থীয়ে এক গুণমানসম্পন্ন শিক্ষাৰ সুবিধা পাব পাৰে। প্রকৃততে, এই নীতিৰ উদ্দেশ্যসমূহক তলত উল্লেখ কৰা দিশবোৰত ভাগ কৰিব পাৰি—

১৯৮৬ চনৰ ৰাষ্ট্রীয় শিক্ষানীতি আৰু ১৯৯২ চনৰ কর্মৰ আঁচনি মতে শিক্ষাই সামাজিক আৰু আঞ্চলিক ভাৰসাম্যহীনতা সঠিক কৰাৰ ক্ষেত্রত, মহিলা সৱলীকৰণত আৰু প্রত্যাশিত তথা সংখ্যালঘুসকলক উপযুক্ত স্থানত ৰখাৰ ক্ষেত্রত ইতিবাচক আৰু মধ্যস্থতাকাৰীৰ ভূমিকা গ্রহণ কৰিব লাগে। চৰকাৰে কিছুমান দিশত শক্তিশালী সিদ্ধান্ত গ্রহণ কৰিব লাগে— সকলোৰে বাবে শিক্ষা, অগ্রাধিকাৰ ভিত্তিত বিনামূলীয়া আৰু বাধ্যতামূলক শিক্ষা, বিশেষভাৱে সক্ষম শিশুসকলক অন্তর্ভুক্তি, নিৰক্ষৰতা দূৰীকৰণ, মহিলাৰ সমতাৰ বাবে শিক্ষা আৰু অনুসূচিত জাতি-জনজাতি আৰু সংখ্যালঘুসকলৰ শিক্ষাৰ ওপৰত বিশেষ গুৰুত্ব প্রদান।

ৰাষ্ট্রীয় শিক্ষানীতিৰ পৰামর্শসমূহ আৰু মহিলাৰ শিক্ষা, অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ শিক্ষাৰ ক্ষেত্রত কর্মৰ আঁচনিৰ পৰামর্শসমূহ ঃ

এই নীতিৰ পৰামর্শসমূহক ২৪টা অধ্যায়ত ভাগ কৰা হৈছে। দ্বাদশ আৰু ত্রয়োদশ অধ্যায়ত মহিলাৰ শিক্ষা, অনুসূচিত জাতি আৰু জনজাতিসকলৰ শিক্ষাৰ পৰামর্শসমূহক অন্তর্ভুক্ত কৰা হৈছে। এই পৰামর্শৱলীসমূহক তলত আলোচনা কৰা হ'ল।

দ্বাদশ অধ্যায় ঃ মহিলাৰ শিক্ষা ঃ ৰাষ্ট্রীয় শিক্ষানীতি আৰু কর্মৰ আঁচনিয়ে কিছুমান দিশৰ সমস্যাৰ ওপৰত গুৰুত্ব প্রদান কৰে যেনে- প্রাথমিক শিক্ষা সার্বজনীনকৰণ, ছোৱালী শিশুৰ শিক্ষাৰ সমস্যা আৰু শিক্ষাৰ সকলো স্তৰতে ছোৱালীসকলৰ বর্দ্ধিত অংশগ্রহণ, বিশেষকৈ কিছুমান শাখাত যেনে বিজ্ঞান, বৃত্তীয়, প্রযুক্তি আৰু বাণিজ্য শিক্ষাত। মহিলা শিক্ষাৰ সমতাৰ উন্নতিৰ বাবে শিক্ষাব্যৱস্থাৰ পুনঃৰীক্ষণৰ ওপৰতো কর্মৰ আঁচনিয়ে জোৰ দিয়ে। সকলো ৰাষ্ট্রীয় কার্যসূচীত লিংগ সংবেদনশীলতা প্রতিফলিত হ'বলৈ যান্ত্রিক অনুষ্ঠানৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়ে। মহিলা সবলীকৰণৰ ক্ষেত্রত ৰাষ্ট্রীয় শিক্ষাব্যৱস্থাই এক ইতিবাচক ভূমিকা গ্রহণ কৰিব লাগে আৰু মহিলা অধ্যয়নৰ বিভিন্ন পাঠ্যক্রমৰ পাঠ্যপুথিবোৰ পুনঃ সজাই তুলি নতুন মূল্যবোধ গঢ়াত অৰিহনা যোগাব লাগে। ৰাষ্ট্রীয় শিক্ষানীতি আৰু কর্মৰ আঁচনি মতে মহিলা শিক্ষাৰ উন্নতিৰ ক্ষেত্রত আগবঢ়োৱা কৌশলবোৰ হৈছে— (১) সমগ্র শিক্ষাব্যৱস্থাৰ উন্নতিৰ বাবে ইতিবাচক পৰিকল্পনা গ্রহণ কৰি মহিলা সবলীকৰণ কৰা। (২) বিভিন্ন পাঠ্যক্রমত মহিলা অধ্যয়নক অংশ হিচাবে লোৱা আৰু মহিলাসকলৰ বিকাশৰ বাবে সক্রিয় শৈক্ষিক পদক্ষেপ লোৱাত অনুষ্ঠানবোৰক উৎসাহিত কৰি তোলা। (৩) ভৱিষ্যতৰ নির্দ্ধাৰিত দিশত উপনীত হ'বলৈ গতিশীল পৰিচালনাৰ সৃষ্টি কৰা।

ত্রয়োদশ অধ্যায় ঃ অনুসূচিত জাতি আৰু জনজাতিৰ শিক্ষা

ৰাষ্ট্রীয় শিক্ষানীতি আৰু কর্মৰ আঁচনিৰ মতে, অনুসূচিত জাতি-জনজাতি আৰু পিছপৰা লোকৰ বসতি অঞ্চলত প্রাথমিক বিদ্যালয় স্থাপনৰ ক্ষেত্রত অগ্রাধিকাৰ দিব লাগে। এইবোৰৰ উপৰিও, ৬ বছৰৰ পৰা ১১ বছৰ বয়সৰ প্রত্যেকজন অনুসূচিত জাতি-জনজাতিৰ শিশুসকলে যাতে প্রাথমিক বিদ্যালয়ত নামভর্তি কৰে আৰু সফলতাৰে প্রাথমিক পর্যায়ৰ শিক্ষা সমাপ্ত কৰে বা অগতানুগতিক পদ্ধতিৰে প্রাথমিক শিক্ষাৰ দৰে সমপর্যায়ৰ শিক্ষা সমাপ্ত কৰে ১৯৯০ চনৰ ভিতৰত— তাৰ ওপৰত এই নীতিয়ে গুৰুত্ব প্রদান কৰে। ৰাষ্ট্রীয় শিক্ষানীতি আৰু কর্মৰ আঁচনি অনুসৰি অতি কমেও ৭৫% ১১-১৪ বছৰ বয়সৰ শিশুৱে প্রাথমিক পর্যায়ত নামভর্তি কৰে আৰু সফলতাৰে অষ্টম শ্রেণী সম্পূর্ণ কৰে। অনুসূচিত জাতি-জনজাতিৰ ক্ষেত্রত এই নীতিয়ে আগবঢ়োৱা কিছুমান পৰামর্শৱলী—

(১) অনুসূচিত জনজাতিৰ সামাজিক-সাংস্কৃতিক পৰিবেশৰ এক নির্দ্ধাৰিত বৈশিষ্ট্য আছে, কিছুমান ক্ষেত্রত এইবোৰ কথিত ভাষাত হয়। সেইবাবে প্রাৰম্ভিক স্তৰত পাঠ্যক্রম আৰু নির্দেশনাত্মক সামগ্রীসমূহ জনজাতীয় ভাষাত বিকাশ কৰাৰ প্রয়োজনীয়তা আহে য'ত আঞ্চলিক ভাষাৰ ব্যৱহাৰ বন্ধ কৰিবলগা হয়।

(২) শিক্ষিত আৰু সম্ভাৱনাপূর্ণ জনজাতিয় যুৱকসকলৰ জনজাতীয় অঞ্চলত শিক্ষা দিয়াৰ বাবে প্রশিক্ষণ দিব লাগে আৰু উৎসাহিত কৰিব লাগে।

(৩) ব্যাপক হাৰত আশ্রম স্কুল তথা আবাসিক স্কুল স্থাপন কৰিব লাগে।

(৪) অনুসূচিত জনজাতিসকলৰ বিশেষ প্রয়োজন আৰু জীৱনশৈলী চাই উৎসাহজনক আঁচনি গ্রহণ কৰিব লাগে। উচ্চ শিক্ষাৰ প্রযুক্তিবিজ্ঞান, বৃত্তিগত আৰু আংশিক বৃত্তিগত পাঠ্যক্রমৰ ক্ষেত্রত বৃত্তি প্রদানৰ ব্যৱস্থা থাকিব লাগে। মনো-সামাজিক অন্তৰায়সমূহ আঁতৰাবলৈ বিশেষ প্রতিকাৰমূলক পাঠ্যক্রম আৰু অন্য কার্যসূচীসমূহৰ ক্ষেত্রত উৎসাহিত কৰিব লাগে যাতে

ইয়াৰ দ্বাৰা বিভিন্ন পাঠ্যক্রমত তেওঁলোকৰ পাৰদর্শিতা বৃদ্ধি হয়।

(৫) অনুসূচিত জনজাতি অধ্যুসিত এলেকাত অগ্রাধিকাৰৰ ভিত্তিত অংগনবাদী, অগতানুগতিক আৰু প্রাপ্তবয়স্ক শিক্ষাৰ কেন্দ্র স্থাপন কৰিব লাগে।

(৬) শিক্ষাৰ সকলো স্তৰৰে পাঠ্যক্রমত সাংস্কৃতিক সচেতনতা সৃষ্টি আৰু সৃজনশীলতা অনাৰ দিশবোৰ অন্তর্ভুক্ত কৰিব লাগে।

(৭) অনুসূচিত জাতিৰ শিশুসকল, যিসকলৰ অভিভাৱকসকলে চাফাই কর্মী, কচাই, মুচী ইত্যাদি বৃত্তি অৱলম্বন কৰে তেনে শিশুসকলক প্রথম শ্রেণীৰ পৰাই প্রাক্ হাইস্কুল শেহান্ত বৃত্তি প্রদানৰ ব্যৱস্থা কৰিব লাগে। এনে পৰিয়ালসমূহৰ আয়ৰ পৰিমাণ নেচাই এনে বৃত্তিৰ আঁচনিত অন্তর্ভুক্ত কৰিব লাগে আৰু তেওঁলোকৰ সময়সীমা নির্দ্ধাৰিত কৰি দিব লাগে।

(৮) অনুসূচিত জাতিৰ শিক্ষার্থীসকলৰ নামভর্তিকৰণ, শিক্ষা বাহাল ৰখা আৰু সফলতাৰে শিক্ষা সমাপ্তিকৰণ ইত্যাদিসমূহক সূক্ষ্ম দৃষ্টিৰে পর্যবেক্ষণ কৰিব লাগে আৰু অবিৰত বাবে তেওঁলোকৰ ক্ষেত্রত সূক্ষ্ম পৰিকল্পনা কৰিব লাগে। এনে শিক্ষার্থীসকলৰ শিক্ষা আৰু ভৱিষ্যতৰ নিয়োগ সুনিশ্চিত কৰিবলৈ প্রতিকাৰমূলক ব্যৱস্থা হাতত ল'ব লাগে।

(৯) অনুসূচিত জাতিৰ পৰা শিক্ষক নিয়োগ কৰিব লাগে।

(১০) অনুসূচিত জনজাতি লোকৰ মাজৰ পৰা শিক্ষক নিয়োগ কৰিব লাগে।

(১১) জিলাৰ সদৰ ঠাইত পর্যায়ক্রম কার্যসূচী অনুসৰি অনুসূচিত জাতিৰ শিক্ষার্থীৰ আবাস স্থাপন কৰিব লাগে।

(১২) স্কুলঘৰ, বালবাড়ী আৰু প্রাপ্তবয়স্ক শিক্ষাৰ কেন্দ্রসমূহ এনে ঠাইত স্থাপন কৰিব লাগে অনুসূচিত জাতিৰ লোকসকলে অংশগ্রহণৰ সুবিধা পায়।

(১৩) অনুসূচিত জাতিৰ শিক্ষাৰ ক্ষেত্রত জৰাহৰ ৰোজগাৰ যোজনাৰ সুবিধাসমূহ ব্যৱহাৰ কৰিব লাগে।

১২.৫.৩ শিক্ষাৰ অধিকাৰ আইন (২০০৯)

এই বিলখনৰ খচৰা ২০০৫ চনত কৰা হৈছিল আৰু এইখনে ৰাষ্ট্রপতিৰ স্বাক্ষৰ পোৱাৰ পিছত ২০০৯ চনৰ চেপ্তেম্বৰ মাহত শিশুৰ অধিকাৰ বিনামূলীয়া আৰু বাধ্যতামূলক শিক্ষা আইন হিচাবে স্বীকৃতি লাভ কৰে। শিক্ষাৰ অধিকাৰ আইনৰ প্রধান বৈশিষ্ট্যসমূহ হৈছে—

- ভাৰতৰ ৬ বছৰৰ পৰা ১৪ বছৰ বয়সৰ ভিতৰৰ সকলো শিশুৱে বিনামূলীয়া আৰু বাধ্যতামূলক শিক্ষা পাব।
- প্রাথমিক শিক্ষা সমাপ্ত নোহোৱালৈকে কোনো শিশুকে শিক্ষা বন্ধ, উলিয়াই দিয়া বা পৰীক্ষাত উত্তীর্ণৰ ক্ষেত্রত বাধা নাথাকিব।
- প্রাথমিক শিক্ষা সমাপ্তিৰ পিছত (অষ্টম শ্রেণীলৈকে) এখন মানপত্র পাব।
- শিক্ষক-শিক্ষার্থীৰ অনুপাত সঠিক হ'ব লাগিব।
- জম্মু আৰু কাশ্মিৰৰ বাহিৰে ভাৰতৰ সকলো ঠাইতে প্রযোজ্য হ'ব।

- সকলো ব্যক্তিগত খণ্ডৰ বিদ্যালয়সমূহত নামভর্তিকৰণৰ ক্ষেত্রত অর্থনৈতিকভাৱে পিছপৰা শ্রেণীৰ শিক্ষার্থীৰ বাবে ২৫% আসন সংৰক্ষিত হ'ব লাগে।
- শিক্ষাৰ গুণগত মান উন্নত হোৱাটো বাধ্যতামূলক হ'ব লাগে।
- স্কুলৰ শিক্ষকসকলে পাঁচ বছৰৰ ভিতৰত বৃত্তিগত অর্হতা অর্জন কৰিব লাগিব অন্যথা চাকৰি হেৰুৱাব।
- তিনি বছৰৰ ভিতৰত বিদ্যালয়ৰ আন্তঃগাঁথনিৰ উন্নতি নহ'লে স্বীকৃতি বাতিল কৰা হ'ব।
- ৰাজ্যিক আৰু কেন্দ্রীয় চৰকাৰে আর্থিক বোজা বহন কৰিব।
- কোনো শিশুকে শাৰীৰিক আৰু মানসিক শাস্তি প্রদান কৰিব নোৱাৰিব।
- নাম ভর্তিৰ বাবে শিশুৰ সাক্ষাৎকাৰ লোৱাটো জৰিমনাসহ দণ্ডণীয়
- স্কুলৰ পৰিচালনা কমিটিত স্থানীয় প্রশাসনৰ নির্বাচিত প্রতিনিধি, শিশুৰ পিতৃ-মাতৃ বা অভিভাৱক থাকিব।
- অ-শৈক্ষিক কামত কোনো শিক্ষককে নিয়োগ কৰিব নোৱাৰিব।
- ব্যক্তিগত টিউচ্যনত কোনো শিক্ষক নিয়োজিত হ'ব নোৱাৰিব।

ভাৰতবর্ষৰ শিক্ষাব্যৱস্থাৰ উন্নতিকৰণৰ ক্ষেত্রত শিক্ষাৰ অধিকাৰ আইন (২০০৯) হৈছে এক যুগান্তকাৰী চৰকাৰী প্রচেষ্টা। এই আইনৰ অধীনত, ভাৰতৰ ভৌগোলিক সীমাৰ ভিতৰত বসবাস কৰা সকলো শিশুৱে প্রাথমিক শিক্ষা সম্পূর্ণ কৰাটো বাধ্যতামূলক। শিক্ষা হৈছে প্রত্যেক ভাৰতীয়ৰ অধিকাৰ। প্রাথমিক শিক্ষা সার্বজনীন কৰাৰ বাবে পঞ্চায়ত অনুষ্ঠানসমূহক অন্তর্ভুক্ত কৰাটো প্রয়োজন হ'ব। যেতিয়া পঞ্চায়তৰ অনুষ্ঠানসমূহে গ্রাম্য অঞ্চলত শিক্ষা, স্বাস্থ্য আৰু শিশু সৰবৰাহ, শিশুৰ অধিকাৰ, সুৰক্ষা ক্ষেত্রত জড়িত হয় তেতিয়া তেনে অঞ্চলৰ পৰিবর্তন ঘটে। গ্রাম্য অঞ্চলত শিক্ষাৰ অধিকাৰ আইনে প্রাথমিক শিক্ষা সার্বজনীন কৰি শিক্ষাক মৌলিক অধিকাৰ হিচাবে প্রতিষ্ঠা কৰাৰ বাবে পঞ্চায়তৰ অনুষ্ঠানসমূহক যথেষ্ট সুবিধা প্রদান কৰিছে। যদি পঞ্চায়তৰ সদস্যসকলে তেওঁলোকৰ এলেকাৰ প্রাথমিক শিক্ষাৰ নামভর্তিকৰণ প্রক্রিয়া নিৰীক্ষণ কৰে, তেতিয়া নিশ্চয় সফলতা আহিব।

১২.৫.৪ সর্বশিক্ষা অভিযান (২০০১)

২০০০-২০০১ চনৰ পৰা সর্বশিক্ষা অভিযানে প্রাথমিক শিক্ষা প্রদান, নামভর্তিকৰণ, লিংগ বৈষম্য আৰু সমাজৰ উচ্চ-নীচ ভাৱ দূৰীকৰণ, শিক্ষণৰ গুণগত মানদণ্ডৰ উন্নতিৰ হৈ প্রচেষ্টা চলাই আহিছে। সর্বশিক্ষাই অন্তর্ভুক্ত কৰা দিশবোৰ হৈছে নতুন বিদ্যালয় খোলা, বিকল্প বিদ্যালয়ৰ সুবিধা, স্কুল সজা আৰু অতিৰিক্ত শ্রেণীকোঠা সজা, খোৱা পানী আৰু শৌচাগাৰ ব্যৱস্থা, শিক্ষকসকলৰ বাবে প্রশিক্ষণ ব্যৱস্থা আৰু বিদ্যায়তনিক সম্পদ ব্যৱস্থা, বিনামূলীয়া পাঠ্যপুথি আৰু স্কুল পোচাকৰ ব্যৱস্থা আৰু শিক্ষাৰ ফলাফল উন্নতিকৰণ। শিক্ষাৰ অধিকাৰ আইনৰ সময় গৈ থাকোতে, সর্বশিক্ষাৰ

অভিগমন, কৌশল আৰু মানদণ্ডৰ পৰিবর্তন হ'ব লাগে। এনে পৰিবর্তনে প্রাথমিক শিক্ষাৰ লক্ষ্য আৰু অভিগমন সামৰি ল'ব, যিবোৰ তলৰ নীতিবোৰে নিদের্শনা দিব—

- ২০০৫ চনৰ ৰাষ্ট্রীয় পাঠ্যক্রম আঁচনিত ব্যাখ্যা কৰা শিক্ষাৰ অধ্যাত্মিকতা, শিক্ষাৰ সমগ্র প্রক্রিয়া আৰু পাঠ্যসূচী আৰু পাঠ্যক্রমৰ বিশেষত্ব, শিক্ষক শিক্ষা, শৈক্ষিক পৰিকল্পনা আৰু পৰিচালনা।
- ন্যায়ে কেৱল সমান সুবিধা নুবুজায়, ইয়াৰ দ্বাৰা সমাজৰ পিছপৰা শ্রেণী- অনুসূচিত জাতি-জনজাতিৰ শিশু, মুছলমান সংখ্যালঘু, ভূমিহীন কৃষিকর্মী আৰু বিশেষভাৱে সক্ষম শিশুসকল ইত্যাদিবোৰেও সুবিধা গ্রহণ কৰিব পাৰিব লাগিব।
- প্ররেশৰ অধিকাৰে কেৱল স্কুলত শিশুৰ প্ররেশৰ অধিকাৰতে সীমাবদ্ধ নহৈ, শৈক্ষিক প্রয়োজনৰ বুজাপৰা আৰু সাধাৰণতে কিছুমান শ্রেণী যেনে অনুসূচিত জাতি-জনজাতি, অন্য পিছপৰা দল, মুছলমান সংখ্যালঘু, ছোৱালী আৰু বিশেষভাৱে সক্ষম শিশুৰ প্রয়োজনীয়তাও সামৰি ল'ব লাগে।
- লিংগৰ ক্ষেত্রত, ছোৱালীসকলে ল'ৰাৰ সমানে সুযোগ পোৱাৰ উপৰিও ১৯৮৬/৯২ চনৰ ৰাষ্ট্রীয় শিক্ষাৰ নীতিৰ পৰিপ্রেক্ষিতত অন্য সুযোগবোৰো পাব লাগে। ইয়াৰ ফলত মহিলাৰ সামাজিক মর্যদাত এই মৌলিক পৰিবর্তনৰ সূচনা হ'ব।
- শ্রেণীকোঠাৰ বাহিৰ আৰু ভিতৰত শিক্ষকৰ কেন্দ্রীভূতকৰণে শিশুৰ বাবে অন্তর্ভুক্তিকৰণ পৰিবেশৰ সৃষ্টি কৰিব, বিশেষকৈ নিস্পেষিত আৰু দৰিদ্র ছোৱালীসকলৰ ক্ষেত্রত।
- শিক্ষাৰ অধিকাৰ আইনৰ জৰিয়তে শাস্তিমূলক ব্যৱস্থাৰ পৰিৱর্তে নৈতিক বাধ্যকতা পিতৃ-মাতৃ, শিক্ষক, শৈক্ষিক প্রশাসন আৰু অন্য সংশ্লিষ্ট বিষয়াৰ ওপৰত ধার্য কৰা হ'ব।
- শিক্ষাৰ অধিকাৰ আইন বলবৎ হোৱাৰ বাবে সকলো ৰাজ্যই যিমান সোনকালে পাৰে তাক গ্রহণ কৰিব লাগে।
- সর্বশিক্ষাৰ সৈতে থকা কিছুমান বিশেষ কার্যসূচী হৈছে প্রাথমিক স্তৰত ছোৱালীৰ শিক্ষাৰ ৰাষ্ট্রীয় কার্যসূচী (NPEGEL) আৰু কস্তুৰবা গান্ধী বালিকা বিদ্যালয়, এইবোৰে পিছপৰা অঞ্চলৰ ছোৱালীৰ শিক্ষাৰ ওপৰত বিশেষভাৱে কাম কৰে।

১২.৫.৫ ৰাষ্ট্রীয় মাধ্যমিক শিক্ষা অভিযান (২০০৯)

মাধ্যমিক শিক্ষা সার্বজনীন কৰাৰ উদ্দেশ্যে ভাৰত চৰকাৰে ২০০৯ চনত ৰাষ্ট্রীয় মাধ্যমিক শিক্ষা অভিযানৰ আৰম্ভ কৰে যিয়ে ভাৰতৰ বিকাশ আৰু বৃদ্ধিত সহায় আগবঢ়াব পাৰে। RMSAৰ লক্ষ্য হৈছে মাধ্যমিক স্তৰত ৯০% নামভর্তিকৰণ বৃদ্ধি, মাধ্যমিক স্তৰত ৭৫% বৃদ্ধি, এটা নির্দিষ্ট দূৰত্বত প্রত্যেক ঘৰকেই মাধ্যমিক স্কুল ঢুকি পোৱাৰ ব্যৱস্থা কৰা। তাৰোপৰি ইয়াৰ লক্ষ্য হৈছে মাধ্যমিক পর্যায়ৰ শিক্ষাৰ গুণমান বৃদ্ধি কৰা, ২০১৭ চনৰ ভিতৰত প্রত্যেক মাধ্যমিক স্কুলৰ নির্দ্ধাৰিত মানদণ্ড থাকিব লাগিব, লিংগবৈষম্য দূৰীকৰণ, আর্থ-সামাজিক আৰু অসমর্থ প্রতিবন্ধকতা দূৰ আৰু মাধ্যমিক স্তৰত সার্বজনীনতাৰ সুবিধা প্রদান। RMSAৰ প্রধান দিশ হৈছে ছোৱালীৰ বাবে শিক্ষা, অনুসূচিত জাতি আৰু জনজাতিৰ শিক্ষা। এই

আঁচনিৰ অধীনত সকলোকে মূল সুঁতিলৈ অনাৰ প্রচেষ্টা কৰা হয়। ৰাজ্যিক চৰকাৰে গাঁও, নগৰ, বস্তি, বসবাস কৰা অঞ্চল, বিশেষভাৱে অনুসূচিত জাতি-জনজাতিৰ আৰু শৈক্ষিকভাৱে পিছপৰা সংখ্যালঘু ক্ষেত্রত সাম্প্রদায়িক গতিশীলতাৰ দায়িত্ব ল'ব লাগে। ৰাষ্ট্রীয় মাধ্যমিক শিক্ষা অভিযানৰ লক্ষ্য ১৪-১৮ বছৰ বয়সৰ সকলো যুৱচামে যাতে মাধ্যমিক শিক্ষা ঢুকি পায়, উন্নত গুণমান মাধ্যমিক শিক্ষা প্রদান আৰু সকলোৰে বাবে যাতে এই শিক্ষা সহজলভ্য হয় এইবোৰেই হৈছে RMSAৰ মূল দিশ। এই মূলমন্ত্র আগত লৈ তলত উল্লেখ কৰা দিশবোৰত উপনীত হ'ব লাগিব।

- জনবসতিৰ এক নির্দিষ্ট দূৰত্বত মাধ্যমিক শিক্ষা সহজলভ্য কৰিব লাগিব— ৫ কিঃমিঃত মাধ্যমিক বিদ্যালয় আৰু ৭-১০ কিঃমিঃ ভিতৰত উচ্চতৰ মাধ্যমিক বিদ্যালয় হ'ব লাগিব।
- ২০১৭ চনৰ ভিতৰত মাধ্যমিক শিক্ষা সার্বজনীন হ'ব লাগিব (নামভর্তিৰ অনুপাত ১০০%) আৰু ২০২০ চনত সার্বজনীন সমাপ্তিকৰণ হ'ব লাগিব।
- মাধ্যমিক শিক্ষা সকলোৱে পাব লাগিব বিশেষকৈ সমাজৰ অর্থনৈতিকভাৱে দুর্বল শ্রেণীৰ লোকসকলে, শৈক্ষিকভাৱে পিছপৰা শ্রেণীয়ে, গ্রাম্য অঞ্চলত বাস কৰা ছোৱালী আৰু অসমর্থ শিশুসকল আৰু অন্যান্য শ্রেণী যেনে অনুসূচিত জাতি-জনজাতি, অন্য পিছপৰা জাতি আৰু শৈক্ষিকভাৱে পিছপৰা সংখ্যালঘুসকল।

ছোৱালী শিক্ষাৰ সুবিধাসমূহ ঃ

ৰাষ্ট্রীয় মাধ্যমিক শিক্ষা আঁচনিত থকা ছোৱালী শিক্ষাৰ সুবিধাসমূহ এনেধৰণৰ—

- ৰাষ্ট্রীয় পর্যায়ত, মাধ্যমিক আৰু উচ্চতৰ মাধ্যমিক স্তৰত ছোৱালীৰ অংশগ্রহণক উৎসাহিত কৰিবলৈ "ছোৱালী মাধ্যমিক শিক্ষাৰ প্রেৰণামূলক ৰাষ্ট্রীয় আঁচনি" ২০০৮ চনৰ জুন মাহত ঘোষণা কৰা হয়। এই আঁচনি অনুসৰি ৩,০০০ টকা যোগ্যতা থকা ছোৱালীৰ নামত জমা কৰি দিয়া হয় আৰু ১৮ বছৰ বয়স সম্পূর্ণ কৰাৰ পিছত সেই ধনৰাশি উলিয়াব পাৰে। এই আঁচনিয়ে সামৰি লোৱা দিশবোৰ হৈছে—
  (১) যোগ্যতাসম্পন্ন সকলো অনুসূচিত জাতি আৰু জনজাতিৰ ছোৱালী যিসকলে অষ্টম শ্রেণী উত্তীর্ণ হয় আৰু (২) কস্তুৰবা গান্ধী বিদ্যালয়ৰ পৰা অষ্টম শ্রেণী উত্তীর্ণ হোৱা সকলো (অনুসূচিত জাতি-জনজাতি যি জাতিয়েই হওঁক) আৰু বিদ্যায়তনিক বর্ষ ২০০৮-০৯ নৱম শ্রেণীত নামভর্তি কৰা চৰকাৰী, চৰকাৰী সাহায্যপ্রাপ্ত আৰু স্থানীয় পৰিচালিত বিদ্যালয়ৰ ছোৱালীসকল।
- খোজকঢ়াৰ দূৰত্ব হ্রাস কৰিবলৈ ৰাজ্যিক চৰকাৰে যোগাযোগৰ সুবিধা আগবঢ়াব লাগে। এনেবোৰ সুবিধা তলত দিয়া ধৰণে কৰিব পাৰি—
  (১) গ্রাম্য অঞ্চলত নৱম শ্রেণীত নামভর্তি কৰা ছোৱালীজনীক চাইকেল, চকা লগোৱা চকী (বিশেষ ভাবে সক্ষম শিক্ষার্থীৰ বাবে) প্রদান কৰিব লাগে। পৰবর্তী শ্রেণীতো তাই এইবোৰ ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰিব। ঝাৰখণ্ডৰ চৰকাৰে ইতিমধ্যে ছোৱালীসকলক এই সুবিধা প্রদান কৰিছে।

(২) গ্রাম্য অঞ্চলত মাধ্যমিক স্কুললৈ যাবলৈ ছোৱালীবোৰক বাজ্যিক পৰিবহন বা বাচ সেৱা সুবিধা প্রদান কৰিব লাগে।

(৩) স্কুললৈ যোৱাৰ পথত ছোৱালীসকল যাতে সুৰক্ষিত হয় তাক চাব লাগে।

- প্রত্যেক শৈক্ষিক খণ্ডবোৰত মূখ্যকার্যালয় এলেকাত অৱস্থিত মাধ্যমিক বিদ্যালয়ৰ প্রাংগণত চৰকাৰী অনুদানৰ দ্বাৰা মহিলা শিক্ষকৰ বাবে ৭০০ বর্গফুটৰ চাৰিটা আবাসগৃহ নির্মাণ কৰাৰ প্রয়োজনীয়তা RMSA য়ে চিনাক্ত কৰে।
- দশম পৰিকল্পনাত মাধ্যমিক স্কুল আৰু উচ্চতৰ মাধ্যমিক স্কুলত ছোৱালী শিক্ষার্থীৰ বাবে থকা খোৱা আৰু আবাসিক সুবিধা শক্তিশালীকৰণৰ আঁচনি নামে এটা কার্যসূচী হাতত লোৱা হয়, য'ত বছৰত ছোৱালী আবাসীৰ বাবে ১৮,০০০ টকা আৰু নির্দিষ্ট সময়ত ৩,০০০ টকা প্রতিগৰাকী ছোৱালীৰ নামত ধার্য কৰা হয়। কিছুমান বেচৰকাৰী সংগঠনেও মাধ্যমিক আৰু উচ্চতৰ মাধ্যমিক স্তৰত গ্রাম্যঞ্চল, পাহাৰীয়া অঞ্চল, অকলশৰীয়া অঞ্চলৰ অনুসূচিত জাতি-জনজাতি আৰু শৈক্ষিকভাৱে পিছপৰা সংখ্যালঘুসকলৰ ছোৱালীৰ শিক্ষাৰ বাবে সুবিধা আগবঢ়ায়।

  এই আঁচনিৰ প্রধান উদ্দেশ্য হৈছে যে ছোৱালীসকলে যাতে মাধ্যমিক শিক্ষা গ্রহণ কৰে আৰু লগতে এইটো চাই যে কিছুমান কাৰণত যেনে দূৰত্বৰ বাবে অভিভাৱকে নপঠোৱা, খৰচ দিব নোৱাৰা অন্য কিছুমান কাৰণত ছোৱালীসকল যাতে শিক্ষাৰ পৰা বঞ্চিত নহয়। ১৪-১৮ বছৰৰ ছোৱালী শিক্ষার্থী যিবোৰে নৱমৰ পৰা দ্বাদশ শ্রেণীত পঢ়ে আৰু অনুসূচিত জাতি-জনজাতি আৰু দৰিদ্র সীমাৰেখাৰ তলত বসবাস কৰে তেনে শিক্ষার্থীসকলক এই আঁচনিখনে সামৰি লয়। কমেও ৫০% অনুসূচিত জাতি আৰু জনজাতিৰ ছোৱালী আবাসত ভর্তি হ'ব লাগে।

<u>অনুসূচিত জাতি আৰু জনজাতিৰ শিশুৰ শিক্ষাৰ সুবিধাসমূহ</u> ঃ

অনুসূচিত জাতি আৰু জনজাতিৰ শিশুসকলক উপযুক্ত সূক্ষ্ম পৰিকল্পনাৰ যোগেদি প্রত্যেক শিশুৰ প্রয়োজনীয়তা চাই আগবঢ়াই নিব লাগিব। RMSAয়ে স্থানীয় গোটসমূহক কিছুক্ষেত্রত নমনীয়তা প্রদান কৰে। ইয়াৰে কিছুমান এনেধৰণৰ—

- উচ্চ প্রাথমিক বিদ্যালয়সমূহক ওপৰলৈ নিয়াৰ ক্ষেত্রত আশ্রম স্কুলক অগ্রাধিকাৰ দিব লাগিব।
- শিশুৰ শিক্ষাৰ প্রয়োজনীয়তা সম্পর্কে ঘৰে ঘৰে সজাগতা আনিবলৈ অনুসূচিত জাতি-জনজাতি সম্প্রদায়ৰ সংগঠকসকলক নিয়োগ কৰিব লাগে।
- প্রয়োজন অনুসৰি বিশেষ শিকণ সমর্থন।
- অনুসূচীত জাতি-জনজাতিৰ সম্প্রদায়ক স্কুল পৰিচালনা কমিটিয়ে নিজস্বতাৰ অনুভৰ আনি দিব লাগিব।
- সম্প্রদায়ৰ শিক্ষকক নিয়োগ কৰি স্কুলীয়া শিক্ষাৰ ক্ষেত্রত অভিৰোচন আনিব লাগিব।
- দুর্বল শ্রেণীৰ শিশুসকলক নিয়মিতভাৱে উপস্থিতি পর্যবেক্ষণ কৰিব লাগিব।
- বিশেষভাৱে হোষ্টেল সুবিধা দিব লাগিব আৰু প্রয়োজনমতে বিশেষ সুবিধা প্রদান

কৰিব লাগিব।

- অতিৰিক্ত এজন ভাষা শিক্ষক (জনজাতীয় ভাষাৰ) আৰু কমেও এজন প্রশিক্ষণপ্রাপ্ত স্নাতক শিক্ষক (TGT) প্রত্যেক স্কুলত থাকিব লাগিব।
- জনজাতি মন্ত্রালয়ে চোৱা-চিতা কৰা আশ্রম স্কুলৰ শিক্ষক প্রশিক্ষণৰ উপাদান বৃদ্ধি কৰাৰ প্রয়োজনীয়তা আছে। যেতিয়া প্রশিক্ষণ কার্যসূচী পতা হয় তেতিয়া এনেবোৰ স্কুলৰ শিক্ষকক অন্তর্ভুক্ত কৰিব লাগে।
- হোষ্টেল সুবিধা প্রদান।
- বৃত্তিৰ সুবিধা প্রদান।

১২.৫.৬ মধ্যাহ্ন ভোজন আঁচনি

নামভর্তিকৰণ বৃদ্ধি, শিক্ষার্থীৰ উপস্থিতি, বর্তি থকা, শিশুৰ সুষম আহাৰৰ উৎকর্ষতা বৃদ্ধিৰ বাবে ১৯৯৫ চনৰ ১৫ আগষ্টত প্রাথমিক শিক্ষাৰ সুষম আহাৰৰ সমর্থিত ৰাষ্ট্রীয় কার্যসূচী ঘোষণা কৰা হয়।

২০০১ চনত মধ্যাহ্ন ভোজন আঁচনি গ্রহণ কৰা হয় য'ত প্রত্যেক চৰকাৰী আৰু চৰকাৰী সাহার্যপ্রাপ্ত প্রাথমিক স্কুলে শিক্ষার্থীক মধ্যাহ্ন ভোজন দিব লাগিব। ইয়াত কমেও ৩০০ কেলৰি শক্তিযুক্ত আহাৰ, ৪-১২ গ্রাম প্র'টিন প্রতি সাজত ২০০ দিনৰ বাবে প্রদান কৰিব লাগে। এই আঁচনিখন ২০০২ চনত পুনৰ বিস্তৃত কৰা হয় য'ত চৰকাৰী, চৰকাৰী সাহার্যপ্রাপ্ত, স্থানীয় প্রশাসনৰ পৰিচালিত প্রাথমিক স্কুলকে অন্তর্ভুক্ত কৰা হোৱা নাই, এইবোৰৰ উপৰিও সংস্কৃত শিক্ষা আঁচনি (EGS) আৰু বিকল্প আৰু শিক্ষাৰ নতুনত্ব কেন্দ্র (AIE)ত অধ্যয়ন কৰা শিশুসকলকো সামৰি লোৱা হয়।

২০০৪ চনৰ চেপ্তেম্বৰত এই আঁচনিখনক পুনৰীক্ষণ কৰা হয়, কেন্দ্রীয় সাহায্য প্রদানৰ জৰিয়তে প্রত্যেক দিনতে ৰন্ধাৰ বাবদ ১ টকা স্কুল থকা দিনত প্রত্যেক শিশুৰ বাবে দিয়া হয়— ইয়াত মাহজাতীয় শস্য, শাক-পাচলি, ৰন্ধা তেল, ইন্ধন, মচলা, মজুৰি আৰু ইয়াত জড়িত ব্যক্তি বা ৰন্ধাৰ দায়িত্বত থকা এজেন্সিক অর্থ প্রদান কৰা হয়। পৰিবহনৰ অর্থও আগৰ কুইণ্টলত ৫০ টকাৰ ঠাইত ২০০ টকালৈ বৃদ্ধি কৰা হয় বিশেষ শ্রেণীৰ ৰাজ্যসমূহত আৰু অন্য ৰাজ্যবোৰত প্রতি কুইণ্টলত ৭৫ টকালৈ বৃদ্ধি কৰা হয়। প্রথমবাৰৰ বাবে আঁচনি পৰিচালনা, নিৰীক্ষণ আৰু মূল্যায়নৰ বাবে খাদ্য শস্য, পৰিবহন আৰু ৰন্ধা সাহায্যৰ ওপৰত ২% কৈ প্রদান কৰিছিল। দৰিদ্র অঞ্চলত গ্রীষ্ম বন্ধৰ সময়তো মধ্যাহ্ন ভোজন আঁচনি অব্যাহত ৰাখিছিল।

২০০৬ চনৰ জুলাইত এই আঁচনিক পুনৰীক্ষণ কৰা হয় আৰু উত্তৰ-পূৰ অঞ্চলত স্কুল চলি থকা দিনত প্রত্যেক শিশুৰ খাদ্য ৰন্ধাৰ বাবদ ১.৮০ কৈ দিয়া হয় আৰু অন্য ৰাজ্য আৰু কেন্দ্রীয় শাসিত অঞ্চলবোৰত ইয়াৰ পৰিমাণ ১.৫০ ধার্য কৰা হয়। সুষম আহাৰৰ মান ৪৫০ কেলৰিকৈ আৰু ১২ গ্রামকৈ প্র'টিন বঢ়োৱা হয়। ৰান্ধনি ঘৰ, ভঁৰাল ঘৰৰ সুবিধা বৃদ্ধি আৰু স্কুলৰ ৰন্ধনঘৰৰ সজুঁলি বৃদ্ধিৰ বাবে কেন্দ্রীয় সাহায্য গোটত আৰু প্রত্যেক স্কুলত ৫০০০ টকা কৈ প্রদান কৰা হয়।

২০০৭ চনৰ অক্টোবৰত, এই আঁচনিখনে উচ্চ প্রাথমিক শ্রেণীসমূহত (VI-VIII) অধ্যয়ন কৰা ৩,৪৭৯টা শৈক্ষিকভাৱে পিছপৰা ব্লকৰ (EBB) শিশুসকলক সামৰি লৈছিল আৰু "প্রাথমিক শিক্ষাৰ সুযম আহাৰ সমর্থিত ৰাষ্ট্রীয় কার্যক্রম"ৰ পৰিবর্তে মধ্যাহ্ন ভোজনৰ ৰাষ্ট্রীয় আঁচনি হিচাবে লোৱা হয়। উচ্চ প্রাথমিক স্তৰত সুযম আহাৰৰ মানদণ্ড ৭০০ কেলৰি আৰু ২০ গ্রাম প্রঁটিন ধার্য কৰা হয়। এই আঁচনিখন সমগ্র দেশতে ১/৪/২০০৮ তাৰিখৰ পৰা সমগ্র দেশত বিস্তৃত কৰি তোলা হয়।

১২.৫.৭ মহিলা সমক্ষ্যা কার্যসূচী

"শিক্ষাক মহিলাৰ সামাজিক পদমর্যাদা পৰিবর্তনৰ আহিলা হিচাবে ব্যৱহাৰ কৰা হয়। অতীতৰ দুৰাৱস্থা গুচাবৰ বাবে মহিলাৰ হকে এক ভাল দিশৰ প্রয়োজন। মহিলা সবলীকৰণৰ ক্ষেত্রত ৰাষ্ট্রীয় শিক্ষা ব্যৱস্থাই এক ইতিবাচক আৰু মধ্যস্থতাকাৰী ভূমিকা গ্রহণ কৰিব লাগে। ই শিক্ষাৰ অনুষ্ঠানসমূহৰ পাঠ্যক্রম, পাঠ্যপুথি, শিক্ষকৰ প্রশিক্ষণ আৰু পুনৰীক্ষণ, সিদ্ধান্ত গ্রহণকাৰী আৰু প্রশাসনিক বিষয়াসকলৰ কার্যক্ষম অন্তর্ভুক্তিৰ নিশ্চয়তা বৃদ্ধি কৰিব পাৰে। ই হৈছে "বিশ্বাস আৰু সামাজিক কাৰিকৰী শিক্ষা" (faith and social engineering) (NPE, ১৯৮৬)।

১৯৮৬ চনৰ নতুন ৰাষ্ট্রীয় শিক্ষানীতি মতে, শিক্ষা প্রক্রিয়াত ছোৱালী আৰু মহিলাৰ অংশগ্রহণৰ প্রাক্ জটিল চর্ত হৈছে মহিলা সবলীকৰণ। ১৯৮৬ চনৰ শিক্ষানীতিৰ উদ্দেশ্য সফল কৰিবলৈ ১৯৪৪ চনত মহিলা সমীক্ষা কার্যসূচীৰ অৱতাৰণা কৰা হৈছিল। ইয়াৰ মতে শিক্ষা হৈছে মহিলা সবলীকৰণৰ ফলপ্রসু আহিলা, এইক্ষেত্রত বিবেচনাধীন দিশবোৰ হৈছে—

- মহিলাৰ আত্মমর্যাদা আৰু আত্মবিশ্বাস বৃদ্ধি কৰা।
- সমাজত, ৰাজনীতিত আৰু অর্থনীতিত মহিলাৰ অৰিহনাক স্বীকৃতি প্রদানেৰে তেওঁলোকৰ ইতিবাচক মনোভাৱ গঢ়ি তোলা।
- জটিল চিন্তাৰ সামর্থ্য বৃদ্ধি কৰা।
- সিদ্ধান্ত গ্রহণ আৰু সাংগঠনিক প্রক্রিয়াৰ কার্যত উৎসাহ প্রদান।
- কিছুমান দিশত যেনে শিক্ষা, নিয়োগ আৰু স্বাস্থ্য (বিশেষকৈ জন্মৰ ক্ষেত্রত) আদিত নিজৰ পচন্দক সুবিধা দিয়া।
- বিকাশমূলক প্রক্রিয়াবোৰত সমানে অংশগ্রহণ কৰা।
- অর্থনৈতিক স্বাৱলম্বিতাৰ ক্ষেত্রত তথ্য, জ্ঞান আৰু কৌশলৰ যোগান ধৰা।
- আইনী স্বাক্ষৰতাৰ সুবিধা প্রদান আৰু অধিকাৰ সম্পর্কে জ্ঞাত কৰা আৰু সমাজৰ সকলো ক্ষেত্রতে অংশগ্রহণ তথা খোজ পেলোৱা।

১২.৫.৮ সহস্ৰাব্দ বিকাশৰ লক্ষ্য

সহস্ৰাব্দ বিকাশৰ লক্ষ্য হৈছে আঠটা আন্তঃৰ্জাতিক বিকাশৰ লক্ষ্য, যিবোৰ ২০০০ চনত ৰাষ্ট্ৰসংঘৰ সহস্ৰাব্দ শীৰ্ষ সম্মিলনক অনুসৰণ কৰি গঠন কৰা হয়। এই আঠটাৰ ভিতৰত ২ আৰু ৩নং লক্ষ্য দুটা প্ৰত্যক্ষভাৱে ক্ৰমে প্ৰাথমিক শিক্ষা সাৰ্বজনীনকৰণৰ সৈতে আৰু লিংগ সমতা আৰু মহিলা সবলীকৰণৰ সৈতে জড়িত। প্ৰত্যেকটো লক্ষ্যৰে বিশেষ নিৰ্ধাৰিত সীমা আৰু তাৰিখ ধাৰ্য কৰা আছে লক্ষ্যত উপনীত হোৱাৰ উদ্দেশ্যে, সেইবোৰ হৈছে—

লক্ষ্য ২ ঃ সাৰ্বজনীন প্ৰাথমিক শিক্ষাত উপনীত হোৱা

নিৰ্ধাৰিত সময় ২ ক ঃ ২০১৫ চন, ল'ৰা আৰু ছোৱালী সকলোৱে প্ৰাথমিক শিক্ষা সমাপ্ত কৰিব পাৰিব।

- প্ৰাথমিক শিক্ষাত নামভৰ্তিকৰণ।
- প্ৰাথমিক শিক্ষা সমাপ্তিকৰণ।

লক্ষ্য ৩ ঃ লিংগ সমতা আৰু মহিলা সবলীকৰণ

নিৰ্ধাৰিত সময় ৩ ক ঃ ২০০৫ চনৰ ভিতৰত প্ৰাথমিক আৰু মাধ্যমিক শিক্ষাৰ পৰা আৰু ২০১৫ চনত সকলো স্তৰৰ পৰা লিংগ বৈষম্য দূৰীকৰণ।

- শিক্ষাৰ প্ৰাথমিক, মাধ্যমিক আৰু সমপৰ্যায়ৰ স্তৰত ল'ৰা আৰু ছোৱালীৰ অনুপাত।
- অ-কৃষিকাৰ্যৰ দিশত মহিলা নিয়োগৰ মজুৰি।
- জাতীয় সংসদত মহিলাৰ আসনৰ অনুপাত।

জানি থোৱা ভাল

- সামাজিক আৰু অৰ্থনৈতিকভাৱে সমাজৰ পিছপৰা শ্ৰেণীয়ে অনুসূচিত জাতি-জনজাতি, অন্যান্য পিছপৰা জাতি, সংখ্যালঘু, মহিলাসকল আৰু বিশেষভাৱে সক্ষম শিশুসকলক সামৰি লয়।
- ভাৰত চৰকাৰে মহিলা সবলীকৰণৰ ক্ষেত্ৰত বহুতো নতুনত্ব সম্পন্ন আঁচনি গ্ৰহণ কৰে, ইয়াৰ ভিতৰত মহিলা সমীক্ষা কাৰ্যসূচী অন্যতম।
- ২০০৯ চনৰ চেপ্তেম্বৰ মাহত শিক্ষাৰ অধিকাৰ আইন স্বীকৃত হয় যিখন হৈছে শিশুৰ অধিকাৰ বিনামূলীয়া আৰু বাধ্যতামূলক আইন।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং১. সমাজৰ পিছপৰা শ্ৰেণীৰ ধাৰণা ডাঙি ধৰক।

.....

প্ৰশ্ন নং ২. মহিলাৰ বাবে কি কি ৰাষ্ট্ৰীয় কাৰ্যসূচী আছে?

.....

প্রশ্ন নং ৩. অনুসূচিত জাতি আৰু জনজাতিৰ বাবে থকা সাংবিধানিক সুবিধাসমূহ চমুকৈ লিখক।

.....

.....

১২.৬ সমাজৰ সামাজিক আৰু অর্থনৈতিকভাৱে পিছপৰা শ্রেণীৰ শিক্ষাৰ বাবে পৰামর্শসমূহ

তলত দাঙি ধৰা পৰামর্শসমূহ অনুসূচিত জাতি-জনজাতি আৰু অন্য পিছপৰা দলৰ ক্ষেত্রত বিভিন্ন কর্মৰত দলে যুগুত কৰা প্রতিবেদন, বিশেষভাৱে যিবোৰ দশম, একাদশ আৰু দ্বাদশ পঞ্চবার্ষিক পৰিকল্পনাৰ অন্তর্গত তাৰ ওপৰত ভিতি কৰি লোৱা হৈছে।

(ক) <u>অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিসমূহ</u>

- শৈক্ষিক ক্ষেত্রত উৎসাহিত কৰিবলৈ অনুসূচিত জাতি আৰু জনজাতিৰ শিশুবোৰক বিনামূলীয়া পোচাক, চেণ্ডেল, নগদ ধন প্রদান আৰু শিক্ষা অন্য খৰচ বহন কৰিব লাগে।
- জিলা পর্যায়ত অনুসূচিত জাতি-জনজাতি আৰু অন্য পিছপৰা শ্রেণীৰ শিশুৰ প্রতিকাৰমূলক শিকণৰ বাবে অর্থ ধায্য কৰিব লাগে।
- অনুসূচিত জাতি-জনজাতি অধ্যুষিত অঞ্চলত অধিক প্রাপ্তবয়স্ক শিক্ষাৰ কেন্দ্র স্থাপন কৰিব লাগে।
- গাঁও অঞ্চলৰ যিবোৰ স্কুলে অনুসূচিত জাতি-জনজাতিৰ শিশুক দিয়ে তেনে প্রত্যেক স্কুলক অন্তর্ভুক্তিকৃত শিক্ষাই সামৰি ল'ব লাগে।
- সংৰক্ষিত শ্রেণীৰ শিক্ষার্থীসকলে NET/SLET ত উত্তীর্ণ হ'বলৈ বিশেষ প্রশিক্ষণ ব্যৱস্থা কৰিব লাগে।
- প্রযুক্তি শিক্ষাৰ মাচুল সাধাৰণতে বেছি। এই কথা লক্ষ্য ৰাখি পিছপৰা শ্রেণীৰ ছোৱালীসকলক বৃত্তি প্রদান, ঋণ সুবিধা, চৰকাৰী সাহায্য প্রদান কৰিব লাগে।
- অন্য মন্ত্রালয়ৰ পৰা অনুসূচিত জাতি-জনজাতিৰ প্রশিক্ষণ মানৱ সম্পদ বিকাশ মন্ত্রালয়লৈ হস্তান্তৰ হ'ব লাগে।
- প্রযুক্তিবিদ্যাত Ph.Dৰ আসন সংৰক্ষিত শ্রেণীৰ বাবে বৃদ্ধি কৰিব লাগে।

(খ) <u>মহিলা</u>

- মহিলাৰ বাবে হোষ্টেল সুবিধা বৃদ্ধি আৰু শিক্ষানুষ্ঠানত ইয়াক উপলব্ধ কৰিব পৰা হ'ব লাগে। মহিলা আৰু ছোৱালীৰ আবাস সজোৱাৰ বাবে বিশেষ আঁচনি থাকিব লাগে।
- প্রযুক্তি আৰু অন্য শিক্ষানুষ্ঠানবোৰত ভাগ অনুযায়ী ছোৱালীৰ বাবে ৩৩% কৈ বেছি আসন সংৰক্ষিত হ'ব লাগে।
- নৱ স্বাক্ষৰ হোৱা মহিলাসকলক প্রাপ্তবয়স্ক প্রশিক্ষণ কেন্দ্রত নিয়োগ কৰিব লাগে।

- কম স্বাক্ষৰিত লোক থকা জিলাত বিশেষকৈ মহিলা কম স্বাক্ষৰিত জিলাত অধিক পৰিমাণে অন্তর্ভুক্তিকৃত কার্যসূচী পাতিব লাগে।
- স্থানীয় স্ব-চৰকাৰী অনুষ্ঠান আৰু পঞ্চায়তীৰাজ অনুষ্ঠানসমূহে স্বেচ্ছাসেৱী মহিলা শিক্ষক আৰু আত্ম সহায়ক গোটবোৰক প্রাপ্তবয়স্ক শিক্ষাৰ কেন্দ্রবোৰত অন্তর্ভুক্ত কৰিব লাগে।
- বর্তমানৰ কস্তুৰবা গান্ধী বিদ্যালয়সমূহত দ্বাদশলৈ শ্রেণী বৃদ্ধি কৰিব লাগে।
- প্রত্যেক স্কুল কিছুমান মৌলিক সুবিধা যেনে খোৱা পানী, শৌচাগাৰ আৰু ছোৱালীৰ বাবে আচুতীয়া কোঠা থাকিব লাগে।
- প্রত্যেক বিশ্ববিদ্যালয়/অনুষ্ঠানসমূহে মহিলা সম্পর্কীয় বিষয়ৰ অধ্যয়ন কেন্দ্র স্থাপন কৰিব লাগে।
- বৃত্তিগত পাঠ্যক্রম লোৱাৰ বাবে মহিলা/ছোৱালীসকলৰ জল-পানি পৰিমাণ বৃদ্ধি কৰিব লাগে।

(গ) <u>গ্রাম্য জনসংখ্যা</u>

সকলো স্তৰতে গ্রাম্য শিক্ষা শক্তিশালী কৰিবলৈ কিছুমান পৰামর্শ দাঙি ধৰা হ'ল।

- অন্তর্ভুক্তিকৃত শিক্ষাৰ উন্নতিৰ ক্ষেত্রত পঞ্চায়তৰ সদস্যসকলে গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা বহন কৰিব পাৰে।
- গ্রাম্য শিক্ষা এক অস্থায়ী হিচাবে নাৰাখি ইয়াক পঞ্চায়তত স্থায়ী হিচাবে নির্মাণ কৰিব লাগে।
- বহুতো ৰাজ্যৰ পঞ্চায়তীৰাজ আইনে এনে কমিটিবোৰ গাঁও পর্যায়ত হোৱাত গুৰুত্ব দিয়ে।
- অভিভাৱক আৰু শিক্ষকসকলৰ সঘনে হোৱা আদান-প্রদানে শিক্ষার্থীৰ নামভর্তি সংখ্যা আৰু উপস্থিতিৰ সংখ্যা বৃদ্ধি কৰে। তাৰোপৰি, কেতিয়াবা শিক্ষকসকলে পিতৃ-মাতৃৰ সৈতে ভাব বিনিময় কৰাৰ সময় নাপায় কাৰণ তেওঁলোকৰ হাতত সময় নাথাকে আৰু কেতিয়াবা অন্য দিশৰ পৰা চালে পিতৃ-মাতৃসকল জীৱনধাৰণৰ বাবে অর্থ আহৰণত ব্যস্ত থাকিবলগা হয় বাবে তেওঁলোকে শিক্ষকসকলক বেছি সময় দিব নোৱাৰে।
- শ্রেণী আৰম্ভণিৰ সময়ছোৱাত শিক্ষার্থীসকলৰ বাবে থকা পুৰস্কাৰ বা উপহাৰসমূহ প্রদান কৰিব লাগে। কিতাপ দিওঁতে দেৰি হ'লে শিক্ষার্থীসকলৰ অভিৰোচনত বাধা জন্মে।
- যিবোৰ অভিভাৱকে বিশেষকৈ মহিলাসকলে যেতিয়া ল'ৰা-ছোৱালীক বিদ্যালয়লৈ পঠিয়াবলৈ সক্ষম নহয় তেনে মাতৃসকলক মহাত্মা গান্ধী ৰাষ্ট্রীয় গ্রাম্য নিয়োগ নিশ্চিত আইনত নিয়োগ কৰিব লাগে। শিক্ষা আৰু MREGA মাজত সংযোগ স্থাপন কৰিব লাগে।
- মধ্যাহ্ন ভোজনৰ মানদণ্ড উন্নত কৰি তুলিব লাগে, যিয়ে সমাজৰ দুর্বল শ্রেণীৰ শিশুসকলক স্কুলৰ প্রতি আকর্ষিত কৰি তুলিব।

- গাঁও নিৰীক্ষকৰ কমিটি গঠন কৰিব লাগে যাতে তেওঁলোকে শিক্ষার্থীৰ নামভর্তিকৰণ আৰু অনুপস্থিতি নিৰীক্ষণ কৰিব পাৰে।
- জনসাধাৰণৰ সম্পূর্ণ মনোভাৰ বিশেষকৈ সামাজিক আৰু অর্থনৈতিকভাৱে পিছপৰা শ্ৰেণীৰ ছোৱালী শিক্ষাৰ প্ৰতি থকা মনোভাৰ সলনি হ'ব লাগিব।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৪. অনুসূচিত জাতি আৰু জনজাতিৰ শিক্ষাৰ বাবে কিছুমান প্ৰতিকাৰমূলক পৰামর্শ আগবঢ়াওক।

.....

প্ৰশ্ন নং ৫. গ্ৰাম্য জনসাধাৰণ আৰু মহিলাসকলৰ শিক্ষাৰ বাবে কিছুমান উপদেশমূলক পৰামর্শ আলোচনা কৰক।

.....

১২.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- এই অধ্যায়টিৰ জৰিয়তে সামাজিক আৰু অর্থনৈতিকভাৱে পিছপৰা শ্ৰেণীৰ বিষয়ে ধাৰণা দিবলৈ চেষ্টা কৰা হৈছে। সমাজৰ অর্থনৈতিক আৰু সামাজিকভাৱে পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ হৈছে অনুসূচিত জাতি, জনজাতি, মহিলা আৰু গ্ৰাম্যাঞ্চলৰ লোকসকল।
- ভাৰতীয় সংবিধানত অনুসূচিত জাতি/জনজাতি আৰু মহিলা শিক্ষাৰ সমধিকাৰ অনুচ্ছেদ নং ১৪, ৪৫, ২৪৩, ৩৩০ আৰু ৩৩২ আদিৰ দ্বাৰা প্ৰদান কৰিছে।
- পিছপৰা শ্ৰেণীৰ শিক্ষাৰ বাবে বিভিন্ন ৰাষ্ট্ৰীয় নীতি আৰু কার্যসূচীসমূহ দায়বদ্ধ। আমি কিছুমান উদাহৰণ দাঙি ধৰিব পাৰো যেনে- কোঠাৰী কমিছন, ৰাষ্ট্ৰীয় শিক্ষা নীতি ১৯৮৬-১৯৯২ চন, শিক্ষাৰ অধিকাৰ আইন ২০০৯, সর্বশিক্ষা অভিযান, মাধ্যমিক শিক্ষা অভিযান, মধ্যাহ্ন ভোজন আঁচনি, মহিলা সমীক্ষা আঁচনি, সহস্ৰাব্দ বিকাশৰ লক্ষ্য ইত্যাদিবোৰে অপ্ৰত্যাশিত শ্ৰেণীৰ শিক্ষাৰ বাবে কার্যসূচী হাতত লয়।
- চমুকৈ ক'বলৈ হ'লে— বিভিন্ন কর্মৰত দলে সমাজৰ পিছপৰা শ্ৰেণীৰ শিক্ষাৰ ক্ষেত্ৰত থকা জটিলতা আঁতৰ কৰিবলৈ বিভিন্ন ধৰণৰ পৰামর্শ আগবঢ়ায়।

১২.৮ অধিক জানিবলৈ

1. C.N. Shankar Rao (2007): Sociology:Principles of Sociology with an Introduction to Social Thought, S Chand Publishing; 6th Rev. Edn. 2006 edition

2. H. R. Mukhi (1999): A Simple Book of Sociology, Sbd Publishers Distributors.

3. Kuppuswamy.B (2010): Social Change in India, Konark Publication, New Delhi.

4. Mathur. S. S(2000). : Social Psychology,Binod Pustak Publishing, New Delh.

১২.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ পিছপৰা শ্রেণীৰ অর্থ হৈছে যিসকল লোক সমাজৰ অন্য লোকসকলৰ তুলনাত পৃথক আৰু অকলশৰীয়া আৰু যিসকল অন্য লোকৰ তুলনাত ভাল সুবিধাৰ পৰা বঞ্চিত আৰু ভাৰতবর্ষত অনুসূচিত জাতি-জনজাতি, অন্যান্য পিছপৰা শ্রেণী, সংখ্যালঘু, মহিলা আৰু গ্রাম্যাঞ্চলৰ লোকসকলক এনে শ্রেণীত অন্তর্ভুক্ত কৰা হয়।

২নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ মহিলাৰ বাবে থকা ৰাষ্ট্রীয় কার্যসূচী হৈছে মহিলা সমীক্ষা কার্যসূচী, কস্তুৰবা গান্ধী বালিকা বিদ্যালয়, কোঠাৰী আয়োগ, ৰাষ্ট্রীয় শিক্ষা নীতি ১৯৮৬-৯২, শিশু শিক্ষাৰ অধিকাৰ আইন ২০০৯ ইত্যাদি।

৩নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ অনুচ্ছেদ ৪৬নং সমাজৰ দুর্বল শ্রেণীৰ লোকৰ শৈক্ষিক আৰু অর্থনৈতিক দিশৰ প্রতি বিশেষ মনোযোগ দিব লাগে, বিশেষকৈ অনুসূচিত জাতি আৰু জনজাতিসকলৰ ক্ষেত্রত। ২৪৩(ঘ) নং অনুচ্ছেদ- পঞ্চায়তত আসন সংৰক্ষণ ৩৩০নং অনুচ্ছেদ- লোকসভাত অনুসূচিত জাতি আৰু জনজাতিৰ বাবে আসন সংৰক্ষণ ৩৩২নং অনুচ্ছেদ ৰাজ্যৰ বিধানসভাত অনুসূচিত জাতি আৰু জনজাতিৰ বাবে আসন সংৰক্ষণ।

৪নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ শৈক্ষিক সুবিধাসমূহ যেনে বিনামূলীয়া পোচাক, চেণ্ডেল আৰু নগদ ধন অনুসূচিত জাতি আৰু জনজাতিৰ শিশুসকলক দিব লাগে, যিসকল অর্থনৈতিকভাৱে দুর্বল। জিলা পর্যায়ত অনুসূচিত জাতি আৰু জনজাতি আৰু অন্যান্য পিছপৰা শ্রেণীৰ শিশুসকলৰ প্রতিকাৰমূলক শিকণৰ বাবে অর্থপুঁজি মুকলি কৰি দিব লাগে। অনুসূচিত জাতি-জনজাতি অধ্যুসিত অঞ্চলত অধিক প্রাপ্তবয়স্ক স্বাক্ষৰতা কেন্দ্র স্থাপন কৰিব লাগে। NET/SET পৰীক্ষাত উত্তীর্ণ হ'বলৈ সংৰক্ষিত শ্রেণীৰ শিক্ষার্থীক বিশেষ প্রশিক্ষণ দিব লাগে। প্রযুক্তিবিদ্যাৰ ক্ষেত্রত মাচুলৰ হাৰ বেছি। সেইবাবে পিচপৰা শ্রেণীৰ ছোৱালীসকলক বৃত্তি, চৰকাৰী ধন, ঋণৰ সুবিধা প্রদান কৰিব লাগে। অনুসূচিত জাতি-জনজাতিৰ শিক্ষার্থীৰ প্রশিক্ষণৰ আঁচনি অন্য মন্ত্রালয়ৰ

পৰা মানৰ সম্পদ বিকাশ মন্ত্রালয়লৈ হস্তান্তৰ কৰিব লাগে।

৫নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ প্রযুক্তিশিক্ষা আৰু অন্য শৈক্ষিক অনুষ্ঠানত ছোৱালীবোৰৰ বাবে ৩৩% শতাংশকৈ বেছি আসন সংৰক্ষণ কৰিব লাগে। স্থানীয় স্ব-চৰকাৰ আৰু পঞ্চায়তীৰাজ কার্যালয়ত স্বেচ্ছাসেৱী মহিলা শিক্ষক আৰু আত্ম সহায়ক গোটক অন্তর্ভুক্ত কৰিব লাগে। প্রাপ্তবয়স্ক শিক্ষাকেন্দ্রবোৰত অধিক মহিলা শিক্ষক নিয়োগ কৰিব লাগে। বর্তমানৰ বস্তুৰবা গান্ধী বালিকা বিদ্যালয় আঁচনিক দ্বাদশ শ্রেণীলৈ বঢ়াব লাগে। সকলো স্কুলতে মৌলিক সুবিধাসমূহ যেনে খোৱাপানীৰ সুবিধা, শৌচাগাৰ আৰু ছোৱালীৰ বাবে আচুতীয়া কোঠা থাকিব লাগে।

১২.১০ আৰ্হি প্রশ্ন

(ক) চমু প্রশ্ন (প্রতিটো প্রশ্নৰ উত্তৰ প্রায় ৫০টা শব্দৰ ভিতৰত লিখক)

প্রশ্ন নং ১ ঃ সমাজৰ সামাজিক আৰু অর্থনৈতিকভাৱে সা-সুবিধাৰপৰা বঞ্চিত শ্রেণী বুলিলে কি বুজে? ব্যাখ্যা কৰক।

প্রশ্ন নং ২ ঃ অনুসূচিত জাতি-জনজাতিৰ ক্ষেত্রত কোঠাৰী আয়োগৰ পৰামর্শৱলী কি আছিল?

প্রশ্ন নং ৩ ঃ ভাৰতত মহিলাসকলৰ বাবে থকা ৰাষ্ট্রীয় কার্যসূচীবোৰ কি কি? ব্যাখ্যা কৰক।

প্রশ্ন নং ৪ ঃ ভাৰতীয় পটভূমিত গ্রাম্য জনসংখ্যাৰ শিক্ষাৰ সুবিধাসমূহ আলোচনা কৰক।

(খ) ৰচনাধর্মী প্রশ্ন (প্রতিটো প্রশ্নৰ উত্তৰ প্রায় ৩০০-৫০০টা শব্দৰ ভিতৰত লিখক)

প্রশ্ন নং ১ ঃ সমাজৰ সামাজিক আৰু অর্থনৈতিকভাৱে সা-সুবিধাৰ পৰা বঞ্চিত শ্রেণীৰ ক্ষেত্রত থকা সাংবিধানিক সুবিধাসমূহৰ এটা বিশদ টোকা প্রস্তুত কৰক। এই সুবিধাবোৰৰ দ্বাৰা অৱস্থাৰ উন্নতি হৈছেনে?

প্রশ্ন নং ২ ঃ সমাজৰ বিভিন্ন সা-সুবিধাৰ পৰা বঞ্চিত শ্রেণীৰ উন্নতিৰ হকে কিছুমান পৰামর্শ আগবঢ়াওক।

****

অধ্যায় ১৩ ঃ শৈক্ষিক সা-সুবিধাৰ সমানীকৰণ

অধ্যায় গাঁথনি

১৩.১ উদ্দেশ্য

১৩.২ পৰিচয়

১৩.৩ শৈক্ষিক সা-সুবিধাৰ সমানীকৰণৰ ধাৰণা

১৩.৩.১ শৈক্ষিক সা-সুবিধাৰ সমানীকৰণৰ আইনী বিধি-ব্যৱস্থা

১৩.৩.২ শৈক্ষিক সা-সুবিধাৰ সমানীকৰণৰ বাবে গ্ৰহণ কৰা ভিন্ন পদক্ষেপসমূহ

১৩.৪ শিক্ষাৰ ক্ষেত্ৰত সমসুযোগ প্ৰদানৰ সমস্যাসমূহ

১৩.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

১৩.৬ অধিক জানিবলৈ

১৩.৭ অগ্ৰগতি খতিয়ান

১৩.৮ আৰ্হি প্ৰশ্ন

১৩.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি -

- শৈক্ষিক সা-সুবিধাৰ সমানীকৰণৰ সংজ্ঞা আগবঢ়াবলৈ সক্ষম হ'ব
- শৈক্ষিক সা-সুবিধাৰ সমানীকৰণৰ আইনী বিধি-ব্যৱস্থাসমূহ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব
- বিষয়টোৰ সংক্ৰান্তীয় প্ৰচাৰমুখী পদক্ষেপসমূহ চিনাক্ত কৰাৰ সুবিধা পাব
- শৈক্ষিক সা-সুবিধাৰ সমানীকৰণৰ ক্ষেত্ৰত থকা বাধাসমূহ চিনাক্ত কৰা সম্ভৰ হ'ব

১৩.২ পৰিচয়

ভাৰতৰ দৰে গণতান্ত্ৰিক দেশ এখনত প্ৰতিজন নাগৰিকৰে নিৰাপদে আৰু মৰ্যদা সহকাৰে জীয়াই থকাৰ অধিকাৰ আছে। ৰাষ্ট্ৰৰ কল্যাণৰ স্বাৰ্থতে, দেশৰ প্ৰতিজন নাগৰিকে সংবিধান প্ৰদত্ত সম-অধিকাৰ তথা সমান সা-সুবিধা উপভোগ কৰাৰ সুযোগ লাভ কৰা উচিত। কোনো এটা সম্প্ৰদায়ৰ উন্নয়নৰ প্ৰসংগ আহিলেই আমি সেই সম্প্ৰদায়ৰ প্ৰতিজন সদস্যই ন্যায়, সমতা আৰু সন্মানৰ আদৰ্শ ৰক্ষা কৰি জীৱন যাপন কৰাৰ ভাবো। কিন্তু, পৰিতাপৰ কথা হ'ল যে সামাজিক বৈষম্য, সামাজিক বৰ্জনীয়তা, একে সম্প্ৰদায়ৰে আন সদস্য সকলৰ দ্বাৰা প্ৰান্তীয়কৰণ আদি ব্যৱস্থাবোৰে একেখন চালিৰ তলতে একেলগে বাস কৰা লোকৰ মাজতো বিভেদ সৃষ্টি কৰে।

এইদৰে এইটো স্পষ্টতঃ হয় যে অনুসূচিত জাতি, জনজাতিৰ বা আন সংখ্যালঘু সমাজৰ মহিলা সকল সংবিধান প্রদত্ত সমতাৰ অধিকাৰ বা আন সা-সুবিধা গ্রহণৰ সুযোগ প্রাপ্তিৰ ক্ষেত্রত প্রান্তীয়কৰণৰ বলী হৈ পিছপৰি থাকিব লগা হয়। পুৰুষতান্ত্রিক সমাজ ব্যৱস্থা, ধর্ম, দৰিদ্রতা, জাতিভেদ প্রথা বা অন্যান্য ৰীতিগত ব্যৱস্থাবোৰে তেওঁলোকক বিশেষাধিকাৰ ৰহিত হিচাপে গঢ় দিয়াৰ লগতে, কেতিয়াবা শোষণ-নিপীড়নো কৰে। সমাজৰ সর্বাত্মক বিকাশৰ বাবে উন্নয়নৰ সকলো বিভাগতে ন্যায়ৰ সমতুল্য বিতৰণ ব্যৱস্থাৰ প্রয়োজন আছে। সেয়ে সমাজৰ সমন্বিত উন্নয়নৰ গতি ত্বৰান্বিত কৰিবলৈ ফলপ্রসু শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ অতি প্রয়োজন।

শিক্ষা হ'ল এক জীৱন জোৰা প্রক্রিয়া। শিক্ষাই মানুহক অন্য জীৱৰ তুলনাত উন্নত স্তৰত উপনীত কৰোৱাবলৈ সমর্থ হয়। সমালোচনাত্মক চিন্তা বৃদ্ধি কৰাৰ লগতে শিক্ষাই মানুহক জীৱন সম্পর্কতো যুক্তিযুক্ততাৰে বিচাৰ কৰি চোৱাৰ শক্তি প্রদান কৰে। দৰাচলতে শিক্ষাই মানুহক কিছুমান প্রয়োজন ভিত্তিক দক্ষতা আহৰণ কৰোৱাই তেওঁলোকৰ কাম-কাজ সম্পাদন কৰাৰ বাবে এক দক্ষতামূলক স্তৰত উপনীত কৰোৱায়। দক্ষতা বৃদ্ধিৰ লগতে দৃষ্টিভংগী আৰু প্রমূল্যবোধ আদি বিষয়বোৰৰ উত্তৰণ ঘটাবলৈ শিক্ষাই জ্ঞান আহৰণৰ মূল উপজীব্য বিষয়। সেই বাবে মানুহৰ জীৱনক উন্নীত কৰি এক অর্থবহ জীৱন নির্বাহ কৰিবলৈ জ্ঞান আৰু দক্ষতা প্রদান কৰা শিক্ষা মানুহৰ বাবে উল্লেখযোগ্য প্রয়োজন। সাম্প্রতিক সময়ত 'মানৱ সম্পদ' আৰু জনশক্তি বৃদ্ধিৰ এক ক্রমবর্দ্ধিত চাহিদা বৃদ্ধি পোৱাটো বিশেষভাৱে লক্ষ্যণীয়। শিক্ষাই দেশ আৰু সমাজৰ মঙ্গলৰ বাবে মানৱ সম্পদ গঠন কৰে। এইবাবেই দেশৰ প্রতিজন লোকৰে বাবে সুচলৰূপত শিক্ষাৰ সুবিধাসমূহ সৃষ্টি কৰাটো অতি জৰুৰী কথা। এই কথাৰ গুৰুত্ব তথা মূল্য উপলব্ধি কৰি ভাৰত চৰকাৰে দেশৰ প্রতিজন নাগৰিকে শিক্ষাৰ পোহৰ পোৱাটো নিশ্চিত কৰি শিক্ষাক মৌলিক অধিকাৰ হিচাপে গণ্য কৰাৰ বাবে এই দেশত বসবাস কৰা প্রতিজন নাগৰিকৰে জন্মস্বত্ব হৈ পৰিছে। ভাৰতৰ দৰে এখন গণতান্ত্রিক দেশত বাস কৰা প্রতিজন নাগৰিকে সংবিধান প্রদত্ত মানৱ অধিকাৰ উপভোগৰ সুবিধা লাভ কৰো।

শিক্ষার্থীসকলৰ বাবে মাধ্যমিক আৰু উচ্চ শিক্ষা লাভৰ প্রয়াসত প্রাথমিক শিক্ষা এক জখলা স্বৰূপ। সেইবাবে এই স্তৰটোক সমগ্র জীৱন পৰিক্রমাৰ অন্যান্য শিক্ষা-দীক্ষাৰ বুনিয়াদ বুলি কোৱা হয়। এই অধ্যায়টোত আমি শিক্ষাৰ গুৰুত্ব, ভাৰতীয় সংবিধানৰ ভিত্তিত শিক্ষাৰ সমঅধিকাৰৰ প্রসংগ, আৰু সর্বশেষত ভাৰতত শিক্ষাৰ সার্বজনীনকৰণৰ ক্ষেত্রত কি কি ধৰণৰ সমস্যা আছে এই আটাইবোৰ আলোচনা কৰিম।

১৩.৩ শৈক্ষিক সা-সুবিধা সমানীকৰণৰ ধাৰণা

ভাৰতীয় সংবিধানে প্রদান কৰা অধিকাৰ আৰু দায়িত্বৰ ভিত্তিত এক কার্যক্ষম আৰু সু-প্রশাসনৰ স্বার্থত ভাৰতৰ প্রতিজন নাগৰিক অতি সচেতন হোৱা প্রয়োজন। নাগৰিকক তেওঁলোকৰ দায়িত্ব আৰু কর্ত্তব্যৰ প্রতি সচেতন কৰি তোলাৰ বাবে শিক্ষা হৈছে এক উল্লেখযোগ্য মাধ্যম।

দেশৰ প্ৰতিজন লোকৰে কল্যাণ সাধিবলৈ শিক্ষাৰ সা-সুবিধাসমূহ সুচলৰূপত গঢ়ি তুলি সকলো নাগৰিককে সু-শিক্ষিত কৰি গঢ়ি তোলা দৰকাৰী।

সমগ্ৰ শিক্ষা ব্যৱস্থাটোৰ ভেটি হ'ল বুনিয়াদী বা প্ৰাথমিক শিক্ষা। সাধাৰণতে পাঁচ বা ছয় বছৰ বয়সত এটি শিশুৱে শিক্ষানুষ্ঠানত নাম ভৰ্ত্তি কৰে। এখন শিক্ষানুষ্ঠানৰ মাধ্যমেৰে এই স্তৰতে শিশুৱে আনুষ্ঠানিক শিক্ষাৰ শুভাৰম্ভ কৰে। এই প্ৰাথমিক স্তৰত শিশুৱে পোৱা শিক্ষাৰ জৰিয়তে তেওঁলোকৰ শাৰীৰিক, মানসিক, আৱেগিক, বৌদ্ধিক তথা সামাজিক উত্তৰণ ঘটিব লাগিব। এই স্তৰৰ শিক্ষাই প্ৰতিজন লোকক শিক্ষিত কৰি ব্যৱহাৰিক জ্ঞান প্ৰয়োগেৰে কাৰ্যক্ষম সাক্ষৰতাৰ লগত সংযোগ কৰি অৰ্থনৈতিক উন্নয়ন, সামাজিক পৰিকাঠামোৰ উন্নয়ন আৰু গণতান্ত্ৰিক অনুষ্ঠানসমূহক অধিক কাৰ্যক্ষম কৰাত সাৰ্থক হ'ব লাগিব। সেইবাবে, শৈক্ষিকভাৱে অগ্ৰগণী বিশ্বৰ দেশসমূহে শিক্ষাৰ আন স্তৰৰোৰৰ তুলনাত প্ৰাথমিক শিক্ষাক অধিক গুৰুত্ব প্ৰদান কৰা দেখা যায়। আমাৰ দেশেও কোনোধৰণৰ ভেদাভেদ নকৰি বাধ্যতামূলক, বিনামূলীয়া প্ৰাথমিক শিক্ষা সকলোৰে বাবে উপলব্ধ কৰা উচিত।

ওপৰত উল্লেখ কৰা ধৰণেৰে, প্ৰাথমিক শিক্ষাই আন শিক্ষা ভেটি বা আৰম্ভণি বিন্দু, অথবা চিৰিৰ প্ৰথমটো ঢাপ। ভাৰততে এটি শিশুৱে ছয় বছৰ বয়সত প্ৰাথমিক শিক্ষাৰ বাবে শিক্ষানুষ্ঠানত নাম ভৰ্ত্তি কৰিব কৰিব লাগে আৰু ছয়ৰ পৰা চৈধ্য বছৰৰ বয়সৰ ভিতৰত প্ৰথমৰ পৰা অষ্টম শ্ৰেণী সমাপ্ত কৰিব লাগে। ঘৰত আৰম্ভ হোৱা সামাজিকীকৰণ প্ৰক্ৰিয়াটোত পিছলৈ বিদ্যালয়ো অৰ্ন্তভুক্ত হয়। ইয়াতেই এটি শিশুৱে বহল সমাজ এখনৰ সৈতে মতবিনিময় কৰাৰ সুবিধা লাভ কৰে।

এখন দেশৰ সৰ্বতো প্ৰকাৰৰ আৰ্থ-সামাজিক উন্নয়নৰ ভেটি হ'ল শিক্ষা। ধৰ্ম, সম্প্ৰদায়, গোষ্ঠী, লিংগ নিৰ্বিশেষে সকলো শিশুৰে বাবে শিক্ষাৰ সুবিধা সুচল কৰাৰ লগতে শিক্ষাৰ প্ৰকৃত গণতান্ত্ৰিকতাৰ সোৱাদেৰে শিক্ষা সকলোৰে জন্মস্বত্ব হিচাপে স্বীকৃতি দি ভাৰত চৰকাৰে সময়ে সময়ে বিভিন্ন আঁচনিৰ জৰিয়তে শিক্ষাৰ সাৰ্বজনীনকৰণ কৰাৰ প্ৰয়াস কৰে।

সকলোৰে বাবে শৈক্ষিক সা-সুবিধাৰ সমানীকৰণৰ সংক্ৰান্তত ভাৰতীয় শিক্ষা নিগম (ইণ্ডিয়ান এডুকেচন কমিছন, ১৯৬৪-৬৬) এ সঠিকভাৱেই মানিছিল যে- "শিক্ষাৰ সামাজিক উদ্দেশ্য সমূহৰ ভিতৰত সা-সুবিধাৰ সমানীকৰণৰ যোগেদি সামাজিকভাৱে পিছপৰা শ্ৰেণী সমূহক সমৰ্থবান কৰি গঢ়ি তোলা, যাতে তেওঁলোকৰ অৱস্থাৰ উন্নতি কৰিব পাৰে।" সেইবাবে ব্যক্তিৰ ব্যক্তিত্ব বিকাশৰ পূৰ্ণ সুযোগ পোৱাকৈ শিক্ষাৰ সুবিধাসমূহ আদায় দিব লাগিব। ভাৰতৰ সংবিধানেও দেশৰ প্ৰতিজন নাগৰিকে শিক্ষাৰ সমানীকৰণৰ সুবিধাৰ ব্যৱস্থা কৰা বিষয়টো উল্লেখ কৰিছে। শিক্ষাই সকলো প্ৰকাৰৰ উন্নতিৰ মূল চালিকা শক্তি হোৱা বাবে শিক্ষাৰ যোগেৰেই এজন লোকে উচ্চ পদবী, আসন আৰু স্বীকৃতি লাভৰ আশা পুহিব পাৰে। সেইবাবে প্ৰতিজন লোকে শিক্ষা লাভৰ সমতুল্য সুবিধা পোৱা উচিত।

সাধাৰণ অৰ্থত সুযোগৰ সমতুল্যকৰণ মানে প্ৰতিজন ব্যক্তিকে আত্মবিকাশৰ বাবে সমানে সুবিধা প্ৰদান কৰা। সমানীকৰণৰ সুযোগ প্ৰদানৰ ধাৰণাটো দুই ধৰণে ব্যাখ্যা কৰিব পাৰি; যেনে -

আনুভূমিক সমতুল্যতা আৰু উলম্বিক সমতুল্যতা। আনুভূমিক সমতুল্যতাই সমাজৰ প্ৰতিটো অংশকে সমানে সা-সুবিধা প্ৰদান কৰাটোত গুৰুত্ব দিয়ে। আনহাতে, উলম্বিক সমতুল্যতাই সমাজৰ কিছু অংশক বিশেষ সা-সুবিধা দিয়াৰ কথা বিবেচনা কৰে। এইক্ষেত্ৰত সমাজত সামাজিক মৰ্যদা উন্নত কৰি মানৱ অধিকাৰ পূৰ্ণ শতাংশই উপভোগ কৰিব পৰাকৈ অনুসূচিত জাতি-জনজাতি, অন্যান্য পিছপৰা শ্ৰেণী আৰু সংখ্যালঘু শ্ৰেণীৰ বাবে প্ৰাথমিক আৰু মাধ্যমিক শিক্ষাৰ সা-সুবিধাসমূহ বিশেষভাৱে উপলব্ধ কৰাটো চৰকাৰৰ এক বিশেষ পদক্ষেপ।

এইদৰে, সমাজৰ সকলো শ্ৰেণীৰ উন্নতিকল্পে দেশত শিক্ষাৰ গণতান্ত্ৰিক কৰণৰ ব্যৱস্থাক প্ৰতিষ্ঠা কৰি বয়স, লিংগ, জাতি, ধৰ্ম, বৰ্ণ নিৰ্বিশেষে সকলোলৈ শিক্ষাৰ সমতুল্য সুযোগ আগবঢ়ালেহে 'সকলোৰে বাবে শিক্ষা' আপ্তবাক্যশাৰী ফলিয়াব। শিক্ষাৰ এই সমতুল্য সা-সুযোগৰ বাবে প্ৰয়োজনীয় বিষয়বোৰ হ'ল -

- জাতি, ধৰ্ম, বৰ্ণ, লিংগ নিৰ্বিশেষে সকলোৰে বাবে ন্যায় দান কৰা।
- এক সমমৰ্যদাপূৰ্ণ সমাজ প্ৰতিষ্ঠা কৰা।
- শৈক্ষিক গণতন্ত্ৰক উদগনি দিয়া আৰু
- ৰাষ্ট্ৰৰ ক্ষীপ্ৰ উন্নয়ন নিশ্চিত কৰা। জনগণে শিক্ষা গ্ৰহণৰ সুযোগ লাভ কৰিলে, তেওঁলোকৰ সুপ্ত প্ৰতিভা বিকাশৰ জৰিয়তে সমাজক লাভান্বিত কৰে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ শৈক্ষিক সা-সুবিধাৰ সমানীকৰণৰ গুৰুত্ব কি?

.....

.....

১৩.৩.১ শৈক্ষিক সা-সুবিধাৰ সমানীকৰণৰ আইনী বিধি-ব্যৱস্থা

দেশৰ সংবিধানৰ নিৰ্দেশাত্মক নীতি আৰু মৌলিক অধিকাৰ সমূহৰ জৰিয়তে শিক্ষাৰ সা-সুবিধাসমূহ সকলোৰে বাবে উপলব্ধ কৰিবলৈ ভালেমান উপায় প্ৰদান কৰিছে। এই উপায়সমূহ জনগণৰ ওচৰ চপাবলৈ কেন্দ্ৰীয় আৰু ৰাজ্য চৰকাৰ উভয়ে বিভিন্ন দায়িত্বসমূহ ভাগ-বটোৱাৰ কৰি ল'ব লাগিব। যুক্তৰাষ্ট্ৰীয় ব্যৱস্থাৰ এখন দেশ হিচাপে যিকোনো ৰাজ্যত পৰিকল্পনাৰ অৰ্ন্তভুক্তই হওঁক বা পৰিকল্পনা বৰ্হিভূত আঁচনিয়েই হওঁক, এইবোৰ কাৰ্যকৰী কৰাৰ ক্ষেত্ৰত কেন্দ্ৰ-ৰাজ্য উভয়ে সমানে জগৰীয়া আৰু কেন্দ্ৰ-ৰাজ্যৰ সু-সম্পৰ্কৰ ওপৰত ভালেমান নিৰ্ভৰ কৰে। শিক্ষা বিষয়টো উভয় সূচীৰ অধীনৰ হোৱা

বাবে ৰাজ্যসমূহত ইয়াৰ লগত জড়িত আঁচনিবোৰ কার্যকৰী কৰাত কেন্দ্ৰ আৰু ৰাজ্য চৰকাৰ সামানে দায়বদ্ধ।

ভাৰতীয় সংবিধান অনুসৰি শিক্ষাৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰদান কৰা সা-সুবিধাসমূহৰ ক্ষেত্ৰত দেখা যায় যে ৰাজ্যিক সূচীৰ ৪৫ নং দফা অনুসৰি, বিনামূলীয়া আৰু বাধ্যতামূলক শিক্ষা আঁচনি কার্যকৰী কৰাৰ নির্দেশনাৰ ভেটি হ'ল - "ৰাজ্য চৰকাৰে সংবিধানখন কার্যকৰী কৰাৰ দহ বছৰৰ ভিতৰতে দেশৰ প্ৰতিটো শিশুৰ বাবে বিনামূলীয়া আৰু বাধ্যতামূলক শিক্ষা দিয়াৰ ব্যৱস্থা কৰিব আৰু এই সুবিধা শিশুটো চৈধ্য বছৰীয়া নোহোৱা পর্যন্ত্য আগবঢ়াই যাব"। ইয়াৰ পৰা এইটো বুজা যাই যে এটি শিশু চৈধ্য বছৰীয়া নোহোৱা পর্যন্ত্য দেশৰ প্ৰতিটো শিশুৱে বিনামূলীয়া প্ৰাথমিক শিক্ষাৰ সুযোগ লাভ কৰিব; ইয়াৰ বাবে নির্দ্ধাৰিত কৰা সময় হ'ল দহ বছৰ মাত্ৰ।

২০০২ চনত ভাৰতীয় সংবিধানৰ ৮৬ সংখ্যক সংবিধান সংশোধনৰ (অনুচ্ছেদ ২১ক) মতে, ভাৰতীয় সংবিধানৰ নির্দেশাত্মক নীতিৰ তৃতীয় খণ্ডৰ শিক্ষা বিষয়টো মৌলিক অধিকাৰৰ চতুর্থ খণ্ডৰ অধীনলৈ আহে। এইদৰে শিক্ষা ভাৰতীয় নাগৰিকৰ বাবে এক জন্মস্বত্ব হৈ পৰে। ২০১০ চনৰ পহিলা এপ্ৰিলৰ পৰা শিক্ষাৰ অধিকাৰ আইনখন কার্যকৰী কৰিবলৈ লোৱা হয়। ইয়াৰ পিছৰে পৰা দেশৰ ৬ ৰ পৰা ১৪ বছৰীয়া প্ৰতিটো শিশুৰ বাবে শিক্ষা এক মৌলিক অধিকাৰ হৈ পৰে। এইদৰে বর্ণ, লিংগৰ বৈষম্যহীনভাৱে অষ্টম শ্ৰেণী পর্য্যন্ত প্ৰতিটো শিশুক বিনামূলীয়া শিক্ষা দিয়াত চৰকাৰ দায়বদ্ধ হৈ পৰে। এই পদক্ষেপে দেশখনৰ যুৱ শক্তিক বলীষ্ঠ, শিক্ষিত কৰি গঢ়ি তোলাৰ পথ সুগম কৰি তুলিলে।

প্ৰতিখন গণতান্ত্ৰিক দেশেই সকলোৰে বাবে সমানীকৰণৰ সা-সুবিধা প্ৰদানৰ বাবে কার্য কৰাটো এক সাধাৰণ নীতিৰূপে গ্ৰহণ কৰিছে। ডঃ ৰাধাকৃষ্ণনৰ মতে - " একমাত্ৰ গণতন্ত্ৰইহে সকলো লোকৰ অসমতুল্য প্ৰতিভা বিকাশৰ বাবে সমতুল্য সা-সুবিধা আগবঢ়ায়"।

মানৱ সম্পদ উন্নয়নেই শিক্ষাৰ প্ৰধান উদ্দেশ্যৰূপে এই সাংবিধানিক বিধি-ব্যৱস্থাই প্ৰতিষ্ঠা কৰিলে। দেশৰ সর্বতো উন্নয়নৰ আহিলা স্বৰূপে শিক্ষাই গুৰুত্ব পোৱা উচিত।

ভাৰতীয় সংবিধানৰ ৪৫, ২১ক, আৰু ১৬ অনুচ্ছেদৰ উপৰিও, ১৫, ১৬ (১), ১৭, ৩৮, ৩৯ আৰু ৪৬ অনুচ্ছেদৰ সমূহে নিশ্চয়তা দিছে যে কোনো ৰাজ্যই জনগণনৰ মাজত অঞ্চলভেদে, শ্ৰেণী, বর্ণ তথা ধর্মভেদে কোনো ধৰণৰ বৈষম্য আনিব নোৱাৰিব। সংবিধানৰ প্ৰস্তাৱনায়ো সকলো নাগৰিকৰ সমঅধিকাৰ নিশ্চিত কৰিছে। আমাৰ সংবিধানখনে সকলো জনগণৰ সকলো বিষয়তে, সকলো পৰিস্থিতিতে সমতাৰ কথাটো এক নীতি হিচাপে গ্ৰহণ কৰাটো প্ৰণিধানযোগ্য। অনুন্নত আৰু পিছপৰা শ্ৰেণীৰ উন্নয়ন আহিলাৰূপে শিক্ষাক প্ৰয়োগ কৰিব পৰাকৈ, সমতুল্য সা-সুবিধা আদায় দিয়াৰ বাবে সংবিধান প্ৰণেতাসকলে বিধি-ব্যৱস্থা কৰিছে আৰু ইয়াক আইন আৰু চৰকাৰী নির্দেশনাৰে প্ৰয়োগ কৰাৰ বাট প্ৰশস্ত কৰিছে।

জানি থোৱা ভাল

সংবিধানৰ ১৫ (১) অনুচ্ছেদ অনুসৰি - "কোনো ৰাজ্যই জনগণনৰ মাজত লিংগ, বর্ণ, সম্প্রদায়, ধর্ম তথা জন্মস্থানভেদে কোনো ধৰণৰ বৈষম্য আনিব নোৱাৰিব।"

সংবিধানৰ ১৫ (৩) অনুচ্ছেদ অনুসৰি - "কোনো বাধা-নিষেধে ৰাজ্য চৰকাৰ এখনক মহিলা আৰু শিশুৰ বাবে বিশেষ বিধি-ব্যৱস্থা কৰাত বাধা প্রদান কৰিব নোৱাৰিব।"

সংবিধানৰ ১৬ (১) অনুচ্ছেদ অনুসৰি - "ৰাজ্য চৰকাৰৰ অধীনৰ যিকোনো চৰকাৰী কার্যালয়ত নিযুক্তি পোৱাৰ ক্ষেত্রত সকলো নাগৰিকে সমতুল্য সা-সুবিধা পাব লাগিব।"

সংবিধানৰ ৩৯ (ক) অনুচ্ছেদ অনুসৰি - "পুৰুষ-নাৰী ব্যতিৰেকে সকলোৱে সমতাৰে উপযুক্ত জীৱিকা নির্বাহৰ উপায় গ্রহণৰ সুযোগ পাব লাগিব।"

সংবিধানৰ ১৭ অনুচ্ছেদ অনুসৰি - " দেশৰ পৰা 'অস্পৃশ্যতা' ক আঁতৰ কৰা হৈছে, ইয়াৰ প্রয়োগ নীতিবিৰুদ্ধ। অস্পৃশ্যতাৰ দোহাই দি কাৰোবাক অক্ষম বুলি ঘোষণা কৰাটো অক্ষমনীয় অপৰাধ আৰু ইয়াৰ বিৰুদ্ধে আইনী ব্যৱস্থা লোৱাৰ সুযোগ দিয়া আছে। ৰাজ্য চৰকাৰ সমূহে সংবিধানৰ ৩৮ নং অনুচ্ছেদ অনুসৰি জনকল্যানৰ কার্যসূচী সমূহক উদগনি দিয়াৰ বাবে নিম্নোক্ত সামাজিক নির্দেশনাৰে নিশ্চিত কৰিব -

(১) ৰাষ্ট্রই সমূহ জাতীয় অনুষ্ঠানৰ জৰিয়তে এক সামাজিক ৰীতি হিচাপে জনগণৰ সামাজিক, অর্থনৈতিক, ৰাজনৈতিক জীৱনক নিশ্চয়তা আৰু নিৰাপত্তা প্রদান কৰি জনকল্যানক উন্নত কৰাৰ বাবে সদা যত্নপৰ হ'ব।

(২) ৰাষ্ট্রই জনগণৰ বাবে অর্থনৈতিক অসমতা দূৰ কৰি সমতা স্থাপনৰ লগতে; ব্যক্তি, সমাজ উভয় পৰিসৰতে, বসবাসৰ স্থান বা বৃত্তিগতভাৱে যি কর্মতে নিয়োজিত নহওক লাগে, সমমর্যদা হীনতা আৰু সুযোগ-সুবিধাৰ অসমতুল্যতা দূৰ কৰিবলৈ যত্নপৰ হ'ব।

সংবিধানৰ অনুচ্ছেদ নং ৪৬ ঃ অনুসূচীত জাতি আৰু জনজাতি তথা অন্যান্য পিছপৰা শ্রেণীৰ শৈক্ষিক আৰু অর্থনৈতিক স্বার্থ উন্নীতকৰণৰ বাবে -

ৰাষ্ট্রই সমাজৰ পিছপৰা শ্রেণীৰ শৈক্ষিক আৰু অর্থনৈতিক স্বার্থ সুৰক্ষিত আৰু উন্নীতকৰণৰ বাবে বিশেষ যত্নপৰ হোৱাৰ লগতে, বিশেষভাৱে অনুসূচীত জাতি আৰু জনজাতিৰ সামাজিক ন্যায় আৰু সকলো প্রকাৰৰ শোষণৰ পৰা মুক্ত কৰিবলৈ সকলো ধৰণৰ প্রচেষ্টা হাতত ল'ব।

সেইবাবে ভাৰতীয় সংবিধানত বিশেষভাৱে উল্লেখ আছে যে বর্ণ, সম্প্রদায়, ধর্ম, বৃত্তি তথা লিংগ ভিত্তিত কোনো লোককে বৈষম্যৰ দৃষ্টিৰে চাব নোৱাৰিব।

ভাৰতীয় সংবিধানৰ ২১(এ) আৰু ৪৫ এই দুয়োটা অনুচ্ছেদেই শিশুৰ শিক্ষাৰ লগত জড়িত। কিন্তু, দুয়োটা অনুচ্ছেদৰ মাজত কিছু পার্থক্য নোহোৱাও নহয়; সেইসমূহ হ'ল ঃ-

অনুচ্ছেদ নং ২১ (ক) জৰিয়তে নাগৰিকৰ মৌলিক অধিকাৰসমূহ, আনহাতে ৪৫ নং

অনুচ্ছেদ অনুসৰি ৰাষ্ট্ৰৰ নির্দেশাত্মক নীতিসমূহ নিশ্চিত কৰা হয়।

অনুচ্ছেদ নং ২১ (ক) জৰিয়তে দেশৰ ৬ পৰা ১৪ বছৰৰ ভিতৰৰ সকলো শিশুক বাধ্যতামূলক আৰু বিনামূলীয়া শিক্ষা প্রদান কৰাটো নিশ্চিত কৰে। অন্যহাতে ৪৫ নং সূচীত উল্লেখ অনুসৰি ৬ বছৰ পর্য্যন্ত সকলো নবালক শিশুৰ যত্ন লোৱা আৰু বিনামূলীয়া তথা বাধ্যতামূলক অংকুৰণ শিক্ষা দিয়াৰ ক্ষেত্রত ৰাষ্ট্র যত্নপৰ হ'ব। ৬ পৰা ১৪ বছৰৰ শিশুৰ বাবে বিনামূলীয়া তথা বাধ্যতামূলক শিক্ষাৰ ব্যৱস্থা কৰা নহ'লে দেশৰ যিকোনো লোকে সংবিধানৰ ২১ (ক) নং সূচীৰ অধীনত ন্যায় বিচাৰি ন্যায়ালয়ৰ কায চাপিব পাৰে। এই বিচাৰ ৪৫ নং সূচীৰ অধীনত নহয়। কোনো ন্যায়ালয়েই নবালক শিশুৰ যতন আৰু বিনামূলীয়া আৰু বাধ্যতামূলক অংকুৰণ শিক্ষা দিয়াৰ বিৰুদ্ধে পদক্ষেপ ল'ব নোৱাৰে। ইয়াৰ কাৰণ, সংবিধানৰ ৪৫ নং সূচী হ'ল ৰাষ্ট্রৰ বাবে নির্দেশাত্মক নীতিহে মাত্র, কার্যবাহী বা বিধায়িনী দলে ইয়াৰ বাবে বিশেষ নীতি গ্রহণ নকৰা পর্য্যন্ত নির্দেশাত্মক নীতি উলংঘনৰ বিৰুদ্ধে কোনো গোচৰ-মোকর্দ্দমা বৈধ নহয়।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ২ঃ খালী ঠাই পূৰ কৰকঃ-

(ক) ..... চনত ভাৰতীয় সংবিধানৰ ..... শুদ্ধৰণি অনুসৰি ভাৰতীয় সংবিধানৰ নির্দেশাত্মক নীতিৰ শিক্ষা বিষয়টো মৌলিক অধিকাৰৰ অধীনলৈ আহে। (খালী ঠাই পূৰ কৰা)

(খ) শিক্ষাৰ অধিকাৰ আইন প্রণয়নৰ লগে লগে শিক্ষা এক জন্ম স্বত্ব হৈ পৰিল। (শুদ্ধ নে অশুদ্ধ?)

(গ) ভাৰতীয় সংবিধান মতে উভয় সূচীৰ বিষয়বোৰৰ বাবে কেন্দ্র আৰু ৰাজ্য চৰকাৰ উভয়ে সমানে দায়বদ্ধ। (শুদ্ধ নে অশুদ্ধ?)

(ঘ) ২০১০ চনৰ পহিলা এপ্রিলৰ পৰা শিক্ষা অধিকাৰ আইন বলৰত কৰা হয়। (শুদ্ধ নে অশুদ্ধ?)

প্রশ্ন নং ৩ঃ সংবিধানৰ ২১ (ক) আৰু ৪৫ নং অনুচ্ছেদৰ মাজৰ পার্থক্যসমূহ কি কি?

.....

.....

১৩.৩.২ শৈক্ষিক সা-সুবিধাৰ সমানীকৰণৰ বাবে গ্রহণ কৰা ভিন্ন পদক্ষেপসমূহ

ওপৰৰ আলোচনাৰ পৰা ভাৰতীয় সংবিধানৰ "৪৫ নং অনুচ্ছেদ" আৰু "২১ (ক) নং অনুচ্ছেদৰ" দ্বাৰা প্রদত্ত সুবিধাৰ মাজৰ পার্থক্যবোৰৰ লগতে ভাৰতৰ প্রাথমিক শিক্ষাৰ প্রসাৰ

আৰু উন্নয়ণৰ বাবে বিধিগত সমর্থন সম্পর্কে আমি জ্ঞাত হ'লো। চৰকাৰৰ তৰফৰ পৰা সকলোৰে বাবে শিক্ষাৰ সুবিধা উপলব্ধ কৰিবলৈ বিভিন্ন আঁচনি আৰু পদক্ষেপ গ্রহণ কৰা হয়। ১৪ বছৰ বয়সলৈকে দেশৰ প্রতিটো শিশুৰ বাবে বিনামূলীয়া আৰু বাধ্যতামূলক শিক্ষাৰ বাবে চৰকাৰে কেনেধৰণৰ আঁচনি গ্রহণ কৰে, তাক জানিবলৈ বিতংভাৱে আলোচনা কৰা হওক।

ৰাষ্ট্রীয় শিক্ষা নীতি, ১৯৬৮

শিক্ষা আয়োগৰ (১৯৬৪-৬৬) অনুমোদনত উল্লেখ আছিল যে ৰাজ্য চৰকাৰৰ লগতে স্থানীয় প্রশাসনে শিক্ষাৰ আঁচনিসমূহ প্রণয়ন আৰু কার্যকৰীকৰণৰ সুবিধা হোৱাকৈ ভাৰত চৰকাৰে এক বিবৃত্তি প্রকাশ কৰা উচিত। সেই মর্মেই ভাৰত চৰকাৰে ১৯৬৮ চনত ৰাষ্ট্রীয় শিক্ষা নীতিৰ এখন সংকল্প প্রস্তাৱ প্রকাশ কৰিলে। ৰাষ্ট্রীয় শিক্ষা নীতি(১৯৬৮) এ নিৰীক্ষণ কৰে যাতে "সংবিধানৰ ৪৫ অনুচ্ছেদ নির্দেশাত্মক নীতি অনুসৰি ১৪ বছৰ পর্য্যন্ত প্রতিটো শিশুৰে বিনামূলীয়া আৰু বাধ্যতামূলক শিক্ষাৰ সুবিধা তাৎক্ষণিকভাৱে লাভ কৰাৰ বাবে পদক্ষেপ লোৱা হয়। বিদ্যালয়সমূহত চলি থকা অপচয় আৰু স্থবিৰতা নাশিবৰ বাবে, লগতে প্রতিটো শিশুৰে শিক্ষানুষ্ঠানত নামভর্ত্তি কৰি, সম্পূর্ণ পাঠ্যক্রম সফলতাৰে অন্ত কৰি যাতে ওলাব পাৰে তাৰ বাবে উপযুক্ত আঁচনি প্রস্তুতৰ বাবে বদ্ধপৰিকৰ হ'ব লাগিব।"

ৰাষ্ট্রীয় শিক্ষা নীতি, ১৯৮৬

বিভিন্ন প্রত্যাহ্বান আৰু সামাজিক প্রয়োজনৰ খাতিৰত চৰকাৰে এক নতুন শিক্ষা নীতি প্রণয়ন তথা কার্যকৰী কৰাৰ প্রয়োজন হ'ল, সেইমর্মেই দেশৰ বাবে প্রস্তুত হ'ল নতুন শিক্ষা নীতি, ১৯৮৬। এই নতুন শিক্ষা নীতিৰ আঁচনিখনে নিম্নোক্ত বিষয়বোৰত গুৰুত্ব প্রদান কৰা দেখা যায়-

- ১৪ বছৰ বয়সলৈকে শিক্ষানুষ্ঠানত সার্বজনীন নামভর্ত্তি আৰু সার্বজনীন সংৰক্ষণ।
- গুণযুক্ত শিক্ষাৰ যথার্থ উন্নয়ন,
- অকালতে বিদ্যালয় এৰি যোৱা ছাত্র, শিক্ষানুষ্ঠান নোহোৱা অঞ্চলৰ শিক্ষানুৰাগীৰ বাবে তাৰোপৰি কর্মত নিয়োজিত হৈ দিনৰ ভাগত শিক্ষানুষ্ঠানলৈ যাব নোৱাৰা শিক্ষানুৰাগীৰ বাবে অনানুষ্ঠানিক শিক্ষাৰ সুবিধা আগবঢ়াবলৈ প্রণালীৱদ্ধ প্রচেষ্টা কৰা,
- প্রাথমিক শিক্ষানুষ্ঠানৰ সা-সুবিধাসমূহ প্রয়োজন অনুসাৰে কৰিবলৈ "অপাৰেচন ব্লেক ব'র্ড" আঁচনিখন কার্যকৰী কৰা।

জিলা প্রাথমিক শিক্ষা আঁচনি- (ডি. পি. ই. পি.)

নতুন শিক্ষা নীতি, ১৯৮৬ আঁচনিখন মূল্যায়ণ কৰিবলৈ ১৯৯০ চনত ভাৰত চৰকাৰে এখন কমিটি গঠন কৰি দিলে। ১৯৯০-৯২ চনৰ ভিতৰত ৰাষ্ট্রীয় শিক্ষানীতি, ১৯৮৬ আঁচনিখন পুনৰীক্ষণ কৰি সম্পূর্ণ কৰা হ'ল। দ্য প্রগ্রাম অৱ এক্চন, ১৯৯২ প্রতিবেদন অনুসৰি পিছপৰা জিলাসমূহত শিক্ষাৰ উন্নয়ন কৰাত গুৰুত্ব দিয়া উচিত। সেই প্রতিবেদন অনুসৰণ কৰিয়েই ১৯৯৩ চনত ভাৰত চৰকাৰে "জিলা প্রাথমিক শিক্ষা আঁচনি, চমুকৈ ডি. পি. ই. পি." আঁচনিখন

প্রস্তুত কৰে। ডি. পি. ই. পি. ৰ জৰিয়তে জিলা পর্যায়লৈ শিক্ষা আঁচনি সমূহ বিকেন্দ্রীভূত কৰিব বিচৰা হ'ল। এই আঁচনিখন এনে দৰে প্রস্তুত কৰা হ'ল যাতে ইয়াৰ মাধ্যমেৰে শৈক্ষিক প্রয়োজনৰ সৈতে ৰজিতা খোৱাৰ লগে লগে সংশ্লিষ্ট জিলাৰ দাবীসমূহো পূৰ হয়। প্রাৰম্ভিক পর্যায়ত এই অভিযোজনা- অসম, হাৰিয়ানা, কর্ণাটক, মধ্যপ্রদেশ, মহাৰাষ্ট্র, উৰিষ্যা, তামিলনাড়ু আৰু কেৰেলাকে ধৰি মুঠতে আঠখন ৰাজ্যৰ ৪৪ খন জিলাৰ বাবে প্রস্তুত কৰা হৈছিল। ক্রমান্বয়ে এই আঁচনি দেশৰ মুঠ ১৮ খন ৰাজ্যৰ ২৭৩ খন জিলালৈ সম্প্রসাৰিত হ'ল।

ডি পি ই পি আঁচনিৰ লক্ষ্য আৰু উদ্দেশ্য ঃ

- প্রতিজন শিশুৰে উপভোগ কৰিব পৰাকৈ শিক্ষাৰ সুবিধা আগবঢ়োৱা (শ্রেণী - প্রথমৰ পৰা চতুর্থ, পঞ্চমলৈ)
- অকালতে বিদ্যালয় এৰা শিশুৰ হাৰ শতকৰা ১০ জনৰ তললৈ হ্রাস কৰি।
- প্রাথমিক পর্যায়ত শিক্ষণৰ গড় উৎকর্ষ সাধনৰ হাৰ প্রচলিত ভিত্তিৰেখাৰ ওপৰত ২৫ শতাংশ পর্যন্ত বৃদ্ধি।
- ভিন্ন সামাজিক গোটসমূহৰ মাজত নামভর্ত্তিকৰণ, অকালতে বিদ্যালয় এৰা আৰু শিক্ষণৰ উৎকর্ষ সাধনৰ মাজৰ ব্যৱধানসমূহ ৫ শতাংতকৈও নিম্নমানলৈ হ্রাস কৰি অনা।
- ডি. পি. ই. পিয়ে সর্বাত্মক প্রক্রিয়াৰে চলিত সকলো আঁচনি তথা সম্পদক একীকৰণৰ ব্যৱস্থা কৰাত যত্নৱান হৈছিল।
- একোখন জিলাক ক্ষেত্র ভিত্তিক প্রক্রিয়াৰে আঁচনি প্রস্তুত কৰা তথা কার্যকৰীকৰণ ৰ বাবে সামৰি লোৱা।
- জিলা, মহকুমা কার্যকর্ত্তাসকলৰ লগতে শিক্ষক, অভিভাৱক তথা সামূহিক সদস্যৰ সহযোগী প্রক্রিয়াৰে জিলাসমূহত আঁচনি প্রস্তুত কৰা হৈছিল।
- ডি. পি. ই. পি. ৰ প্রধান দায়িত্ব আছিল গুণগত প্রাথমিক শিক্ষা উপলব্ধ কৰা।
- প্রশিক্ষণৰ সংবর্দ্ধনকে ধৰি অন্যান্য উপায়েৰে গুণাগুণ বৃদ্ধিত প্রধান্য দিছিল।
- শিক্ষাৰ ব্যয় বহনৰ সম্ভাৱনাৰ লগত ডি পি ই পি হৈ পৰিল এক অতিৰিক্ত বোজা স্বৰূপ।

সর্ব শিক্ষা অভিযান

২০০২ চনৰ ৮৬ সংখ্যক সংবিধান সংশোধনীৰ পিছৰে পৰা ৬-১৪ বছৰীয়া শিশুৰ বাবে শিক্ষা এক মৌলিক অধিকাৰ হৈ পৰিল। ভাৰত চৰকাৰে ৬-১৪ বছৰীয়া সকলো শিশুৰ বাবে প্রাথমিক শিক্ষা আগবঢ়াবলৈ ২০০১ চনত "সর্ব শিক্ষা অভিযান" নামৰ আঁচনিখন প্রস্তুত কৰিলে। সামগ্রীক তথা সংযোগী আঁচনি হিচাপে সর্ব শিক্ষা অভিযানে আটাইবোৰ ৰাজ্যাৰ সকলো জিলাকে সামৰি লৈছে। ইয়াৰ জৰিয়তে লিংগ, ধর্ম, বর্ণ, সম্প্রদায় নির্বিশেষে ৬-১৪ বছৰীয়া সকলো শিশুৰ বাবে শিক্ষাৰ সুবিধা আগবঢ়াই সিহঁতৰ অঞ্চলবোৰত থকা সমূহীয়া শিক্ষা কেন্দ্রবোৰৰ জৰিয়তে সিহঁতৰ সম্ভাৱনীতা বৃদ্ধি কৰাই মূল উদ্দেশ্য। নির্দ্ধাৰিত বয়সৰ সকলো শিশুকে সামৰি,

অকালতে বিদ্যালয় এৰা সমস্যাটোৰ উপশম ঘটাই উন্নত বিদ্যায়তনিক আৰু সহযোগী শিক্ষা দান কৰাটোৱেই সর্ব শিক্ষা অভিযানৰ মূলমন্ত্র। এখন সুস্থ সমাজ গঠনৰ বাবে প্রতিটো শিশুৱে যাতে নিজকে সন্মানীয় নাগৰিকৰূপে গঢ় দি বিজ্ঞান, কাৰিকৰী, সাহিত্য, প্রশাসন আদি বিভিন্ন ক্ষেত্রত মূল্যবান অৰিহণা আগবঢ়াব পাৰে, তাৰ বাবে উপযুক্ত পৰিৱেশ গঢ়িবলৈও সর্ব শিক্ষা অভিযান বদ্ধপৰিকৰ। সমগ্র পাঠ্যক্রম প্রক্রিয়াটোক বিকেন্দ্রীকৰণ কৰি তৃণমূল পর্যায়ৰ পৰা জিলা আৰু ৰাজ্যিক পর্যায়লৈ বিভাগ কৰাত এই আঁচনিখনে গুৰুত্ব প্রদান কৰে। শিশু-কেন্দ্রীক আৰু কার্য-ভিত্তিক শিক্ষন প্রক্রিয়াক ইয়াত গুৰুত্ব প্রদান কৰা হৈছে। কর্ম কৰি শিকা, পর্যবেক্ষণৰ পৰা শিকা, কর্ম অভিজ্ঞতা, শিল্পকলা, সংগীত, ক্রীড়া আৰু প্রমূল্যবোধৰ শিক্ষা হ'ল শিকন প্রক্রিয়াৰ অবিচ্ছেদ্য অংগ। মূল্যাংকন ব্যৱস্থাত যথেষ্ট সাল-সলনি কৰা হৈছে, য'ত শিক্ষার্থীৰ অগ্রগতি সম্পর্কে অভিভাৱকৰ লগত নিয়মীয়াকৈ আলোচনা কৰি নিৰীক্ষণৰ ব্যৱস্থা কৰা হয়।

অভিযান হিচাপে সর্ব শিক্ষা অভিযানৰ উদ্দেশ্যসমূহ হ'ল ঃ-

- সকলো শিশু বিদ্যালয়ত, শিক্ষা সুনিশ্চিত কৰণ কেন্দ্র, বিকল্প বিদ্যালয়, ২০০৩ চনৰ ভিতৰত 'বিদ্যালয়লৈ প্রত্যৱর্তন' শীর্ষক শিবিৰ ২০০৩ চনৰ ভিতৰত আয়োজন কৰা।
- ২০০৭ চনৰ ভিতৰত সকলো শিশুৱে পাঁচ বছৰৰ প্রাথমিক শিক্ষা সম্পূর্ণ কৰিব
- ২০১০ চনৰ ভিতৰত সকলো শিশুৱে আঠ বছৰৰ মাধ্যমিক শিক্ষা সম্পূর্ণ কৰিব
- প্রথমিক শিক্ষাৰ সন্তোষজনক মানদণ্ড আৰু 'জীৱনৰ বাবে শিক্ষা' এই বিষয়ত গুৰুত্ব প্রদান
- ২০০৭ চনৰ ভিতৰত প্রাথমিক শিক্ষাত আৰু ২০১০ চনৰ ভিতৰত মাধ্যমিক শিক্ষাত লিংগ আৰু অন্যান্য সামাজিক ব্যৱধানসমূহ দূৰ কৰাত গুৰুত্ব প্রদান
- ২০১০ চনৰ ভিতৰত সার্বজনীন সংৰক্ষণ (Retention)।

২০০৯ চনত ভাৰত চৰকাৰে সর্ব শিক্ষা অভিযানৰ দৰেই **ৰাষ্ট্রীয় মাধ্যামক শিক্ষা অভিযান (আৰ এম এছ এ)** গঠন কৰি "সার্বজনীন অংশগ্রহণ" আৰু "মানসম্পন্ন মাধ্যমিক শিক্ষা" প্রাপ্য নিশ্চিত কৰিব বিচৰা হ'ল।

প্রাথমিক পর্যায়ত বালিকাৰ বাবে ৰাষ্ট্রীয় শিক্ষা আঁচনি

যিবোৰ অনুন্নত শিক্ষা খণ্ডত বালিকা সকলৰ বিদ্যালয়ত নামভর্ত্তিৰ হাৰ ৰাষ্ট্রীয় হাৰতকৈ তুলনামূলকভাৱে কম আৰু লিংগ বৈষম্যৰ হাৰ ৰাষ্ট্রীয় হাৰতকৈ অধিক, তেনে ক্ষেত্রত এই আঁচনি প্রয়োগ কৰা হ'ল। দেশৰ মুঠ ২৫ খন ৰাজ্যৰ প্রায় ৩২৮৬ টা অনুন্নত শিক্ষা খণ্ড এই আঁচনিৰ অধীনত সামৰি লোৱা হ'ল।

বিদ্যালয়ত মধ্যাহ্ন ভোজনৰ ৰাষ্ট্ৰীয় আঁচনি

নামভর্ত্তিৰ হাৰ বৃদ্ধিৰ লগতে সংৰক্ষণ আৰু উপস্থিতি নিয়মীয়াকৰণ আদিৰ উপৰি শিশুৰ মাজত পুষ্টিৰ ফলপ্ৰসু উন্নয়নৰ বাবে ১৯৯৫ চনৰ ১৫ আগষ্টৰ দিনা প্ৰাথমিকভাৱে দেশৰ ২৪০৮ টা শিক্ষা খণ্ডত কেন্দ্ৰীয় অর্থ সাহার্যৰে প্ৰাথমিক শিক্ষাৰ বাবে পৰিপুষ্টি পৃষ্ঠপোষণৰ ৰাষ্ট্ৰীয় কার্যসূচী (এন পি- এন এচ পি ই) কার্যকৰী কৰা হয়। ১৯৯৭-৯৮ বর্ষৰ শেহলৈকে দেশৰ প্ৰায় সকলো খণ্ড বা ব্লক সামৰি এই আঁচনিখন আগবঢ়োৱা হয়। ২০০৭ চনৰ অক্টোবৰ মাহত আঁচনিখন অধিক বহলাই ধৰি পূর্বৰ কেৱল পঞ্চম শ্ৰেণীলৈ সামৰাৰ পৰিৱর্ত্তে উচ্চ প্ৰাথমিকৰ ষষ্ঠ-অষ্টম শ্ৰেণীলৈকে সামৰাৰ বাবে পদক্ষেপ লয়। ইয়াৰ লগে লগে দেশৰ প্ৰতিটো প্ৰান্তত থকা চৰকাৰী বিদ্যালয়, স্থানীয় নিকায়সমূহৰ অধীনত থকা বিদ্যালয়, চৰকাৰী অনুদানেৰে চলা নিম্ন আৰু উচ্চ প্ৰাথমিক বিদ্যালয় বিদ্যালয় তথা ই জি এছ-এ আই ই কেন্দ্ৰসমূহ, সর্ব শিক্ষা অভিযানে সাহার্য দিয়া মাদ্ৰাছা, মক্তব আদিক সামৰি লোৱা হয়। ২০১৬-১৭ বর্ষত ভাৰতৰ মুঠ ১১.৪৩ লাখ প্ৰাথমিক বিদ্যালয়ৰ ৯.৭৮ কোটি ছাত্ৰ-ছাত্ৰী মধ্যাহ্ন ভোজন আঁচনিৰ দ্বাৰা উপকৃত হয়।

কস্তুৰবা গান্ধী বালিকা বিদ্যালয়

সর্বশিক্ষা অভিযান আঁচনিৰ লগত সংগতি ৰাখি ২০০৪ চনৰ আগষ্ট মাহত ভাৰত চৰকাৰে শিক্ষাৰ দিশত পিছপৰা খণ্ডসমূহৰ অনুসূচীত জাতি-জনজাতি, অন্যান্য পিছপৰা আৰু সংখ্যালঘু শ্ৰেণীৰ দৰিদ্ৰ সীমাৰেখাৰ তলৰ কন্যা সন্তানক শিক্ষাৰ সুবিধা কৰাৰ বাবে কস্তুৰবা গান্ধী বালিকা বিদ্যালয়ৰ আঁচনিখনৰ সহায়ত বিদ্যালয় স্থাপন কৰাৰ ব্যৱস্থা কৰে। কস্তুৰবা গান্ধী বালিকা বিদ্যালয়ৰ আঁচনিখনৰ জৰিয়তে সমাজৰ পিছপৰা লোকসকলৰ বাবে থকা-খোৱাৰ বন্দোৱস্তিৰে গ্ৰহণযোগ্য, বাস্তৱসন্মত আৱাসিক বিদ্যালয় স্থাপন কৰি শিক্ষা আগবঢ়োৱাৰ আঁচনি কৰা হয়।

স্ত্ৰী-শিক্ষাৰ ওপৰত গুৰুত্ব (সাক্ষৰ ভাৰত)

২০০৯ চনত ৰাষ্ট্ৰীয় সাক্ষৰতা অভিযান আঁচনিখন 'সাক্ষৰ ভাৰত' নামেৰে পুনৰ নামাকৰণ কৰি দেশৰ মুঠ নিৰক্ষৰ জনতাৰ মাজৰ পৰা প্ৰায় ৭ কোটিক সাক্ষৰ কৰি গঢ়ি, সাক্ষৰতাৰ হাৰ ৮০% পর্য্যন্ত স্পর্শ কৰি লিংগ বৈষম্যৰ হাৰ ২১% ৰ পৰা ১০% লৈ অৱনমিত কৰাৰ লক্ষ্য স্থিৰ কৰা হ'ল। ৫০% বা তাৰো কম হাৰত প্ৰাপ্তবয়স্ক মহিলাৰ সাক্ষৰতা থকা দেশৰ ৩৬৫ খন জিলা বাচি উলিয়াই 'সাক্ষৰ ভাৰত' আঁচনিখন কার্যকৰী কৰা হ'ল। পিছলৈ ২৭ খন ৰাজ্য আৰু কেন্দ্ৰীয় শাসিত অঞ্চলৰ মুঠ ৪১০ খন জিলাৰ প্ৰায় ৬০ নিযুত মহিলাক লক্ষ্য কৰি আঁচনিখনৰ কলেৱৰ বৃদ্ধি কৰা হ'ল।

বিশেষভাৱে সক্ষম শিশুৰ ধৰণ, বিভাগ বা অক্ষমতাৰ মাত্ৰা আদি ব্যতিৰেকে বিশেষভাৱে সক্ষম সকলো ছাত্ৰ-ছাত্ৰীকে সামৰি 'অর্ন্তভুক্ত উন্নয়ন'ৰ আর্হিৰে অর্থপূর্ণ আৰু মানসম্পন্ন শিক্ষা আগবঢ়াই 'সহস্ৰাব্দ বিকাশৰ লক্ষ্য' আৰু 'বহনক্ষম উন্নয়নৰ লক্ষ্য' লৈ মানৱ সম্পদ গঠন আৰু মুক্ত বিশ্ব বিদ্যালয় স্থাপন কৰি সকলোৰে বাবে সম-সুবিধাৰ বৈষম্যদূৰীকৰণৰ শৈক্ষিক সামাজিক সুবিধা আদায় দিয়াৰ লক্ষ্য স্থিৰ কৰা হ'ল।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৪ ঃ খালী ঠাই পূৰ কৰক ঃ

(ক) ..... শিক্ষানুষ্ঠানৰ সা-সুবিধাসমূহ প্রয়োজন অনুসাৰে কৰিবলৈ "অপাৰেচন ব্লেক ব'ৰ্ড" আঁচনিখন কার্যকৰী কৰা হৈছিল।

খ) ভাৰত চৰকাৰে..... চনত ৰাষ্ট্রীয় শিক্ষা নীতি প্রস্তুত কৰিছিল।

গ) ডি পি ই পি (DPEP) ৰ সম্পূর্ণ অর্থ হ'ল .....।

ঘ) ইউ ই ই (UEE) ৰ সম্পূর্ণ অর্থ হ'ল .....।

ঙ) ভাৰত চৰকাৰে ইং .....চনত সর্ব শিক্ষা অভিযান আঁচনিখন আৰম্ভ কৰিছিল।

প্রশ্ন নং ৫ ঃ সর্ব শিক্ষা অভিযানৰ মূল মন্ত্র কি?

.....

.....

১৩.৪ শিক্ষাৰ ক্ষেত্রত সমসুযোগ প্রদানৰ সমস্যাসমূহ

ভাৰত চৰকাৰে প্রাথমিক শিক্ষা সার্বজনীন কৰণ কৰাৰ বাবে গ্রহণ কৰা বিভিন্ন আঁচনিসমূহৰ লগতে শৈক্ষিক সা-সুবিধাৰ সমতুল্যকৰণৰ বাবে প্রণয়ন কৰা ভিন্ন আইন আৰু নীতিসমূহৰ বিষয়ে আলোচনা কৰাৰ পিছত, এই অংশটোত আমি ভাৰতত শৈক্ষিক সা-সুবিধাৰ সমতুল্যকৰণত বাধাৰ সৃষ্টি কৰা ভিন্ন সমস্যাসমূৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিমহঁক।

২০১১ চনৰ লোক পিয়ল অনুসৰি ভাৰতৰ শিক্ষিতৰ হাৰ আছিল ৭৪.৪% , আনহাতে ১৯৫১ চনৰ পিয়ল মতে এই হাৰ আছিল ১৮.৩৩% । তলৰ তালিকাখনৰ পৰাই আমি ১৯৫১ পৰা ২০১১ চনলৈ বিভিন্ন লোক পিয়ল মতে ভাৰতৰ শিক্ষিতৰ হাৰ জানিব পাৰিম।

তালিকা - ১ ঃ ভাৰতৰ শিক্ষিতৰ শতকৰা হাৰ

লোকপিয়লৰ বর্ষ	মুঠ সংখ্যা	পুৰুষ	মহিলা	পুৰুষ-মহিলাৰ শিক্ষিতৰ ব্যৱধান
১৯৫১	১৮.৩৩	২৭.১৬	৮.৮৬	১৮.৩০
১৯৬১	২৮.৩০	৪০.৪০	১৫.৩৫	২৫.০৫
১৯৭১	৩৪.৪৫	৪৫.৯৬	২১.৯৭	২৩.৯৮
১৯৮১	৪৩.৫৭	৫৬.৩৮	২৯.৭৬	২৬.৬২
১৯৯১	৫২.২১	৬৪.১৩	৩৯.২৯	২৪.৮৪
২০০১	৬৫.৩৮	৭৫.৮৫	৫৪.১৬	২১.৭০
২০১১	৭৪.৪	৮২.১৪	৬৫.৪৬	১৬.৬৮

(উৎসঃ- ভাৰতৰ লোকপিয়ল, ২০১১)

ওপৰৰ তালিকাখনৰ পৰা দেখা যায় যে ১৯৫১ চনত ১০০ লোকৰ ভিতৰত কেৱল ১৮ জনহে শিক্ষিত আছিল। এই সামান্য ১৮% পৰা ৭৪.৪% পাবলৈ দেশখনক ৬০ বছৰ সময়ৰ প্রয়োজন হ'ল। মহিলাৰ শিক্ষিতৰ হাৰ ১৯৫১ চনৰ সামান্য ৮.৯ ৰপৰা ২০১১ চনত ৬৫.৪৬ লৈ বৃদ্ধি পালে। লক্ষ্যনীয় কথাটো হ'ল ১৯৫১ চনৰ লোকপিয়লৰ পৰা ২০১১ চনলৈ মহিলাৰ শিক্ষিতৰ হাৰ আঠ গুণ বৃদ্ধিৰ বিপৰীতে পুৰুষৰ শিক্ষিতৰ হাৰ মাত্র তিনি গুণহে বৃদ্ধি পালে।

প্রাথমিক শিক্ষাৰ বাবে সর্বমুঠ নামভর্ত্তিৰ অনুপাত ২০১৪-১৫ বর্ষটোত ৯৬.৯% লৈ বৃদ্ধি পালে, য'ত ১৯৫০-৫১চনত এইটো আছিল কেৱল ৩২.১% । ৬-১৩ বছৰৰ শিশুৰ অকালতে বিদ্যালয় এৰাৰ শতকৰা হাৰ ২০০৬ চনৰ ৬.৯৪% ৰ পৰা ২০০৯ চনত ৪.২৮% লৈ অৱনমিত হ'ল। ২০১৪ বছৰটোত (৬-১৩ বছৰ বয়সৰ) শিশুৰ প্রাথমিক বিদ্যালয় এৰণৰ শতকৰা হাৰ ২.৯৭% লৈ নিম্নগামী হ'ল। তলৰ তালিকাখনৰ পৰা এইটো লক্ষ্য কৰিব পাৰি যে ভিন্ন কোণৰ ৱপৰা পৰা লক্ষ্য কৰিলে বিদ্যালয় এৰাৰ পৰিমান ভিন্ন হয়।

তালিকা - ২ ঃ ভাৰতত বিদ্যালয়ত প্রৱেশ নঘটা শিশুৰ শতকৰা হাৰ

প্রকাৰ	২০০৬	২০০৯	২০১৪
মুঠতে	৬.৯৪%	৪.২৮%	২.৯৭%
পুৰুষ	৬.১৮%	৩.৯২%	২.৭৭%
মহিলা	৭.৯২%	৪.৭১%	৩.২৩%
অনুসূচিত জাতিৰ শিশু	৮.১৭%	৫.৯৬%	৩.২৪%
অনুসূচিত জন-জাতিৰ শিশু	৯.৫৪%	৫.৬%	৪.২০%
অন্যান্য পিছপৰা শিশু	৬.৯০%	২.৬৭%	৩.০৭%
মুছলিম সংখ্যালঘু শিশু	৯.৯৭%	৭.৬৭%	৪.৪৩%

(উৎস ঃ কেন্দ্রীয় মানৱ সম্পদ উন্নয়ন মন্ত্রালয়ৰ বার্ষিক প্রতিবেদন ২০১৪-১৫)

কস্তুৰবা গান্ধী বালিকা বিদ্যালয়ৰ দৰে কিছুমান অনুষ্ঠানে কন্যা শিশুৰ বাবে শিক্ষাৰ সুবিধা আগবঢ়োৱাৰ বাবে কিছু কাম কৰি আছে; যেনে - যিসকল ছোৱালীয়ে নিয়মীয়াকৈ বিদ্যালয়লৈ যাব নোৱাৰে, যিসকলে দহ বছৰ মান বয়স হোৱাৰ লগে লগে বিদ্যালয় এৰে, যিসকলে প্রাথমিক শিক্ষা সমাপ্ত কৰিব নোৱাৰে বা যিসকলে স্থান সলনি হোৱাৰ বাবে নিম্ন প্রাথমিক আৰু প্রাথমিক শিক্ষা গ্রহণৰ সুযোগ লাভ কৰিব নোৱাৰে ইত্যাদি। কস্তুৰবা গান্ধী বালিকা বিদ্যালয়ে তেওঁলোকৰ মুঠ আসনৰ ৭৫% অনুসূচিত জাতি, অনুসূচিত জনজাতি আৰু অন্যান্য পিছপৰা শ্রেণীৰ বাবে আনহাতে ২৫% আসন দৰিদ্র সীমা ৰেখাৰ তলৰ পৰিয়ালৰ ছাত্রীৰ বাবে সংৰক্ষণৰ ব্যৱস্থা কৰিছে। ২০১৫ চনৰ চেপ্তেম্বৰ মাহ পর্য্যন্ত ২৮ খন ৰাজ্য আৰু কেন্দ্রীয় শাসিত অঞ্চলত এই আঁচনি কার্যকৰী কৰি ৩৬০৯ খন কস্তুৰবা গান্ধী বালিকা বিদ্যালয় স্থাপন কৰে। এই ৩৬০৯ খন বিদ্যালয়ৰে ৩৫৯৩ খন বিদ্যালয় এতিয়াও স্বাভাৱিকৰূপত কার্যক্ষম হৈ আছে। কস্তুৰবা গান্ধী বালিকা

বিদ্যালয়সমূহত বিভিন্ন পর্যায়ত ছোৱালীৰ নামভর্ত্তিৰ ধৰণটো লক্ষ্য কৰিলে দেখা পাওঁ যে মুঠ ছোৱালীৰ নামভর্ত্তিৰ (৯৫.১%) অনুসূচিত জাতিৰ ছোৱালীৰ শতকৰা হাৰ ২৯.৯%, ইয়াৰ পিছে পিছে অনুসূচিত জাতিৰ শতকৰা হাৰ হ'ল ২৪.৮২% । অন্যান্য পিছপৰা শ্রেণীৰ ছোৱালীৰ এই বিদ্যালয়ত নামভর্ত্তিৰ হাৰ ৩১.২২% আৰু সংখ্যালঘু সম্প্রদায়ৰ ছোৱালীৰ শতকৰা হাৰ হ'ল ৬.১১% আৰু দৰিদ্র সীমাৰেখাৰ তলৰ ছোৱালীৰ শতকৰা হ'ল মাত্র ৭.৯৫% (কেন্দ্রীয় মানৱ সম্পদ উন্নয়ন মন্ত্রালয়ৰ বার্ষিক প্রতিবেদন ২০১৪-১৫)। এইদৰে দেখা যায় যে বিদ্যালয়ত ছাত্রীৰ নাম ভর্ত্তিৰ ধৰণটোৰ বিভিন্ন পর্যায়ত বহুত ভিন্নতা আছে।

২০১৪-১৫ বর্ষটোত মাধ্যমিক স্তৰত (নৱম শ্রেণীৰ পৰা দশম শ্রেণীলৈ) সর্বমুঠ নামভর্ত্তিৰ অনুপাতিক হাৰ ৭৮.৫% আৰু উচ্চতৰ মাধ্যমিক স্তৰত (একাদশ আৰু দ্বাদশ শ্রেণীত) এই হাৰ ৫৪.২% । আকৌ, এই আটাইবোৰৰ মাজত অনুসূচীত জাতিৰ মাজৰ পৰা সর্বমুঠ নামভর্ত্তিৰ অনুপাতিক হাৰ ৮২.৭% (নৱম আৰু দশম শ্রেণী), আৰু ৫৪.৩% (একাদশ আৰু দ্বাদশ শ্রেণী), যি ক্ষেত্রত অনুসূচীত জনজাতিৰ এই হাৰ ক্রমে ৭২.২% (নৱম আৰু দশম শ্রেণী) আৰু ৩৮.৮% (একাদশ আৰু দ্বাদশ শ্রেণী)।

উৎস ঃ (NEUPA, New Delhi, website: http://dise.in)

আমি যদি উচ্চ শিক্ষা ক্ষেত্রৰ সর্বমুঠ নামভর্ত্তিৰ অনুপাতিক হাৰলৈ চকু দিওঁ তেন্তে দেখা পাওঁ যে বিশ্বৰ উন্নত দেশসমূহৰ সর্বমুঠ নামভর্ত্তিৰ অনুপাতিক হাৰৰ তুলনাত ভাৰতৰ এই হাৰ তুলনামূলক ভাৱে নিম্ন। বর্ত্তমান ভাৰতৰ উচ্চ স্তৰৰ শিক্ষা খণ্ডৰ (১৮-২৩ বছৰ বয়সৰ) সর্বমুঠ নামভর্ত্তিৰ অনুপাতিক হাৰ হ'ল ২৪.৩% । ল'ৰাৰ মাজৰ সর্বমুঠ নামভর্ত্তিৰ অনুপাতিক হাৰ ২৫.৩% আৰু ছোৱালীৰ মাজৰ হিচাপটো হ'ল ২৩.২% । সর্বভাৰতীয় ২৪.৩% হাৰৰ তুলনাত অনুসূচীত জাতিৰ মাজৰ এই হাৰ হ'ল ৯.১% আৰু অনুসূচীত জনজাতিৰ মাজৰ হাৰ হ'ল ১৩.৭% (AISHE 2014 -15) । দৰাচলতে ভাৰতত সকলোৰে বাবে উচ্চ শিক্ষা উপলব্ধ কৰাটো এক সপোনহে মাত্র। শিক্ষানুষ্ঠানত নামভর্ত্তিৰ ক্ষেত্রত লিংগভেদে যথেষ্ট ব্যৱধান থকাৰ লগতে বিভিন্ন শিক্ষাৰ বিভাগবোৰত লিংগ বৈষম্যও বর্ত্তমান। ভাৰতৰ ক্ষেত্রত সর্বমুঠ নামভর্ত্তিৰ অনুপাতিক হাৰটো বর্ত্তমানেও এক ভীষণ প্রত্যাহ্বান হৈ আছে। বিশ্বৰ নিম্ন মধ্যবিত্তৰ দেশসমূহৰ তুলনাতো আমাৰ দেশৰ বর্ত্তমানৰ সর্বমুঠ নামভর্ত্তিৰ অনুপাতিক হাৰ কম। জনগাঁঠনিৰ ফালৰ পৰা ভাৰতৰ বিস্তৰ সম্ভাৱনা থাকিলেও, ইয়াৰ বর্ত্তমানৰ যি ২৫% তকৈও নিম্ন সর্বমুঠ নামভর্ত্তিৰ অনুপাতিক হাৰ, তুলনামূলকভাৱে জনসংখ্যা বৃদ্ধিৰ হাৰতকৈ কম। ২০২০ চনৰ ভিতৰত ভাৰতে সর্বমুঠ নামভর্ত্তিৰ অনুপাতিক হাৰ ৩০% পর্য্যন্ত কৰাৰ লক্ষ্য স্থিৰ কৰাৰ বিপৰীতে বিশ্বৰ উন্নত দেশৰ মাজত এই হাৰ ৬০% তকৈও অধিক। ভাৰতত উচ্চ শিক্ষাৰ উন্নতিৰ ক্ষেত্রত আনকি সর্বমুঠ নামভর্ত্তিৰ অনুপাতিক হাৰৰ আন্তঃৰাজ্যিক ভিন্নতা থকাটোও পৰিলক্ষিত হয়।

ওপৰৰ আলোচনাৰ পৰা এইটো স্পষ্ট হৈ পৰে যে সকলোৰে বাবে শিক্ষাৰ সা-সুবিধা উপলব্ধ কৰোৱাবলৈ বিভিন্ন আঁচনি-পৰিকল্পনা গ্রহণ আৰু কার্যকৰীকৰণ কৰাৰ পিছতো নির্দ্ধাৰিত লক্ষ্য পূৰণৰ বাবে এতিয়াও বহু দূৰ বাট যাবলৈ বাকী আছে।

শিক্ষাৰ ক্ষেত্ৰত থক সুযোগৰ অসমতাৰ কাৰকসমূহ ঃ-

সমাজত সমতা প্ৰতিষ্ঠাৰে সামাজিক ন্যায় নিশ্চিত কৰাৰ ক্ষেত্ৰত সকলোৰে বাবে শিক্ষাৰ সুবিধা দিয়াটোৱেই হৈছে আটাইতকৈ উত্তম কৌশল। পৰিতাপৰ কথাটো হ'ল সমাজত বৰ্ত্তি থকা অসমতাৰ লক্ষ্যণবোৰৰ মাজত প্ৰচলিত শিক্ষা ব্যৱস্থাটোও এক সংযোজিত বিষয় হৈ ধৰা দিছে। সকলোৰে বাবে শিক্ষাৰ সমান সুযোগ প্ৰদানৰ ক্ষেত্ৰত এইটোৱেই বৰ্ত্তমান প্ৰধান সমস্যা হৈ থিয় দিছে। তলত দিয়া কাৰকবোৰৰ বাবেই শিক্ষাৰ সুযোগৰ অসমতা সৃষ্টি হৈছে ।

- শিক্ষাৰ সুযোগৰ অসমতাৰ এটা প্ৰধান কাৰক হৈছে দৰিদ্ৰতা। দৰিদ্ৰতাৰ বাবে শিক্ষাৰ সুযোগৰ অসমতাৰ সৃষ্টি হয়। দৰিদ্ৰ পৰিয়ালে শিক্ষাৰ ব্যয় বহন কৰিব নোৱাৰে।
- আন্তঃগাঠনি আৰু চহৰ-নগৰৰ বৈষম্য, এইদুটাও শিক্ষাৰ অসমতাৰ উল্লেখনীয় কাৰক। গ্ৰাম্যাঞ্চলৰ সামান্য সা-সুবিধাৰ মাজত পঢ়া ল'ৰা-ছোৱালীয়ে চহৰাঞ্চলৰ উন্নত সা-সুবিধা লৈ পঢ়া ল'ৰা-ছোৱালীৰ লগত ফেৰ মাৰি আগবাঢ়িব লগা হয়। গ্ৰাম্যাঞ্চলত অনুন্নত সা-সুবিধাৰে পঢ়িব লগা হোৱাটোৱেই তেওঁলোকৰ অনুন্নত প্ৰদৰ্শনৰ কাৰক হৈ পৰে। প্ৰাথমিক, মাধ্যমিক বা উচ্চ শিক্ষানুষ্ঠান নোহোৱা অঞ্চলৰ ল'ৰা-ছোৱালীয়ে ওচৰৰ আন ল'ৰা-ছোৱালীয়ে ভোগ কৰা সা-সুবিধাবোৰৰ পৰা বঞ্চিত হ'ব লগা হয়।
- ঘৰুৱা পৰিৱেশৰ ভিন্নতাৰ বাবেও ব্যাপক অসমতা দেখিবলৈ পোৱা যায়। উচ্চ স্তৰৰ শিক্ষিত পৰিয়ালৰ ল'ৰা-ছোৱালীৰ বাবে উপলব্ধ সা-সুবিধাসমূহৰ সমতুল্য সা-সুবিধা গাওঁ বা বস্তি এলেকাৰ ল'ৰা-ছোৱালীয়ে কেতিয়াও লাভ কৰিব নোৱাৰে।
- বহুসময়ত ছোৱালীৰ শিক্ষাৰ ক্ষেত্ৰত যিবোৰ বাধা-নিষেধ আৰোপ কৰা হয়, তাৰ বাবেও ভাৰতত শিক্ষাৰ ক্ষেত্ৰত লিংগ বৈষম্য সৃষ্টি হোৱা দেখিবলৈ পোৱা যায়। সেই বাবেই স্ত্ৰী-শিক্ষাৰ ক্ষেত্ৰত ল'ৰাৰ সমান গুৰুত্ব আৰু উৎসাহ দিয়া দেখা পোৱা নাযায়।
- উচ্চ সম্প্ৰদায়ৰ মাজত শিক্ষাৰ যিমান গুৰুত্ব সিমান গুৰুত্ব অনুসূচিত জাতি-জনজাতি আৰু আৰ্থিকভাৱে অনগ্ৰসৰ পৰিয়ালৰ মাজত দেখিবলৈ পোৱা নাযায়। সমাজৰ অন্যান্য সম্প্ৰদায়বিলাকৰ তুলনাত এই পৰিয়ালবোৰৰ মাজত শিক্ষাৰ গুৰুত্ব আৰু ইয়াৰ দীৰ্ঘম্যাদী সু-ফলৰ বিষয়ে উপলব্ধি অতি পুতৌজনক পৰিস্থিতিত আছে।
- প্ৰাকৃতিক দুৰ্যোগ আৰু বিপৰ্যয়েও সমাজলৈ বিভিন্ন বৈষম্য কঢ়িয়াই আনে। সমাজৰ ভিন্ন লোকৰ মাজত থকা-নথকা, ধনী-দুখীয়া আদি ভিন্নতা সৃষ্টি কৰি শিক্ষাৰ অসমতা কঢ়িয়াই আনে।
- চৰকাৰী আঁচনি তথা নীতি-নিয়ম সমূহৰ সফল ৰূপায়ণ নোহোৱাৰ বাবেও সমাজত শিক্ষাৰ ক্ষেত্ৰত সমতা, ন্যায় আৰু মানযুক্ত শিক্ষাৰ সুনিশ্চিতকৰণ হোৱা নাই।
- বিভিন্ন অন্যান্য প্ৰত্যাহ্বানৰ বাবেও সমাজত শিক্ষাৰ সুবিধাৰ ক্ষেত্ৰত সমতা স্থাপনত ব্যাঘাত জন্মে। নিম্ন আয়ৰ পৰিয়ালৰ লোকে আৰ্থিক অনাটন দূৰ কৰাত সকাহ পোৱাৰ আশাত নিজ সন্তানক শ্ৰম কৰিবলৈ উলিয়াই পঠিয়ায়। কম বয়সত বিয়া-বাৰু কৰা, জীৱিকাৰ সন্ধানত ওলাই যোৱা, ছোৱালীৰ তুলনাত ল'ৰাক অধিক গুৰুত্ব দিয়া, ঘৰতে থাকি কনিষ্ঠ

সহোদৰৰ যতন লোৱা, অতিৰিক্ত বিদ্যালয়ৰ প্ৰয়োজনীয়তা, এজনীয়া শিক্ষকৰ বিদ্যালয়, শিক্ষাৰ উন্নতিৰকল্পে অৰ্থৰ অভাৱ আদি কাৰক বোৰৰ বাবে সমান শিক্ষাৰ সুবিধা উপলব্ধ ভা�ৰতত হোৱা নাই।

ভাৰতৰ দৰে এখন গণতান্ত্ৰিক দেশত প্ৰতিজন নাগৰিকে অৰ্থবহ আৰু সফল জীৱন অতিবাহিত কৰিবলৈ হ'লে বৃহৎ সম্ভাৱনীয়তাৰ বৃহদাংশ সামৰি শিক্ষাৰ সুবিধা আগবঢ়োৱাটো অতি প্ৰয়োজন। মানৱ অধিকাৰ নিশ্চিতকৰণৰ লগতে সম্প্ৰসাৰণৰ বাবে দক্ষতা ভিত্তিক শিক্ষাৰ কাৰ্যসূচীৰে জনসাধাৰণক শিক্ষাৰ ফচল লাভৰ বাবে আনুষ্ঠানিক শিক্ষা প্ৰতিষ্ঠানৰ লগতে 'অনলাইন' দূৰ শিক্ষন প্ৰতিষ্ঠান সমূহে এক উল্লেখনীয় ভূমিকা পালন কৰে। একমাত্ৰ শিক্ষাৰ জৰিয়তেই এজন লোকে নিজৰ জ্ঞান-বুদ্ধি, মনোবৃত্তিৰ উত্তৰণ ঘটাই নিজৰ সম্ভাৱনীতা আৰু দক্ষতা বৃদ্ধি কৰিব পাৰে। এই ব্যৱস্থাৰেহে আমি ভাৰতত এখন সাম্যভাৱাপন্ন সমাজ গঢ় দিবলৈ সক্ষম হ'ম।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন - ৬) খালী ঠাই পূৰ কৰা ঃ

(ক) ভাৰতত ১৯৫১ চনত শিক্ষিতৰ হাৰ আছিল.....।

(খ) ২০১৪-১৫ বৰ্ষটোত ৬-১৪ বছৰ বয়সৰ মাধ্যমিক স্তৰত সৰ্বমুঠ নামভৰ্ত্তিৰ অনুপাতিক হাৰ ..... আৰু ১৯৫০-৫১ বৰ্ষটোত এই হাৰ আছিল.....।

(গ) ৬-১৩ বছৰৰ শিশুৰ অকালতে বিদ্যালয় এৰা শতকৰা হাৰ ২০০৬ চনত আছিল..... আৰু ২০০৯ চনত এইটো হ'লগৈ.....।

(ঘ) ২০১৪ বছৰটোত ৬-১৩ বছৰ বয়সৰ শিশুৰ অকালতে প্ৰাথমিক বিদ্যালয় এৰা শতকৰা হাৰ ....লৈ অৱনমিত হ'ল ।

(ঙ) কস্তুৰবা গান্ধী বালিকা বিদ্যালয়সমূহত মুঠ ছোৱালীৰ নামভৰ্ত্তিৰ (৯৫.১%) অনুসূচিত জাতিৰ ছোৱালীৰ শতকৰা হাৰ ..... ইয়াৰ পিছে পিছে অনুসূচিত জাতিৰ শতকৰা হাৰ হ'ল .....%।

(চ) ২০১৪-১৫ বৰ্ষটোত ভাৰতত উচ্চ স্তৰত (১৮-২৩ বছৰৰ বয়সৰ) সৰ্বমুঠ নামভৰ্ত্তিৰ অনুপাতিক হাৰ আছিল.....।

প্ৰশ্ন - ৭) ভাৰতত কস্তুৰবা গান্ধী বালিকা বিদ্যালয় স্থাপন কৰাৰ উদ্দেশ্য কি?

.....

.....

প্ৰশ্ন - ৮) ভাৰতত কস্তুৰবা গান্ধী বালিকা বিদ্যালয় স্থাপন কৰাৰ উদ্দেশ্য কি?

.....

.....

১৩.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

● ৰাষ্ট্ৰৰ কল্যাণৰ স্বাৰ্থতে, দেশৰ প্ৰতিজন নাগৰিকে সংবিধান প্ৰদত্ত সম-অধিকাৰ তথা সমমান সা-সুবিধা উপভোগ কৰাৰ সুযোগ লাভ কৰা উচিত।

● পৰিতাপৰ কথা হ'ল যে সামাজিক বৈষম্য, সামাজিক বৰ্জনীয়তা, একে সম্প্ৰদায়ৰে আন সদস্য সকলৰ দ্বাৰা প্ৰান্তীয়কৰণ আদি ব্যৱস্থাবোৰে একেখন চালিৰ তলতে একেলগে বাস কৰা লোকৰ মাজতো বিভেদ সৃষ্টি কৰে। এইদৰে এইটো স্পষ্টতঃ ধৰা পৰে যে অনুসূচিত জাতি, জনজাতিৰ বা আন সংখ্যালঘু সমাজৰ মহিলা সকল সংবিধান প্ৰদত্ত সমতাৰ অধিকাৰ বা আন সা-সুবিধা গ্ৰহণৰ সুযোগ প্ৰাপ্তিৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰান্তীয়কৰণৰ বলী হৈ পিছপৰি থাকিব লগা হয়।

● পুৰুষতান্ত্ৰিক সমাজ ব্যৱস্থা, ধৰ্ম, দৰিদ্ৰতা, জাতিভেদ প্ৰথা বা অন্যান্য ৰীতিগত ব্যৱস্থাবোৰে তেওঁলোকক বিশেষাধিকাৰ ৰহিত হিচাপে গঢ় দিয়াৰ লগতে, কেতিয়াবা শোষণ-নিপীড়নো কৰে। সমাজৰ দীৰ্ঘকালীন হিতৰ বাবে উন্নয়নৰ সকলো বিভাগতে ন্যায়ৰ সমানীকৰণৰ বিতৰণ ব্যৱস্থাৰ প্ৰয়োজন আছে। সেয়ে সমাজৰ সমন্বিত উন্নয়নৰ গতি ত্বৰান্বিত কৰিবলৈ উচিত শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ অতি প্ৰয়োজন।

● শিক্ষাই দেশ আৰু সমাজৰ মঙ্গলৰ বাবে মানৱ সম্পদ গঠন কৰে। এইবাবেই দেশৰ প্ৰতিজন লোকৰে বাবে সুচলৰূপত শিক্ষাৰ সুবিধাসমূহ সৃষ্টি কৰাটো অতি জৰুৰী কথা। এই কথাৰ গুৰুত্ব তথা মূল্য উপলব্ধি কৰি ভাৰত চৰকাৰে দেশৰ প্ৰতিজন নাগৰিকে শিক্ষাৰ পোহৰ পোৱাটো নিশ্চিত কৰি শিক্ষাক মৌলিক অধিকাৰ হিচাপে গণ্য কৰাৰ বাবে এই দেশত বসবাস কৰা প্ৰতিজন নাগৰিকৰে জন্মস্বত্ব হৈ পৰিছে।

● শিক্ষাৰ্থীসকলৰ বাবে মাধ্যমিক আৰু উচ্চ শিক্ষা লাভৰ প্ৰয়াসত প্ৰাথমিক শিক্ষা এক জখলা স্বৰূপ। ভাৰতত ছবছৰত এটি শিশুৱে বিদ্যালয়ত প্ৰথম ভৰি দিব লাগে আৰু এই সময়খিনি ছবছৰৰ পৰা চৈধ্য বছৰ পৰ্যন্ত্য আগুৰি লৈ প্ৰথমৰ পৰা অষ্টম শ্ৰেণীলৈ সামৰে।

● ৰাষ্ট্ৰীয় শিক্ষা নীতিৰ জৰিয়তে বিভিন্ন আঁচনি যেনে- সৰ্ব শিক্ষা অভিযান, ৰাষ্ট্ৰীয় মাধ্যমিক শিক্ষা অভিযান, মধ্যাহ্ন ভোজনৰ ৰাষ্ট্ৰীয় কাৰ্যসূচী, কস্তুৰবা গান্ধী বালিকা বিদ্যালয়, সাক্ষৰ ভাৰত, 'অৰ্ন্তভুক্ত উন্নয়ন'ৰ আৰ্হিৰে অৰ্থপূৰ্ণ আৰু মানসম্পন্ন শিক্ষা আগবঢ়াই 'নিযুত উন্নয়নৰ লক্ষ্য' আৰু 'বহনক্ষম উন্নয়নৰ লক্ষ্য' লৈ মানৱ সম্পদ গঠন আৰু মুক্ত বিশ্ব বিদ্যালয় স্থাপন কৰি সকলোৰে বাবে সম-সুবিধাৰ বৈষম্যদূৰীকৰণৰ শৈক্ষিক সামাজিক সুবিধা আদায় দিয়াৰ লক্ষ্য স্থিৰ কৰা হ'ল।

● সকলোৰে বাবে শিক্ষাৰ সমতুল্য বা সমমানবিশিষ্ট সা-সুবিধা সৃষ্টিৰ কিছুমান অন্তৰায় হ'ল অভিভাৱকৰ পাৰ্থক্য, বাল্যবিবাহ, শিশু শ্ৰমিক, দৰিদ্ৰতা আদিৰ দৰে কিছুমান সামাজিক

ব্যাধি; প্ৰাকৃতিক দুৰ্যোগ আৰু দুৰ্ঘটনা, চৰকাৰী আঁচনিৰ পূৰ্ণ ৰূপায়ণহীনতা; আকৰ্ষণহীন শিক্ষা ব্যৱস্থা, ৰুচীহীন পাঠ্যক্ৰম, ত্ৰুটিপূৰ্ণ পৰীক্ষা ব্যৱস্থা, একক শিক্ষকৰ বিদ্যালয়, অনুন্নত পৰিকাঠামো ইত্যাদি শৈক্ষিক আসোৱাহসমূহ।

১৩.৬ অধিক জানিবলৈ

1. Position paper, "National Focus Group on Gender Issues in Education". Published by- National Council of Educational Research and Training, 2006.

2. Annual Report, 2014-15, Ministry of Human Resource Development, Government of India.

১৩.৭ অগ্ৰগতি খতিয়ান

১ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ এখন দেশৰ সৰ্বতো প্ৰকাৰৰ আৰ্থ-সামাজিক উন্নয়নৰ ভেটি হ'ল শিক্ষা। ধৰ্ম, সম্প্ৰদায় , গোষ্ঠী, লিংগ নিৰ্বিশেষে সকলো শিশুৰে বাবে শিক্ষাৰ সুবিধা সুচল কৰাৰ লগতে শিক্ষাৰ প্ৰকৃত গণতান্ত্ৰিকতাৰ সোৱাদেৰে শিক্ষা সকলোৰে জন্মস্বত্ব হিচাপে স্বীকৃতি দি ভাৰত চৰকাৰে সময়ে সময়ে বিভিন্ন আঁচনিৰ জৰিয়তে শিক্ষাৰ সাৰ্বজনীনকৰণ কৰাৰ প্ৰয়াস কৰে। ব্যক্তিৰ ব্যক্তিত্ব বিকাশৰ পূৰ্ণ সুযোগ পোৱাকৈ শিক্ষাৰ সুবিধাসমূহ আদায় দিব লাগিব। শিক্ষাৰ সমানীকৰণৰ সা-সুযোগৰ বাবে প্ৰয়োজনীয় বিষয়বোৰ হ'ল -

- জাতি, ধৰ্ম, বৰ্ণ, লিংগ নিৰ্বিশেষে সকলোৰে বাবে ন্যায় দান কৰা।
- এক সমমৰ্যদাপূৰ্ণ সমাজ প্ৰতিষ্ঠা কৰা।
- শৈক্ষিক গণতন্ত্ৰ উদগনি দিয়া আৰু
- ৰাষ্ট্ৰৰ ক্ষীপ্ৰ উন্নয়ন নিশ্চিত কৰা। জনগণে শিক্ষা গ্ৰহণৰ সুযোগ লাভ কৰিলে, তেওঁলোকৰ সুপ্ত প্ৰতিভা বিকাশৰ জৰিয়তে সমাজক লাভান্বিত কৰে।

২ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ২০০২ চনৰ, ৮৬ সংখ্যক শুদ্ধৰণি, (খ) শুদ্ধ, (গ) শুদ্ধ, (ঘ) শুদ্ধ

৩ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ভাৰতীয় সংবিধানৰ ২১(ক) আৰু ৪৫ এই দুয়োটা অনুচ্ছেদৰ মাজত পাৰ্থক্যসমূহ হ'ল ঃ-

- অনুচ্ছেদ নং ২১ (ক) জৰিয়তে নাগৰিকৰ মৌলিক অধিকাৰসমূহ নিশ্চিত কৰা হয়, আনহাতে ৪৫ নং সূচী হ'ল ৰাষ্ট্ৰৰ নিৰ্দেশাত্মক নীতিহে।
- অনুচ্ছেদ নং ২১ (ক) জৰিয়তে দেশৰ ৬ পৰা ১৪ বছৰৰ ভিতৰৰ সকলো শিশুক বাধ্যতামূলক আৰু বিনামূলীয়া শিক্ষা প্ৰদান কৰাটো নিশ্চিত কৰে। অন্যহাতে ৪৫ নং অনুচ্ছেদত

উল্লেখ অনুসৰি ৬ বছৰ পর্য্যন্ত সকলো নবালক শিশুৰ যত্ন লোৱা আৰু বিনামূলীয়া তথা বাধ্যতামূলক অংকুৰণ শিক্ষা দিয়াৰ ক্ষেত্রত ৰাষ্ট্র যত্নপৰ হ'ব। ৬ পৰা ১৪ বছৰৰ শিশুৰ বাবে বিনামূলীয়া তথা বাধ্যতামূলক শিক্ষাৰ ব্যৱস্থা কৰা নহ'লে দেশৰ যিকোনো লোকে সংবিধানৰ ২১ (ক) নং অনুচ্ছেদৰ অধীনত ন্যায় বিচাৰি ন্যায়ালয়ৰ কায চাপিব পাৰে। এই বিচাৰ ৪৫ নং অনুচ্ছেদৰ অধীনত নহয়। কোনো ন্যায়ালয়েই নবালক শিশুৰ যতন আৰু বিনামূলীয়া আৰু বাধ্যতামূলক অংকুৰণ শিক্ষা দিয়াৰ বিৰুদ্ধে পদক্ষেপ ল'ব নোৱাৰে। ইয়াৰ কাৰণ, সংবিধানৰ ৪৫ নং অনুচ্ছেদ হ'ল ৰাষ্ট্রৰ বাবে নির্দেশাত্মক নীতিহে মাত্র, কার্যবাহী বা বিধায়িনী দলে ইয়াৰ বাবে বিশেষ নীতি গ্রহণ নকৰা পর্য্যন্ত নির্দেশাত্মক নীতি উলংঘনৰ বিৰুদ্ধে কোনো গোচৰ-মোকর্দ্দমা বৈধ নহয়।

৪ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) প্রাথমিক খ) ১৯৮৬ চন

গ) জিলা প্রাথমিক শিক্ষা আঁচনি (ডি পি ই পি)

ঘ) প্রাথমিক শিক্ষা সার্বজনীনকৰণ

ঙ) ২০০১ চন

৫ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ নির্দ্ধাৰিত বয়সৰ সকলো শিশুকে সামৰি, অকালতে বিদ্যালয় এৰা সমস্যাটোৰ উপশম ঘটাই উন্নত বিদ্যায়তনিক আৰু সহযোগী শিক্ষা দান কৰাটোৱেই সর্ব শিক্ষা অভিযানৰ মূলমন্ত্র। এখন সুস্থ সমাজ গঠনৰ বাবে প্রতিটো শিশুৱে যাতে নিজকে সন্মানীয় নাগৰিকৰূপে গঢ় দি বিজ্ঞান, কাৰিকৰী, সাহিত্য, প্রশাসন আদি বিভিন্ন ক্ষেত্রত মূল্যবান অৰিহণা আগবঢ়াব পাৰে, তাৰ বাবে উপযুক্ত পৰিৱেশ গঢ়িবলৈও সর্ব শিক্ষা অভিযান বদ্ধপৰিকৰ।

৬ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) ১৮.৩০% খ) ৯৬.৯%, ৩২.১%

গ) ৬.৯৪%, ৪.২৮% ঘ) ২.৯৭% ঙ) ২৯.৯%, ২৪.৮২%

চ) ২৪.৩%

৭ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ কস্তুৰবা গান্ধী বালিকা বিদ্যালয়ৰ দৰে কিছুমান অনুষ্ঠানে কন্যা শিশুৰ বাবে শিক্ষাৰ সুবিধা আগবঢ়োৱাৰ বাবে কিছু কাম কৰি আছে; যেনে - যিসকল ছোৱালীয়ে নিয়মীয়াকৈ বিদ্যালয়লৈ যাব নোৱাৰে, যিসকলে দহ বছৰ মান বয়স হোৱাৰ লগে লগে বিদ্যালয় এৰে, যিসকলে প্রাথমিক শিক্ষা সমাপ্ত কৰিব নোৱাৰে বা যিসকলে পৰিব্রজনৰ বাবে নিম্ন প্রাথমিক আৰু প্রাথমিক শিক্ষা গ্রহণৰ সুযোগ লাভ কৰিব নোৱাৰে ইত্যাদি। কস্তুৰবা গান্ধী বালিকা বিদ্যালয়ে তেওঁলোকৰ মুঠ আসনৰ ৭৫% অনুসূচিত জাতি, অনুসূচিত জনজাতি আৰু অন্যান্য পিছপৰা শ্রেণীৰ বাবে আনহাতে ২৫% আসন দৰিদ্র সীমা ৰেখাৰ তলৰ পৰিয়ালৰ ছাত্রীৰ বাবে সংৰক্ষণৰ ব্যৱস্থা কৰিছে।

৮ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ সমাজত সমতা প্রতিষ্ঠাৰে সামাজিক ন্যায় নিশ্চিত কৰাৰ ক্ষেত্রত সকলোৰে বাবে শিক্ষাৰ সুবিধা দিয়াটোৱেই হৈছে আটাইতকৈ উত্তম কৌশল। পৰিতাপৰ কথাটো হ'ল সমাজত বর্ত্তি থকা অসমতাৰ লক্ষ্যণবোৰৰ মাজত প্রচলিত শিক্ষা ব্যৱস্থাটোও এক সংযোজিত বিষয় হৈ ধৰা দিছে। সকলোৰে বাবে শিক্ষাৰ সমমান সুযোগ প্রদানৰ ক্ষেত্রত এইটোৱেই বর্ত্তমান প্রধান সমস্যা হৈ থিয় দিছে। ঘৰুৱা পৰিৱেশৰ ভিন্নতা, দৰিদ্রতা,আন্তঃগাঠনি আৰু চহৰ-নগৰৰ

বৈষম্য, ছোৱালীৰ শিক্ষাৰ ক্ষেত্ৰত বিভিন্ন বাধা-নিষেধ, প্ৰাকৃতিক দুৰ্যোগ আৰু বিপৰ্যয়, চৰকাৰী আঁচনি তথা নীতি-নিয়ম সমূহৰ সফল ৰূপায়ণ নোহোৱা আদি কাৰকবোৰৰ বাবেই শিক্ষাৰ সুযোগৰ অসমতা সৃষ্টি হৈছে ।

১৩.৮ আৰ্হি প্ৰশ্ন

ক) অতি চমু প্ৰশ্ন (উত্তৰসমূহ ৫০ শব্দৰ ভিতৰত দিয়ক))

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ সমাজত এজন লোকৰ বাবে শিক্ষাৰ প্ৰয়োজনীয়তা কি ?

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ ভাৰতীয় সংবিধানৰ অনুচ্ছেদ নং ৪৫ ৰ বুনিয়াদি নীতি কি ?

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ প্ৰাথমিক শিক্ষাৰ সাৰ্বজনীনকৰণ মানে কি বুজা ?

প্ৰশ্ন নং ৪ ঃ শিক্ষাৰ সমানীকৰণৰ সা-সুবিধাৰ প্ৰয়োজনীয়তা কি ?

প্ৰশ্ন নং ৫ ঃ সৰ্ব শিক্ষা অভিযানৰ মূল মন্ত্ৰ কি ?

প্ৰশ্ন নং ৬ ঃ সৰ্ব শিক্ষা অভিযানৰ মূল লক্ষ্য আৰু উদ্দেশ্যসমূহ কি কি ?

প্ৰশ্ন নং ৭ ঃ ভাৰতৰ মাধ্যমিক শিক্ষা ব্যৱস্থাত 'ৰাষ্ট্ৰীয় মাধ্যমিক শিক্ষা অভিযান'ৰ গুৰুত্ব কি ?

প্ৰশ্ন নং ৮ ঃ কস্তুৰবা গান্ধী বালিকা বিদ্যালয় স্থাপনৰ উদ্দেশ্য কি, চমুকৈ বিৱৰণ দিয়া।

খ) চমু প্ৰশ্ন (উত্তৰ ১৫০ শব্দৰ ভিতৰত দিয়ক)

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ ভাৰতত প্ৰতিজন লোকৰ বাবে শিক্ষাৰ সমানীকৰণ সা-সুবিধা আগবঢ়োৱাৰ ক্ষেত্ৰত কি ধৰণৰ সাংবিধানিক অৱকাশ আছে, বুজাই লিখক।

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ সৰ্ব শিক্ষা অভিযানৰ লক্ষ্য আৰু উদ্দেশ্য কি ? এই আঁচনিক কিয় ভাৰতীয় শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ বাবে সুবিধাজনক পদক্ষেপ বুলি অভিহিত কৰা হয় ?

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ সকলোৰে বাবে সমানীকৰণ শিক্ষাৰ সা-সুবিধা আগবঢ়োৱাৰ প্ৰয়োজনীয়তা কি ? সকলোৰে বাবে শিক্ষাৰ সমানীকৰণৰ সা-সুবিধা প্ৰদানৰ বাবে চৰকাৰে কেনেধৰণৰ আঁচনি গ্ৰহণ কৰিছে আলোচনা কৰক।

গ) দীঘল প্ৰশ্ন (উত্তৰ ৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত দিয়ক)

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ ডি. পি. ই. পি ৰ বিষয়ে চমুকৈ আলোচনা কৰা। আন্যান্য আঁচনিৰ পৰা ডি পি ই পিক কিদৰে তুমি পৃথক কৰিবা লিখা।

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ ভাৰতত শিক্ষাৰ সা-সুবিধাৰ সমানীকৰণ নিশ্চিত কৰিবৰ বাবে কি কি শৈক্ষিক পদক্ষেপ গ্ৰহণ কৰা হৈছে আলোচনা কৰা।

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ শিক্ষাৰ ক্ষেত্ৰত সমসুযোগ প্ৰদানৰ সমস্যাসমূহ কি কি, আলোচনা কৰা।

****

অধ্যায় ১৪ঃ শিক্ষা আৰু গণতন্ত্ৰ

অধ্যায় গাঁথনি

১৪.১ উদ্দেশ্য
১৪.২ পৰিচয়
১৪.৩ গণতন্ত্ৰৰ অর্থ
১৪.৪ গণতন্ত্ৰৰ বাবে শিক্ষা ঃ অর্থ
১৪.৪.১ গণতন্ত্ৰত শিক্ষাৰ গুৰুত্ব
১৪.৪.২ শিক্ষাৰ বিভিন্ন দিশত গণতন্ত্ৰৰ প্ৰভাৱ
১৪.৫ আনুষ্ঠানিক আৰু অনানুষ্ঠানিক অভিকৰণবোৰৰ ভূমিকা
১৪.৬ গণতন্ত্ৰৰ সফলতাৰ মৌলিক নীতিসমূহ
১৪.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
১৪.৮ অধিক জানিবলৈ
১৪.৯ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান
১৪.১০ আৰ্হি প্ৰশ্ন

১৪.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- গণতন্ত্ৰৰ অর্থ আৰু বৈশিষ্ট্য ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব
- গণতন্ত্ৰত শিক্ষাৰ গুৰুত্ব সম্পর্কে বর্ণনা কৰিব পাৰিব
- গণতন্ত্ৰত শিক্ষাৰ লক্ষ্য, পাঠ্যক্ৰম, শিক্ষকৰ ভূমিকা, শিক্ষণ পদ্ধতি আৰু শিকিবলগীয়া বিষয়ৰ প্ৰকাৰ সম্পর্কে আলোচনা কৰিব পাৰিব
- গণতন্ত্ৰত আনুষ্ঠানিক আৰু অনানুষ্ঠানিক অভিকৰণবোৰৰ ভূমিকা আলোচনা কৰিব পাৰিব
- সফল গণতন্ত্ৰৰ মৌলিক নীতিবোৰ বুজি পাব

১৪.২ পৰিচয়

এই অধ্যায়টিৰ জৰিয়তে আপোনাক গণতন্ত্ৰৰ বিভিন্ন দিশৰ সৈতে পৰিচয় কৰাই দিয়া হ'ব। বর্তমান বিশ্বৰ বিভিন্ন অংশত গণতন্ত্ৰক চৰকাৰৰ এক শক্তিশালী ৰূপ তথা জীৱন যাপনৰ পন্থা বুলি গণ্য কৰা হয়। এখন গণতান্ত্ৰিক দেশ হিচাপে ভাৰতে সমতা, ন্যায়, স্বাধীনতা, প্ৰেম, ভ্ৰাতৃত্ববোধ, সৌহার্দ্য আৰু সহযোগিতাৰ নীতি মানি চলে। আমি এই নীতিবোৰক আওকাণ কৰি গণতন্ত্ৰক জীয়াই ৰাখিব নোৱাৰোঁ। গণতন্ত্ৰ সফল কৰি তোলাৰ এক গুৰুত্বপূর্ণ আহিলাৰূপে

শিক্ষাই আৰম্ভণিৰে পৰা নিজ বৈশিষ্ট্য আটুট ৰাখিছে। সেয়েহে গণতন্ত্ৰৰ প্ৰধান নীতিবোৰৰ কথা মনত ৰাখি শিক্ষাৰ পাঠ্যক্ৰম, শিক্ষণ পদ্ধতি আদি যুগুত কৰা হয়।

১৪.৩ গণতন্ত্ৰৰ অৰ্থ

শব্দ ব্যুৎপত্তিৰ দিশেৰে গণতন্ত্ৰ বুজোৱা ইংৰাজী শব্দ 'Democracy' মূল দুটা গ্ৰীক শব্দ 'Demos' আৰু 'Kartos' - যাৰ অৰ্থ ক্ৰমে 'মানুহ' আৰু 'ক্ষমতা'। অৰ্থাৎ, গণতন্ত্ৰৰ আক্ষৰিক অৰ্থ হ'ল মানুহৰ শাসন। সৰল ভাষাত গণতন্ত্ৰ হ'ল চৰকাৰৰ এনে এক ৰূপ য'ত দেশৰ সৰ্বোচ্চ ক্ষমতা জনসাধাৰণৰ হাতত সমূহীয়াভাৱে ন্যস্ত থাকে। গণতন্ত্ৰত প্ৰতিগৰাকী ব্যক্তিয়েই নিজ নিজ সম্ভাৱনীয়তাৰ পূৰ্ণ পৰ্যায়লৈকে একোটা সম্পূৰ্ণ জীৱন যাপন কৰাৰ সুযোগ পায়। গণতন্ত্ৰই সাধাৰণ মানুহৰ মোলক বিশ্বাস কৰে।

গণতন্ত্ৰ সম্পূৰ্ণৰূপে মানৱীয় আদৰ্শ। সভ্যতাৰ আৰম্ভণিৰ পৰাই মানুহে গণতন্ত্ৰ প্ৰতিষ্ঠাৰ বাবে সংগ্ৰাম চলাই আহিছে। এটা সময় আছিল যেতিয়া গণতন্ত্ৰ বুলিলে কেৱল ৰাজনৈতিক গণতন্ত্ৰৰ কথা বুজা গৈছিল। অৰ্থাৎ, গণতন্ত্ৰক 'জনসাধাৰণৰ দ্বাৰা, জনসাধাৰণৰ বাবেআৰু জনসাধাৰণৰ' চৰকাৰ বোলা হৈছিল। বৰ্তমান গণতন্ত্ৰৰ সংজ্ঞা সলনি হৈছে আৰু ধাৰণাটোৰ অধিক ব্যাপ্তি ঘটিছে।

এতিয়া গণতন্ত্ৰক জীৱন যাপনৰ এক উপায় বুলি গণ্য কৰা হয়। ই দৰাচলতে দেখি আৰু জানি জীৱন যাপন কৰা পদ্ধতি। গণতান্ত্ৰিক চিন্তাধাৰাই মানুহক অন্য মানুহক শোষণ কৰাৰ পৰা বিৰত ৰাখে। ই চিন্তাৰ এক ৰূপ যিটোৱে আমাক কোনো হীন-ডেঢ়ি নকৰাকৈ সকলো মানৱ ব্যক্তিত্বকে পৰম জ্ঞান দিবলৈ শিকায়। ব্যক্তিৰ পৃষ্ঠপোষকতা আৰু মানৱ জাতিৰ সমূহীয়া স্বাৰ্থ ৰক্ষা কৰিবলৈ গণতন্ত্ৰ সদাপ্ৰস্তুত। সামাজিক সম্পৰ্কৰ এটা ক্ৰম, বুজাৰ এক উদ্যম, সহানুভূতি, সহযোগিতা আৰু সৌহাৰ্দ্যৰ এক ৰূপ হিচাপে গণতন্ত্ৰক অধিক ভালদৰে বুজিব পাৰি। গণতন্ত্ৰৰ উদ্দীপনাই মানুহক পৰস্পৰৰ সৈতে এক কৰি ৰাখে, মানুহক দায়িত্ব গ্ৰহণ কৰিবলৈ উৎসাহিত কৰে আৰু মানৱীয়তাত বিশ্বাস কৰিবলৈ উৎসাহিত কৰে। গণতন্ত্ৰ হ'ল এনে এক মনোভাৱ যিটোৱে মানুহক অন্যৰ আৰু নিজৰ অধিকাৰবোৰৰ মোল বুজাত সহায় কৰে। ই হ'ল সদিচ্ছা, ভ্ৰাতৃত্ববোধ আৰু দায়িত্ববোধৰ ভেটি গঢ়াৰ দৃঢ় সংকল্প আৰু প্ৰত্যয়ৰ অন্য নাম। অন্য অৰ্থত, গণতন্ত্ৰ হ'ল এনে এখন সমাজ য'ত সাধাৰণ পুৰুষ-নাৰীয়ে নিজ নিজ ব্যক্তিত্বৰ সৰ্বোচ্চ সীমালৈ বিকশিত হোৱাৰ সুযোগ পায়। অৰ্থাৎ, গণতন্ত্ৰ হ'ল মানুহৰ সমাজ, মানুহৰ দ্বাৰা গঠিত সমাজ আৰু মানুহৰ বাবে গঠন হোৱা সমাজ। ইয়াত প্ৰতিগৰাকী ব্যক্তিয়েই নিজ নিজ সম্ভাৱনীয়তা আৰু সামৰ্থ অনুসৰি আত্ম-বিশ্বাস তথা আত্ম-প্ৰকাশৰ সুযোগ পায়। গণতন্ত্ৰত কোনো ব্যক্তি অথবা গোটে অন্য ব্যক্তি অথবা গোটক দমন নকৰে।

গণতন্ত্ৰৰ বহল ধাৰণাটোৱে অৰ্থনৈতিক গণতন্ত্ৰকো সামৰি লৈছে। এই ধাৰণাটোৰ মতে কোনেও কাকো পাৰ্থিৱ লাভালাভৰ বাবে শোষণ নকৰে আৰু সকলোৰে মাজত সামগ্ৰীৰ সম-

বিতৰণ ঘটে। ইয়াত অর্থনৈতিক সংস্থাবোৰ প্রতিদ্বন্দ্বিতামূলক নহয়, সামূহিক ভিত্তিত প্রতিষ্ঠা কৰা হয়। সমূহৰ সকলো সদস্যৰে উপকাৰ হোৱাকৈ অর্থনৈতিক প্রকল্পবোৰ গ্রহণ কৰা হয়। এনে প্রকল্পত নিজৰ সামর্থ তথা সম্ভাৱনীয়তা অনুসৰি সকলোৱে কাম কৰাৰ সমান সুযোগ পায়।

গণতন্ত্রক 'সামাজিক গণতন্ত্র' ৰূপে বুজি চোৱাৰো চেষ্টা কৰিব পাৰি। ই হ'ল জাতি-ধর্ম-বর্ণ নির্বিশেষে ব্যক্তিৰ বিকাশৰ বাবে সমান সুযোগ আগবঢ়োৱা পথ। গণতান্ত্রিক চিন্তাৰ অধিকাৰো ভাৱ প্রকাশৰ অধিকাৰ, কর্মৰ অধিকাৰ, সমবেত হোৱাৰ অধিকাৰ আদিৰ দৰে সকলোৰে প্রাপ্য মৌলিক অধিকাৰবোৰ। গণতন্ত্রই বিশ্বাস কৰে যে প্রতিগৰাকী ব্যক্তিয়েই গাইগুটীয়াভাৱে পৰম মূল্যৱান আৰু প্রত্যেকেই শাসনৰ ক্ষমতাৰে সৈতে সার্বভৌম।

গণতন্ত্রৰ দুটামান সংজ্ঞা তলত দিয়া হল ঃ

বিশেষজ্ঞসকলে ভিন ভিন ধৰণে গণতন্ত্রৰ সংজ্ঞা দাঙি ধৰিছে। তলত ইয়াৰে দুটামান সংজ্ঞা তুলি দিয়া হ'ল —

এছ. ৰাধাকৃষ্ণণৰ মতে, "গণতন্ত্রৰ মূল হ'ল ব্যক্তিৰ প্রয়োজন - আৰু স্বতঃস্ফূর্ত-অনুপ্রেৰণা তথা উদ্যমেৰে পূর্ণ মানুহৰ মুক্ত মানসিক অৱস্থা।"

হেণ্ডাৰছনৰ মতে, "গণতন্ত্র দুটা ধাৰণাৰ ওপৰত প্রতিষ্ঠিত ঃ মানুহৰ ব্যক্তিত্বৰ অসীম মূল্য আৰু শ্রেষ্ঠতা তথা এক বিশ্বাস যে অন্যৰ কল্যাণৰ পোষকতা কৰিব পৰাকৈ নিজৰ কাম-কাজ নিয়ন্ত্রণ কৰিবলৈ মানুহ সক্ষম। সেয়েহে এইবোৰ কৰাৰ বাবে মানুহৰ স্বাধীনতা থকা উচিত।

লর্ড ব্রাইচিৰ মতে, "গণতন্ত্র হ'ল চৰকাৰৰ সেইটো ৰূপ যিটোৰ হাতত ৰাষ্ট্রৰ শাসন ক্ষমতা ন্যায়সংগতভাৱে ন্যস্ত থাকে। এই ক্ষমতা কোনো এক নির্দিষ্ট ব্যক্তি অথবা শ্রেণীৰ হাতত নাথাকে। সামগ্রিকভাৱে সমাজৰ সকলো সদস্য সমূহীয়াভাৱে এই ক্ষমতাৰ অধিকাৰী।

জি.চার্ট'ৰীৰ মতে, "গণতন্ত্র হ'ল অস্তিত্বহীন কিবা এটাৰ বাগাড়াম্বৰপূর্ণ নাম।"

জে. আৰ লুকাচৰ মতে, "গমতন্ত্র হ'ল এক আদর্শ কিন্তু ই গুণবাচক হোৱা উচিত"।

ক্রেনষ্টনৰ ভাষাত, "গণতন্ত্র নামতহে কিন্তু ই হৈছে বিভিন্ন মানুহৰ মনৰ বিভিন্ন মত।"

জে. এছ. মিলৰ ভাষাত, "গণতন্ত্র হ'ল চৰকাৰৰ সেইটো ৰূপ য'ত জনসমষ্টি এটাই অথবা জনসমষ্টিটোৰ কিছুসংখ্যকে নিজেই নির্দিষ্ট সময়ৰ অন্তৰে অন্তৰে প্রতিনিধি নির্বাচনৰ জৰিয়তে শাসন ক্ষমতাৰ অনুশীলন কৰে।"

ছাৰ জ'ন চীলিৰ মতে, "গণতন্ত্র হ'ল এনে এক চৰকাৰ য'ত প্রত্যেকৰে একোটা অংশ থাকে।"

হলৰ ভাষাত, "গণতন্ত্র হ'ল ৰাজনৈতিক সংগঠনৰ সেইটো ৰূপ যিটো জনমতে নিয়ন্ত্রণ কৰে।"

চি.বি. মেক্‌ফার্চনৰ মতে, "গণতন্ত্র হ'ল কেৱল এক ব্যৱস্থা যিটোৰ জৰিয়তে চৰকাৰ বাছনি আৰু চৰকাৰক কর্তৃত্ব অর্পণ কৰা হয় অথবা অন্য কিবা প্রকাৰে আইন তথা ৰাজনৈতিক সিদ্ধান্তবোৰ গ্রহণ কৰা হয়।"

ওপৰৰ আলোচনাৰ পৰা আমি তলত দিয়া ধৰণে গণতন্ত্রৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ নির্ধাৰণ কৰিব পৰোঁ —

- গণতন্ত্ৰ হ'ল এক ধৰণৰ মূল্যবোধ। এই মূল্যবোধে জীৱনৰ সকলো দিশতে সকলো ব্যক্তিয়ে সমান সুবিধা লাভ কৰাৰ পোষকতা কৰে।
- গণতন্ত্ৰ হ'ল এটা আদৰ্শ অথবা নৈতিকতাৰ। মানুহে সৰ্বোচ্চ ক্ষমতাৰ গৰাকী হ'বলৈ এই আদৰ্শ অথবা নৈতিকতাৰ হকে সংগ্ৰাম কৰে।
- গণতন্ত্ৰত ব্যক্তি কাৰো তলতীয়া নহয়। এই শাসন ব্যৱস্থাটোৱে সামূহিকবাদ, সমতাবাদ, ধৰ্মনিৰপেক্ষতাবোধ আদিৰ বিকাশ ঘটায়।
- গণতন্ত্ৰই ব্যক্তিক একোটা সম্পূৰ্ণ জীৱন কটোৱাৰ সুযোগ দিয়াৰ পোষকতা কৰে। গণতন্ত্ৰত প্ৰতিগৰাকী ব্যক্তিয়েই নিজৰ সম্ভাৱনীয়তা অনুসৰি জীৱন বিকশিত কৰি তোলাৰ সুযোগ পায়।
- গণতন্ত্ৰই মানুহৰ অধিকাৰক সন্মান কৰে। গণতন্ত্ৰত মানুহে সমতাৰ অধিকাৰ, স্বাধীনতাৰ অধিকাৰ, ভাৰ প্ৰকাশৰ অধিকাৰ, ভোট দিয়াৰ অধিকাৰ, সমবেত হোৱাৰ অধিকাৰ আদি বিভিন্ন ধৰণৰ অধিকাৰ লাভ কৰে।
- গণতন্ত্ৰৰ এটা প্ৰধান বৈশিষ্ট্য হ'ল ব্যক্তিৰ মৰ্যাদাৰ প্ৰতি গুৰুত্বপ্ৰদান। মৰ্যাদাৰ দিশেৰে প্ৰতিগৰাকী ব্যক্তিয়েই সমান। গণতন্ত্ৰত ব্যক্তিৰ কোনো মৰ্যাদা কাৰণতে খৰ্ব হ'ব নোৱাৰে।
- গণতন্ত্ৰই কেতিয়াও অসহযোগিতাক সমৰ্থন নকৰে। গণতান্ত্ৰিক সমাজ এখনৰ বাসিন্দাই পাৰস্পৰিক সহযোগিতাৰে জীৱন নিৰ্বাহ কৰিলেহে গণতন্ত্ৰ বৰ্তি থাকিব।
- গণতন্ত্ৰই দলীয় জীৱনত বিশ্বাস কৰে। যিহেতু গণতন্ত্ৰত প্ৰতিগৰাকী ব্যক্তিয়েই সমান অধিকাৰ উপভোগৰ সুযোগ পায় সেয়েহে গণতান্ত্ৰিক সমাজত মানুহৰ উচ্চ আৰু নিম্ন শ্ৰেণী বিভাজন এক অৰ্থহীন কথা। সকলো নাগৰিকে সমান ভাৱে দলীয় জীৱন যাপন কৰা উচিত।
- গণতন্ত্ৰই একনায়কত্ববাদৰ বিৰোধিতা কৰে। ই নাগৰিকৰ হাতত ক্ষমতা অৰ্পণ কৰে। সেয়েহে গণতান্ত্ৰিক শাসন ব্যৱস্থাত মানুহক শাসন কৰিবলৈ কোনো স্বেচ্ছাচাৰী শাসন নাথাকে।
- গণতন্ত্ৰই শান্তি আৰু সমন্বয়ত বিশ্বাস কৰে। এই দুয়োটা কথাৰ ওপৰত গণতন্ত্ৰৰ সফলতা নিৰ্ভৰশীল। শান্তি আৰু সমন্বয়ে দেশৰ নাগৰিকৰ মনত জাতীয়তাবোধৰ উন্মেষ ঘটায়।
- গণতন্ত্ৰই সুশাসনৰ পোষকতা কৰে। এখন গণতান্ত্ৰিক দেশে ৰাজহুৱা স্বাৰ্থ পূৰণত মনোনিৱেশ কৰে। যিকোনো ধৰণৰ দূৰ্নীতিৰ অনুপস্থিতিও গণতন্ত্ৰৰ অন্যতম বৈশিষ্ট্য।
- গণতন্ত্ৰই ৰাষ্ট্ৰৰ বিভিন্ন অনুষ্ঠানৰ মাজত ক্ষমতা বিভাজন কৰাৰ ওপৰতো জোৰ দিয়ে। যেনে — চৰকাৰৰ হাতত কাৰ্যবাহী ক্ষমতা, সংসদৰ হাতত বিধায়িনী ক্ষমতা আৰু আদালতৰ হাতত ন্যায়িক ক্ষমতা থাকে।

জানি থোৱা ভাল

থোৱতে গণতন্ত্ৰ হ'ল —

- এটা জীৱন যাপনৰ পন্থা।
- মানুহৰ দ্বাৰা, মানুহৰ বাবে আৰু মানুহৰ চৰকাৰ।

- শান্তি, সমন্বয়, সহযোগিতা আদি আদর্শৰ ভিত্তিত গঢ় লোৱা ব্যৱস্থা।
- দলীয় জীৱনত দৃঢ়বিশ্বাস ৰখা এক ব্যৱস্থা।

১৪.৪ গণতন্ত্ৰৰ বাবে শিক্ষা

এল্ডাচ হাস্কলীৰ ভাষাত, "যদি স্বাধীনতা আৰু গণতন্ত্ৰ আপোনাৰ লক্ষ্য, তেন্তে আপুনি মানুহক মুক্ত হোৱাৰ আৰু নিজেই নিজকে শাসন কৰাৰ কলা শিকাবই লাগিব।" শিক্ষা অবিহনে গণতন্ত্ৰ কেতিয়াও সফল হ'ব নোৱাৰে। শিক্ষাৰ পৰা আঁতৰত গণতন্ত্ৰৰ কথা ভাবিবও নোৱাৰি। আচল কথাটো হ'ল গণতন্ত্ৰ শিক্ষাৰ ফল। শিক্ষা আৰু গণতন্ত্ৰৰ মাজত এক কার্য সম্পাদনকেন্দ্রিক সম্পর্ক আছে। সমগ্ৰ বিশ্বতে শিক্ষাই গণতান্ত্রিক আদর্শ আৰু প্ৰমূল্যবোৰৰ প্ৰধান চালিকা শক্তি হিচাপে কাম কৰি আছে। সেয়েহে শিক্ষা অবিহনে গণতন্ত্ৰ বোলা ধাৰণাটো এক পৰস্পৰবিৰোধী মত। শিক্ষাৰ প্ৰগতিশীল ধাৰাটোৱে সমগ্ৰ বিশ্বৰে গণতান্ত্রিক শক্তিবোৰ সুদৃঢ় কৰি তুলিছে। কথাটোৰ সমর্থনত বিশ্ববিদ্যালয়ৰ শিক্ষা আয়োগ (১৯৪৮) এ কৈছে, "শিক্ষা হ'ল সামাজিক স্বাধীনতাৰ এক মহান আহিলা। ইয়াৰ জৰিয়তে সমাজত গণতন্ত্ৰ প্ৰতিষ্ঠা হয়, ই সমাজৰ সদস্যসকলৰ মাজত সমতাৰ মনোভাৱ বৰ্তাই তথা সুৰক্ষিত কৰি ৰাখে।" আয়োগে পুনৰ কৈছে, "মানুহ আৰু বস্তুৰ প্ৰকৃত পৃথিৱীত গণতন্ত্ৰই প্ৰতিগৰাকী ব্যক্তিকে সম্পর্ক তথা সম্ভাৱনীয়তাৰ একক অৰু অনন্য অভিযান বুলি নিশ্চিত কৰে।

গণতন্ত্ৰৰ এটা গুৰুত্বপূর্ণ বৈশিষ্ট্য হ'ল ই মানুহৰ নির্বাচিত প্ৰতিনিধিৰ দ্বাৰা গঠিত হয়। যদি মানুহবোৰ অশিক্ষিত হয়, তেন্তে তেওঁলোকে কেতিয়াও উপযুক্ত প্ৰতিনিধি নির্বাচন কৰিব নোৱাৰে। ফলত উপযুক্ত চৰকাৰ এখন গঢ় লৈ নুঠে। সেয়েহে শিক্ষা অবিহনে গণতন্ত্ৰৰ সপোন দেখাটো অমূলক। এগৰাকী সুশিক্ষিত ব্যক্তিয়ে পালন কৰিবলগীয়া কর্তব্য আৰু দায়িত্ববোৰৰ বিষয়ে ভালদৰে বুজে। এই কথাটোৰ সমর্থন কৰি বার্ট্রাণ্ড ৰাছেলে কৈছিল, "যিখন দেশৰ বহুতো মানুহে লিখা-পঢ়া নাজানে সেইখন দেশত আধুনিক ৰূপত গণতন্ত্ৰ প্ৰতিষ্ঠা কৰাটো প্ৰায় অসম্ভৱ কাম হ'ব।" অর্থাৎ, গণতন্ত্ৰৰ সফলতাৰ পূর্বচর্ত হ'ল শিক্ষা। শিক্ষাইহে গণতন্ত্ৰৰ নীতিবোৰৰ কার্য সম্পাদনত সহায় কৰিব পাৰে। হিথাৰিংটনৰ ভাষাত, "গণতান্ত্রিক চৰকাৰে অতি কমেও এক শিক্ষিত জনসমষ্টিৰ দাবী কৰে।" বিভিন্ন কমিটি আৰু আয়োগেও সময়ে সময়ে গণতন্ত্ৰৰ বাবে শিক্ষাৰ গুৰুত্বৰ ওপৰত জোৰ দি আহিছে। ১৯৪৯ চনত বিশ্ববিদ্যালয় শিক্ষা আয়োগৰ সভাত ড০ এছ. ৰাধাকৃষ্ণনে কৈছিল যে গণতন্ত্ৰত ব্যক্তিক সর্বোচ্চ স্বীকৃতি প্ৰদান কৰা হয় আৰু শিক্ষাই হ'ল এনে ব্যক্তিৰ বিকাশৰ প্ৰক্রিয়া। এখন গণতান্ত্রিক দেশত বাস কৰিবলৈ প্ৰয়োজন হোৱা গুণবোৰ কেৱল শিক্ষাৰ দ্বাৰাহে আয়ত্ব কৰিব পৰা যায়।

গণতান্ত্রিক শিক্ষা মানে হ'ল এনেধৰণৰ শিক্ষা যিটোৱে মানুহক গণতন্ত্ৰৰ দাবী অনুসৰি জীৱন যাপন কৰিব পৰাকৈ প্ৰস্তুত কৰি তোলে। শিক্ষাই মানুহক ব্যক্তিগত তথা দলীয় জীৱনৰ অবিৰত পুনর্নির্মাণ, উন্নতকৰণত আৰু বিন্যাসৰ সমৃদ্ধকৰণত অংশগ্রহণ কৰাত সহায় কৰে।

অর্থাৎ, গণতন্ত্রত শিক্ষাৰ প্রধান কাম হ'ল জীৱনৰ গণতান্ত্রিক পন্থাক সমর্থন, বৃদ্ধি, চিৰস্থায়ী আৰু সুদৃঢ় কৰা। ভাৰতীয় সংবিধানৰ প্রস্তাৱনাত এয়া স্পষ্টকৈ উল্লেখ আছে যে চৰকাৰৰ গণতান্ত্রিক ৰূপটোৱেই হ'ব ভাৰতত শাসন চলোৱাৰ আৰ্হি। আমাৰ সংবিধানে নিশ্চিতি প্রদান কৰা কেইটামান মৌলিক অধিকাৰ হ'ল ন্যায়, স্বাধীনতা, সমতা, ভ্রাতৃত্ববোধ ইত্যাদি। শিক্ষাই এই নীতিবোৰ বুজাত মানুহক সহায় কৰে। আমাৰ দেশত এই মূহুর্তত দেখা দিয়া জৰুৰী প্রয়োজন এটা হ'ল মানুহৰ আগত গণতন্ত্রৰ আদর্শবোৰ দাঙি ধৰাটো। এয়া কেৱল শিক্ষাৰ জৰিয়তেহে সম্ভৱ। সমাজৰ সর্বত্র বিয়পি থকা নিৰক্ষৰতাই সামাজিক প্রগতিক বাধা দিয়ে। এই অৱস্থাটোৱে এক সর্বাত্মক সামাজিক অৱনতিৰ ৰূপ লৈছে যিটো ভাৰতীয় গণতন্ত্রৰ বাবে ভাবুকি স্বৰূপ। সেয়েহে, গণতন্ত্রক সফল কৰি তুলিবলৈ উপযুক্ত শিক্ষাৰ প্রসাৰ হ'ল সময়ৰ দাবী। এনে গণতন্ত্র বাহিৰৰ পৰা আৰোপ কৰা বিষয় হ'ব নালাগে। গণতন্ত্রৰ সমাজৰ ভিতৰতে বিকাশ ঘটা উচিত। ১৯৩৫ চনত মহাত্মা গান্ধীয়ে কৈছিল, "মই দৃঢ়ভাৱে কওঁ যে বলপূর্বক পদ্ধতিৰে গণতন্ত্রৰ বিকাশ নঘটে। গণতন্ত্র বাহিৰৰ পৰা আৰোপ কৰিব পৰা নাযায়। এয়া মনৰ ভিতৰৰ উন্মেষ ঘটা ইচ্ছা।" সেয়েহে গণতান্ত্রিক আদর্শৰ হাত ধৰি আগুৱাই যাব পৰা নাগৰিক গঢ়ি তোলা শিক্ষাৰ প্রয়োজন আছে। এনে শিক্ষাই মানুহৰ মনত এখন গণতান্ত্রিক সমাজ গঠনৰ বাবে প্রয়োজন হোৱা গুণবোৰৰ বিকাশ হোৱাত সহায় কৰে।

১৪.৪.১ গণতন্ত্রত শিক্ষাৰ গুৰুত্ব

গণতন্ত্র আৰু শিক্ষাৰ মাজৰ সম্পর্ক আলোচনা কৰাৰ পাচত এইবাৰ আমি গণতন্ত্রত শিক্ষাৰ গুৰুত্ব সম্পর্কে আলোচনা কৰিম। গণতন্ত্রত শিক্ষাই তলত দিয়াধৰণে সহায় আগবঢ়ায় —

- **অধিকাৰ আৰু কর্তব্যৰ বিষয়ে জ্ঞান আহৰণত সহায় কৰে** ঃ গণতন্ত্রই নাগৰিকক কিছুমান অধিকাৰ দিয়ে আৰু কিছুমান কর্তব্য নির্ধাৰণ কৰি দিয়ে। নাগৰিকসকল এই অধিকাৰ আৰু কর্তব্যবোৰৰ প্রতি সজাগ নহ'লে গণতন্ত্র বিফল হ'ব। এই অধিকাৰ আৰু কর্তব্যবোৰৰ প্রতি সচেতন নাগৰিকে ৰাষ্ট্রৰ বিভিন্ন কাম-কাজত সক্রিয় ভূমিকা পালন কৰিব পাৰে। শিক্ষা হ'ল অধিকাৰ আৰু কর্তব্য সম্পর্কে মানুহক জ্ঞান দিয়াৰ এক প্রক্রিয়া।
- **মানৱীয় গুণৰ বিকাশ ঘটায়** ঃ গণতন্ত্রক সফল কৰি তুলিবলৈ প্রতিগৰাকী ব্যক্তিয়েই কিছুমান মানৱীয় গুণৰ অধিকাৰী হ'ব লাগে। নৈতিক চৰিত্র, সহানুভূতি, প্রেম, সৌহার্দ্যতা, ভ্রাতৃত্ববোধ, দয়া, ধৈর্য আদি হ'ল এনে কিছুমান গুণ। শিক্ষাই এনে গুণবোৰৰ বিকাশত সহায় কৰে। ফলত প্রতিগৰাকী নাগৰিকেই গণতন্ত্রৰ প্রকৃত আৰু সক্রিয় সদস্য হৈ পৰে।

➢ **গণতান্ত্রিক আদর্শত বিশ্বাস ৰাখিবলৈ শিকায়** ঃ প্রতিটো দর্শনেই কোনো নির্দিষ্ট আদর্শৰ ভেটিত গা কৰি উঠে। গণতান্ত্রিক আদর্শবোৰে গণতন্ত্রত একোটা উৎকৃষ্ট জীৱন কটোৱাত আমাক সহায় কৰে। গণতন্ত্র সফল কৰি তুলিবলৈ ব্যক্তিয়ে গণতান্ত্রিক আদর্শবোৰক বিশ্বাস কৰিব লাগিব। শিক্ষাই প্রতিগৰাকী ব্যক্তিকে এই আদর্শবোৰ বুজাত সহায় কৰে। শিক্ষিত মানুহে গণতান্ত্রিক আদর্শবোৰ বর্তাই ৰখাৰ প্রয়োজনীয়তা বুজি পায়। এনেকৈয়ে তেওঁলোকে এখন গণতান্ত্রিক সমাজৰ ভেটি গঢ়ে আৰু এই কথাবোৰে গণতন্ত্রত সমস্যাৰ সৃষ্টি কৰা কাৰকবোৰৰ সৈতে যুঁজাত মানুহক সহায় কৰে।

➢ **আমাৰ সাংস্কৃতিক ঐতিহ্য সুৰক্ষিত ৰাখে আৰু প্রচাৰ কৰে** ঃ এটা প্রজন্মৰ পৰা আন এটা প্রজন্মলৈ প্রবাহিত হৈ সংস্কৃতি জীয়াই থাকে। সংস্কৃতিৰ অস্তিত্ব বর্তাই ৰাখিবলৈ পৰিৱর্তনৰ প্রয়োজন। পৰিৱর্তন গ্রহণ কৰি আৰু কোনো এক নির্দিষ্ট সংস্কৃতিৰ মৌলিক বৈশিষ্ট্যবোৰ অক্ষুন্ন ৰাখি মানুহে সংস্কৃতি সুৰক্ষিত কৰে। সংস্কৃতিৰ সুৰক্ষা আৰু প্রচাৰত শিক্ষাই সর্বোত্তম আহিলাৰ ভূমিকা লয়।

➢ **কর্তব্য আৰু দায়িত্ব পালন কৰিবলৈ শিকায়** ঃ গণতন্ত্রত নাগৰিকে চৰকাৰ নির্বাচিত কৰে। অর্থাৎ, এখন উত্তম চৰকাৰ বাছনি কৰাৰ সম্পূর্ণ দায়িত্ব সাধাৰণ নাগৰিকৰ হাতত ন্যস্ত থাকে। নাগৰিকৰ প্রত্যাশা পূৰণ কৰিব পৰা, শোষণ আৰু দূর্নীতিৰ পৰা আঁতৰি থাকি আদর্শ তথা নৈতিকতাৰ হকে কাম কৰি যোৱা চৰকাৰ এখনকে উত্তম চৰকাৰ বোলে। সেয়েহে এনে এখন চৰকাৰ চলাবলৈ যোগ্য ৰাজহুৱা ব্যক্তি নির্বাচন কৰাটো হ'ল সাধাৰণ নাগৰিকে পালন কৰিবলগীয়া এক মহান কর্তব্য। সংস্কৃতি, ধর্ম, জাতি, সম্প্রদায়, নির্বিশেষে সকলো মানুহে এনে এখনকে চৰকাৰ বাছনি কৰিব লাগে যিখনে আমাৰ দেশক প্রগতিৰ চৰম শিখৰলৈ লৈ যাব পাৰে। এইক্ষেত্রত শিক্ষাই এক প্রধান ভূমিকা পালন কৰে। শিক্ষিত লোকে এখন উন্নততৰ চৰকাৰ নির্বাচিত কৰিব পাৰে।

➢ **শোষণ ৰোধ কৰে** ঃ শোষণে গণতন্ত্রৰ ক্ষতি কৰে। গণতন্ত্র হ'ল শোষণৰ বিপৰীত। কাৰণ, গণতন্ত্রত প্রতিগৰাকী ব্যক্তিয়েই সমান। ইয়াত কোনেও কাকো শোষণ কৰিব নোৱাৰে। সেয়েহে গণতন্ত্র সফল কৰিবলৈ ৰাজনৈতিক, অর্থনৈতিক, সামাজিক আদি সকলো ধৰণৰ শোষণ বন্ধ কৰাটো প্রয়োজনীয়। শিক্ষাৰ অভাৱ ঘটিলে সমাজৰ ধনী আৰু ক্ষমতাশালী শ্রেণীটোৱে সকলো দিশেৰে দুখীয়া শ্রেণীটোক শোষণ কৰাৰ সুযোগ পায়। শিক্ষাৰ সার্বজনীন আৰু বাধ্যতামূলক ব্যৱস্থাই সমাজৰ শিক্ষিত তথা অশিক্ষিত শ্রেণী দুটাৰ মাজত থকা ব্যৱধান হ্রাস কৰে। ফলত শোষণৰ সম্ভাৱনাও কমি যায়।

১৪.৪.২ শিক্ষাৰ বিভিন্ন দিশত গণতন্ত্ৰৰ প্ৰভাৱ

শিক্ষাৰ বিভিন্ন দিশত গণতন্ত্ৰই তলত উল্লেখ কৰা ধৰণে প্ৰভাৱ পেলায় —

গণতন্ত্ৰ আৰু শিক্ষাৰ লক্ষ্য ঃ অধ্যাপক কে.জি. চৈয়িদিয়াঁৰ মতে, "শিক্ষাৰ এনে এক স্থিৰ লক্ষ্য থাকিব লাগিব যিটোৱে ব্যক্তিক গণতান্ত্ৰিক জীৱনৰ কাৰ্যসম্পদন কৰাৰ বাবে প্ৰয়োজনীয় আটাইবোৰ মৌলিক গুণৰ বিকাশ ঘটোৱাত সহায় কৰিব।" গণতন্ত্ৰক শিক্ষাৰ বিভিন্ন দিশৰ সৈতে আন্তঃসংলগ্ন কৰা হয়। বিশেষকৈ গণতন্ত্ৰ আৰু শিক্ষাৰ লক্ষ্যৰ মাজত দৃঢ় আন্তঃসংযোগ আছে। তলত গণতান্ত্ৰিক শিক্ষাৰ প্ৰধান লক্ষ্যবোৰ উল্লেখ কৰা হ'ল —

- **ব্যক্তিৰ সৰ্বাত্মক বিকাশ ঃ** গণতান্ত্ৰিক শিক্ষাই ব্যক্তিত্বৰ সুসামঞ্জস্যপূৰ্ণ আৰু সৰ্বাত্মক বিকাশ সাধন কৰা উচিত। ইয়াত শাৰীৰিক, মানসিক, সামাজিক, বৌদ্ধিক, নৈতিক, নান্দনিক আদি বিকাশক সামৰি লোৱা হয়।
- **বাঞ্ছনীয় গুণৰ বিকাশ ঃ** গণতান্ত্ৰিক শিক্ষাই মানুহৰ সেইবোৰ গুণ বিকশিত কৰাৰ লক্ষ্য বান্ধি লোৱা উচিত যিবোৰে মানুহক একোটা সঠিক গণতান্ত্ৰিক জীৱন যাপন কৰাত সহায় কৰে। এনে গুণ দুটামান হ'ল — ভাল-বেয়া বিচাৰ কৰিব পৰা ক্ষমতা, সমস্যা সমাধানৰ দক্ষতা, সৃজনশীলতা, সহানুভূতি, স্বাধীনতা, বিজ্ঞানসন্মত দৃষ্টিভংগী, যুক্তিৰে বিবেচনা কৰিব পৰা দক্ষতা ইত্যাদি।
- **সমস্যা সম্পৰ্কে জ্ঞানৰ যোগান ঃ** এখন গণতান্ত্ৰিক সমাজত শিক্ষাই ৰাজনৈতিক, সামাজিক, অৰ্থনৈতিক, ধৰ্মীয় আৰু অন্য গুৰুত্বপূৰ্ণ দিশত সঠিক জ্ঞানৰ যোগান ধৰা উচিত। এনে জ্ঞান কেৱল নিজ দেশৰ ক্ষেত্ৰত সঠিক হ'লেই ন'হব, বিশ্বৰ অন্য দেশৰ ক্ষেত্ৰতো সঠিক হ'ব লাগিব। ই ব্যক্তিৰ মনত বিভিন্ন সমস্যা অন্বেষণ কৰি চোৱাৰ অনুসন্ধিৎসা জগাই তুলিব। কালক্ৰমত মানুহে সমস্যাৰ সমাধান উলিওৱাৰ সামৰ্থ গঢ়ি তুলিব।
- **সমাজপ্ৰিয়তাৰ বিকাশ ঃ** গণতন্ত্ৰত প্ৰত্যেকেই সমাজৰ একোগৰাকী সক্ৰিয় সদস্য যদিও প্ৰত্যেকেই সমাজৰ পৰা নিজকে বিচ্ছিন্ন কৰিও ৰাখিব পাৰে। সেয়েহে, মানুহৰ মনত সামাজিক দায়বদ্ধতা ধাৰণাটো জাগ্ৰত হোৱা উচিত। তেতিয়াহে মানুহে সমাজৰ কল্যাণৰ বাবে নিজ অৰিহণা আগবঢ়াব পাৰিব আৰু সমাজৰ অন্য সদস্যৰ সৈতে শান্তিপূৰ্বক বাস কৰিব পাৰিব।
- **নেতৃত্ব দিব পৰা দক্ষতা গঢ়াৰ প্ৰশিক্ষণ ঃ** গণতন্ত্ৰত প্ৰত্যেকেই সমাজক কোনোবা নহয় কোনোবা ক্ষেত্ৰত নেতৃত্ব দিয়াৰ ভূমিকা ল'ব পৰাকৈ সক্ষম। সেয়েহে গণতান্ত্ৰিক শিক্ষাই নেতৃত্ব দিব পৰা গুণবোৰৰ বিকাশৰ লক্ষ্য হিচাপে বান্ধি লোৱা উচিত। এনে গুণ কেইটামান হ'ল সহানুভূতি, প্ৰেম, সমতাবাদী চিন্তা ইত্যাদি। এইবোৰ গুণে মানুহক সুস্থ নেতৃত্ব দিব পৰাকৈ সক্ষম কৰি তোলে।

➢ **অৱসৰ কটোৱাৰ প্ৰশিক্ষণ** ঃ গণতান্ত্ৰিক শিক্ষাই অৱসৰ কটোৱাৰ প্ৰশিক্ষণ দিয়াটোকো নিজ লক্ষ্য কৰি লোৱা উচিত। জিৰণি আৰু অৱসৰ বিনোদনে মানুহৰ আত্ম-প্ৰগতিত সহায় কৰে।

ভাৰত গণতান্ত্ৰিক দেশ। ইতিহাসৰ পৰা গম পোৱা যায় যে ভাৰতে সদায় গণতান্ত্ৰিক আদৰ্শ আৰু গণতান্ত্ৰিক জীৱন যাপন পদ্ধতিত বিশ্বাস দেখুৱাই আহিছে। ভাৰতীয় সংবিধানৰ প্ৰস্তাৱনাই কয়, "ভাৰতৰ জনগণ দেশৰ প্ৰতিগৰাকী নাগৰিকৰ সামাজিক, অৰ্থনৈতিক আৰু ৰাজনৈতিক ন্যায়, চিন্তা, ভাৱ প্ৰকাশ, ধৰ্মমত, ধৰ্মবিশ্বাস আৰু উপাসনাৰ স্বাধীনতা; সামাজিক প্ৰস্থিতি আৰু সুযোগৰ সমতা সুনিশ্চিত কৰিবলৈ; আৰু সকলো নাগৰিকৰ মাজত ভ্ৰাতৃত্ববোধৰ পোষকতা কৰিবলৈ, প্ৰতিগৰাকী ব্যক্তিৰে মৰ্যাদা অক্ষুন্ন ৰাখিবলৈ আৰু দেশৰ অখণ্ডতা অটুট ৰাখিবলৈ গভীৰভাৱে সংকল্পৱদ্ধ।" ই দেশখনৰ গণতান্ত্ৰিক আদৰ্শৰ প্ৰতি থকা ইতিহাস সমৰ্থিত বিশ্বাসৰ প্ৰমাণ। ভাৰতত শিক্ষাৰ ঈপ্সিত লক্ষ্য নিৰ্ধাৰণ কৰি লোৱাটো এটা অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ বিষয়। শিক্ষাই নাগৰিকৰ বিবেক বিকশিত কৰিব পাৰিলেহে গণতন্ত্ৰই সুস্থিৰ ৰূপ ধাৰণ কৰে। ভাৰতত শিক্ষাই অন্ধবিশ্বাস আঁতৰোৱাৰ লগতে ধৰ্মনিৰপেক্ষতা আৰু নাগৰিকৰ মনত সৌহাৰ্দপূৰ্ণ অনুভৱ জগাই তুলিব লাগে। উচ্চ শিক্ষা আয়োগ (১৯৫২-৫৩)ৰ মতে, "গণতন্ত্ৰত শিক্ষাৰ তিনিটা লক্ষ্য খাপ খাই পৰে ঃ

১) গণতান্ত্ৰিক সামাজিক শৃংখলা এটাত নাগৰিক হিচাপে সৃজনাত্মকভাৱে অংশগ্ৰহণ কৰিবলৈ শিক্ষাৰ্থীক চাৰিত্ৰিক প্ৰশিক্ষণৰে উপযুক্ত কৰি তোলা, ২) দেশৰ অৰ্থনৈতিক সমৃদ্ধিত নিজ অৰিহণা আগবঢ়াব পৰাকৈ শিক্ষাৰ্থীৰ ব্যৱহাৰিক আৰু বৃত্তিমুখী দক্ষতা উন্নত কৰা আৰু ৩) এটা জীৱন্ত ৰাষ্ট্ৰীয় সংস্কৃতিৰ সৃষ্টি কৰিবলৈ মানৱ ব্যক্তিত্বৰ পূৰ্ণ বিকাশ আৰু আত্ম-অভিব্যক্তি প্ৰকাশৰ বাবে প্ৰয়োজন হোৱা স্বাধীনতা, কলাসুলভতা আৰু সাংস্কৃতিক আগ্ৰহৰ বিকাশ ঘটোৱা হয়।"

গণতন্ত্ৰ আৰু পাঠ্যক্ৰম ঃ পাঠ্যক্ৰমৰ জৰিয়তে গণতান্ত্ৰিক আদৰ্শবোৰক বাস্তৱ ৰূপ দিব পৰা যায়। নৈতিকতা আৰু আদৰ্শবোৰ বাস্তৱায়িত কৰাৰ লক্ষ্যত উপনীত হ'বলৈ একোখন গণতান্ত্ৰিক পাঠ্যক্ৰমৰ পৰিকল্পনা আৰু সজ্জা প্ৰস্তুত কৰাটো আৱশ্যকীয়। গণতান্ত্ৰিক দেশ এখনত 'ব্যক্তিগত সত্ত্বা'ক সৰ্ব্বোচ্চ অধিকাৰ দিয়া হয়। সেয়েহে গণতান্ত্ৰিক পাঠ্যক্ৰমত সেইবোৰ বিষয়বস্তু অন্তৰ্ভুক্ত কৰা উচিত যিবোৰ মানুহৰ ব্যক্তিগত প্ৰয়োজন শিক্ষা গ্ৰহণৰ ক্ষমতা, প্ৰত্যাশা আৰু সম্ভাৱণীয় অনুকূল। এনে পৰিকল্পনা যুগুত কৰোঁতে শিক্ষাৰ্থীয়ে যাতে শিক্ষনৰ বাবে পৰ্যাপ্ত স্বতন্ত্ৰতা লাভ কৰে সেই কথাটোৰ লক্ষ্য ৰাখিব লাগিব। কাৰণ গণতন্ত্ৰই স্বাধীনতাৰ নিশ্চিতি আৰু দমন প্ৰতিহত কৰে। পাঠ্যক্ৰমৰ অধীনত ল'ৰা-ছোৱালীয়ে শিক্ষা লাভ কৰোঁতে স্বাচ্ছন্দ্যতা অনুভৱ কৰিব লাগিব। এনে পাঠ্যক্ৰমে শিক্ষাৰ্থীক নিজাববীয়া শৈক্ষিক কাৰ্যকলাপৰ পৰিকল্পনা কৰিব পৰাকৈ পৰ্যাপ্ত স্বাধীনতা দিব লাগিব।

গণতান্ত্ৰিক পাঠ্যক্ৰম নমনীয় আৰু ভিন্নধৰ্মী। এনে পাঠ্যক্ৰম সংকীৰ্ণভাৱে পৰিকল্পনা কৰিব অথবা গঢ় দিব পৰা নাযায়। ব্যক্তিভেদে প্ৰয়োজন, সম্ভাৱনীয়তা, সামৰ্থ আদি ভিন ভিন

হ'ব পাৰে। সেয়েহে শিক্ষার্থীৰ ব্যক্তিগত প্রয়োজন পূৰাব পৰাকৈ গণতান্ত্রিক পাঠ্যক্রমৰ আৰ্হি প্রস্তুত কৰা হয়। অৱশ্যে গ্রহণযোগ্য নীতি আৰু পৰিসীমাৰ ভিতৰতহে এই নমনীয়তা প্রযোজ্য হ'ব।

গণতন্ত্রই সমাজক গুৰুত্ব দিয়ে। সেয়েহে গণতান্ত্রিক পাঠ্যক্রম এটাই প্রচলিত সামাজিক ক্রম অনুসৰণ কৰা উচিত। সমাজ অবিৰতভাৱে পৰিৱর্তনশীল। সমাজৰ পৰিৱর্তন হ'লে সামাজিক ভাৱে স্বীকৃত বিধি-বিধান, নিয়ম-নীতি, আদর্শ, প্রমূল্য আদিও সলনি হয়। সেয়েহে গণতন্ত্রত পৰিকল্পনাৰ অধীন পাঠ্যক্রম এটা পৰিৱর্তনশীল সামাজিক ক্রমৰ লগতে ই স্থানীয় পৰিৱেশ আৰু চাহিদাৰ অনুকূল হ'ব লাগিব।

গণতান্ত্রিক পাঠ্যক্রমৰ মূল বিচার্য বিষয় হ'ল শিশুৰ সৃজনশীলতা। ল'ৰা-ছোৱালীৰ বুদ্ধিমত্তা আৰু সামর্থৰ অনুকূলকৈ অধ্যয়ন কৰিবলগীয়া পাঠ্য বিষয়বোৰৰ আৰ্হি তৈয়াৰ কৰা উচিত। এনে পাঠ্যবিষয় অধ্যয়ন কৰি ল'ৰা-ছোৱালীয়ে নিজে কিছুমান কথা শিকিব পাৰিব, মনৰ ভাৱ প্রকাশ কৰা উপায় বিচাৰি পাব আৰু সৃজনশীলতাৰ পৰিচয় দিব পাৰিব। ল'ৰা-ছোৱালীক মুখস্থ বিদ্যাত পাকৈত কৰি তোলাৰ চেষ্টা চলোৱা উচিত নহয়। পাঠ্যক্রমে শিক্ষার্থীক শিকাৰ সুযোগ দিব লাগে আৰু সক্রিয় অংশগ্রহণত ব্যস্ত ৰাখিব লাগে। অধ্যয়নৰ বিষয়বোৰ কেৱল বিষয়ভিত্তিক পাঠ্যক্রম হ'ব নালাগে। এনে বিষয়বোৰত ল'ৰা-ছোৱালীয়ে বিদ্যালয় আৰু বিদ্যালয়ৰ বাহিৰত অর্জন কৰিব পৰা সকলোবোৰ কার্যকলাপ তথা অভিজ্ঞতা সন্নিৱিষ্ট কৰা উচিত।

গণতান্ত্রিক পাঠ্যক্রম সংহত হ'ব লাগে। কোনো পাঠ্যবিষয়েই বিচ্ছিন্ন নহয়। বিভিন্ন বিষয় আৰু এটা বিষয়ৰ বিভিন্ন পাঠৰ মাজত সহঃসম্পর্ক থাকে। প্রতিটো বিষয় আমাৰ জীৱনৰ সৈতে জড়িত। সেয়েহে পাঠ্যক্রম যুগুত কৰাৰ সময়ত সংহতকৰণৰ নীতি অনুসৰণ কৰিব লাগে।

শিক্ষার্থীক বৃত্তিমুখী প্রশিক্ষণ দিয়াত গুৰুত্ব আৰোপ কৰাৰ বহল দৃষ্টিভংগীৰে গণতান্ত্রিক পাঠ্যক্রম প্রস্তুত কৰিব লাগে। সমাজৰ প্রতিগৰাকী ব্যক্তিয়েই উৎপাদনক্ষম। তেওঁ নিজৰ সমাজৰ অর্থনৈতিক কল্যাণ সাধন কৰিব পৰাকৈ দক্ষ হৈ উঠাৰ সুযোগ পাব লাগে। সেয়েহে গণতন্ত্রৰ এটা গুৰুত্বপূর্ণ বৈশিষ্ট্য হ'ল শিক্ষাৰ মাজত এটা সুফলদায়ক সম্পর্ক কৰিব লাগে। পাঠ্যক্রমত কর্মঅভিজ্ঞতাক শিকণৰ এক উৎস হিচাপে স্থান দিব লাগে। ল'ৰা-ছোৱালীৰ শিক্ষা গ্রহণৰ ক্ষমতা অনুসৰি পাঠ্যক্রমত বিভিন্ন ধৰণৰ বৃত্তিমুখী বিষয় অন্তর্ভুক্ত কৰিব লাগে। এনে পাঠ্যক্রমৰ বাবে বিষয়সূচী নির্ধাৰণ কৰাৰ সময়ত শিশুৰ সর্বাংগীন বিকাশৰ দিশটো মনত ৰখা উচিত।

গণতন্ত্র আৰু শিক্ষণৰ পদ্ধতি ঃ গণতন্ত্রই শিক্ষণৰ পদ্ধতিৰ ওপৰত যথেষ্ট গুৰুত্ব দিয়ে। এখন গণতান্ত্রিক পদ্ধতিৰে পৰিচালিত বিদ্যালয়ে শিক্ষণ পদ্ধতিবোৰলৈ অভূতপূর্ব পৰিৱর্তন আনিব খোজে। গণতন্ত্রত শিশুহঁতেই হ'ল বিদ্যালয় ব্যৱস্থাৰ মধ্যমণি। 'শিক্ষক', 'পাঠ্যক্রম' অথবা আন কোনো বিষয়েই ইয়াত কেন্দ্রীয় গুৰুত্ব লাভ নকৰে। এই 'শিশুকেন্দ্রিক' বৈশিষ্ট্যটো শিক্ষণৰ পদ্ধতিত প্রতিফলিত হোৱা উচিত। এখন গণতান্ত্রিক বিদ্যালয়ে সেয়েহে শিশুৰ বয়স, প্রয়োজন, মানসিক বিকাশ আদিৰ সৈতে সম্পূর্ণ খাপ খোৱা শিক্ষণ পদ্ধতি ব্যৱহাৰ কৰিব খোজে। অধ্যয়নৰ বিষয়সূচী বুজি পোৱাত শিশুক সহায় কৰিব নোৱাৰা শিক্ষণ পদ্ধতি এটাক

গণতান্ত্রিক ব্যৱস্থাই শিক্ষাদানৰ ফলপ্রসূ পদ্ধতি বুলি মানি নলয়। ফলপ্রসূ পদ্ধতি এটাই শিক্ষণ পদ্ধতিটো কার্যৰূপায়িত কৰাৰ আগতে শিশুৰ গোটেই জীৱনটোৰ কথা বিবেচনা কৰি চায়। শিক্ষণ পদ্ধতিয়ে শিশুক প্রয়োজনীয় জীৱন অভিজ্ঞতাৰে সমৃদ্ধ কৰি তোলা উচিত।

গণতন্ত্রই গতিশীলতাক বিশ্বাস ৰাখে আৰু অনমনীয়তাৰ বিৰোধিতা কৰে। শিক্ষণ পদ্ধতি অনমীনয়, পৰম্পৰাগত আৰু অপৰিৱর্তনশীল হ'লে গণতান্ত্রিক শিক্ষাৰ লক্ষ্যত কেতিয়াও উপনীত হ'ব পৰা নাযায়। অর্থাৎ, গণতান্ত্রিক ব্যৱস্থাত শিক্ষণৰ পদ্ধতিবোৰৰ কোনো স্থান নাই। শিক্ষণ পদ্ধতি বাছি লোৱাৰ সময়ত শিক্ষার্থীৰ ব্যক্তিগত স্বাধীনতাৰ কথাটো মনত ৰখা ভাল। শিশুক শিক্ষাদান কৰাৰ সময়ত দুর্বোধ্য জ্ঞানেৰে সিহঁতৰ মনবোৰ ভৰাই পেলোৱাটো শিক্ষকৰ লক্ষ্য হোৱা উচিত নহয়। শিক্ষকৰ লক্ষ্য হ'ল শিকণ প্রক্রিয়াৰ জৰিয়তে শিক্ষার্থীৰ জ্ঞানজগত সমৃদ্ধ কৰি তোলা।

গণতান্ত্রিক শিক্ষণ হ'ল সহযোগিতামূলক শিক্ষণ। শিক্ষণ, পৰিকল্পনা আৰু বিষয়বস্তুৰ পাঠদান/কার্যৰূপায়ণৰ লগতে অন্য শৈক্ষিক কার্যকলাপবোৰ ছাত্র-ছাত্রী আৰু শিক্ষকে মিলিজুলি সম্পাদন কৰে। সেয়েহে শিক্ষণ পদ্ধতিটো এনে হোৱা উচিত যিটোৱে শিক্ষাৰ দুই মেৰু 'শিক্ষক' আৰু 'শিক্ষার্থী'ৰ মাজত এক বান্ধোন গঢ়ি তুলিব পাৰে। শিক্ষকে শিক্ষার্থীক কোনো কথা বলপূর্বক জাপি দিব নালাগে। ইয়াৰ সলনি তেওঁ সদায়ে শিক্ষার্থীক মুকলিমূৰীয়াকৈ প্রশ্ন সোধা আৰু আলোচনাত ভাল লোৱাৰ বাবে উৎসাহিত কৰিব লাগে। মুখস্থ বিদ্যাক প্রশ্রয় দিয়া উচিত নহয়। গণতান্ত্রিক শিক্ষণ পদ্ধতিৰ প্রধান বৈশিষ্ট্যবোৰ হ'ল দলীয় আলোচনা, সমস্যাৰ সমাধান বাহিৰ কৰা, অভিজ্ঞতাৰ জৰিয়তে শিকা আৰু ফলাফলৰ দলীয় মূল্যয়ণ কৰা। আগমন-নির্গমন যুক্তিযুক্ততা, বিশ্লেষণ, সংশ্লেষণ আদিৰ দৰে বিজ্ঞানসন্মতভাৱে চিন্তা কৰাৰ কলা বিকশিত কৰা হয়। এনে পদ্ধতিয়ে শিক্ষার্থীৰ যুক্তিসংগত সাধাৰণীকৰণ কৰিব পৰা দক্ষতাৰো বিকাশ ঘটায়।

গণতান্ত্রিক শিক্ষাই জোৰ দিয়া প্রধান শিক্ষণ পদ্ধতিটো হ'ল 'হাতে-কামে কৰি শিকা' ()। শিক্ষার্থীক নিজ অভিজ্ঞতাৰ পৰা শিকিবলৈ উৎসাহিত কৰিব লাগে। সিহঁতৰ মৌলিক চিন্তা কৰিব পৰা দক্ষতা বৃদ্ধিত সহায় কৰিব, নতুন অভিজ্ঞতাৰ যোগান ধৰিব আৰু সিহঁতক নতুন বস্তু আৱিষ্কাৰ কৰিবলৈ আগ্রহী কৰি তুলিব লাগে। 'স্ব-কার্য'ই শিকণ প্রক্রিয়াটো অধিক প্রাণৱন্ত, আনন্দদায়ক আৰু উৎপাদনক্ষম কৰি তোলে। ই শিশুৰ শিকাৰ আগ্রহ দীর্ঘসময়লৈ ধৰি ৰাখে। এনে পদ্ধতিৰে শিক্ষার্থীয়ে 'শিক্ষকে বাধ্য কৰোৱা' ধৰণে নহয় 'নিজে শিকিবলৈ বিচৰা' ধৰণেৰে শিকে।

গণতন্ত্র আৰু শিক্ষক ঃ এগৰাকী শিক্ষকে গণতান্ত্রিক শিক্ষা ব্যৱস্থাত মুখ্য ভূমিকা পালন কৰে। তেওঁ শিক্ষার্থীৰ বন্ধু, দার্শনিক আৰু পথ প্রদর্শক। সমাজত শিক্ষকে পৰিৱর্তন সাধন কৰাৰ দায়িত্ব পালন কৰা ব্যক্তিগৰাকী হ'ল শিক্ষক। শিক্ষকেই সমাজ একোখনৰ প্রগতিৰ দিশেৰে আগবঢ়াই লৈ যায়।

এগৰাকী গণতান্ত্রিক শিক্ষকৰ গণতন্ত্রৰ গঠন সম্পর্কে উপযুক্ত ধাৰণা থকা উচিত। তেতিয়াহে তেওঁ এই বিষয়ত শিক্ষার্থীসকলৰ ধাৰণা স্পষ্ট কৰিব পাৰিব। শিক্ষকৰ শ্রেণীকোঠা

ব্যৱস্থাপনা আৰু শিক্ষণ কৌশল প্ৰয়োগ কৰাৰ দক্ষতা থাকিব লাগে। এনে ব্যৱস্থাপনা আৰু কৌশলৰ ভিতৰত শিক্ষাৰ্থী-শিক্ষক পৰিকল্পনা, দলীয় কাৰ্য, আলোচনা সমস্যা সমাধান আদি কাৰ্যক সামৰি লোৱা হয়।

গণতন্ত্ৰত এগৰাকী শিক্ষকৰ প্ৰকৃতিও গণতান্ত্ৰিক হোৱা উচিত। তেওঁ প্ৰতি গৰাকী শিক্ষাৰ্থীকে সমানে গুৰুত্ব দিব লাগে। শিক্ষকে পক্ষপাতিত্বমূলক আচৰণ কৰা অনুচিত। তেওঁৰ গণতান্ত্ৰিক আচৰণে শিক্ষাৰ্থীসকলক এয়া অনুভৱ কৰিবলৈ দিব যে সিহঁত সমগ্ৰ শিক্ষা ব্যৱস্থাটোৰ এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ অংশ। শিক্ষকে প্ৰতিটো শিশুকে 'আবেগিক সুৰক্ষা' প্ৰদান কৰা উচিত। শিশুৰ শিকন প্ৰক্ৰিয়াটো আনন্দদায়ক কৰি তোলাৰ দায়িত্বও শিক্ষকৰ হাততে ন্যস্ত থাকে। শিক্ষাৰ্থীয়ে শিক্ষকক মুকলিমুৰীয়াকৈ যিকোনো প্ৰশ্ন সোধাৰ সুযোগ পোৱা উচিত। শিক্ষকে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ মনত এই ভাৱ জগাই তুলিব লাগে যে সিহঁতে সকলো সময়তে উচিত দিক্ নিৰ্দেশনা লাভ কৰিব আৰু শিকন প্ৰক্ৰিয়াটো সিহঁতৰ জীৱনৰ সৰ্বোৎকৃষ্ট অভিজ্ঞতা হৈ ৰ'ব।

শিক্ষকে ল'ৰা-ছোৱালীহঁতৰ প্ৰত্যেককে ব্যক্তিগত মনোযোগ দিয়া উচিত। এনে কৰাৰ ফলত তেওঁ প্ৰতি গৰাকী শিক্ষাৰ্থীৰ ব্যক্তিগত সম্ভাৱনীয়তা, সৃজনশীলতা, সামৰ্থ, শিকাৰ ক্ষমতা, সীমাৱদ্ধতা আদি গম পাব। তেতিয়া তেওঁ সিহঁতৰ ব্যক্তিগত প্ৰয়োজন অনুসৰি বিকাশৰ সুযোগ সৃষ্টি কৰি দিব পাৰিব। এগৰাকী গণতান্ত্ৰিক শিক্ষকে ঘৰুৱা আৰু সামাজিক পৰিৱেশ কৰি তুলিব পাৰে। প্ৰতিগৰাকী ব্যক্তিয়েই নৈতিক পছন্দ কৰিব পৰাকৈ সক্ষম; প্ৰতিগৰাকী ব্যক্তিয়েই ভুল-শুদ্ধ, ভাল-বেয়া, ধুনীয়া-আপচু বিষয়ক সিদ্ধান্ত ল'ব পাৰে। 'অধিপত্য' বিস্তাৰৰ চেষ্টা চলোৱাতকৈ শিক্ষকে স্বাধীনতাৰ অধিকাৰ, চিন্তাৰ অধিকাৰ আৰু পছন্দৰ অধিকাৰ সম্পৰ্কে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক সজাগ কৰি তুলিব লাগে যাতে সিহঁতে যি বিচাৰে অথবা বিশ্বাস কৰে সেয়া স্পষ্টকৈ প্ৰকাশ তথা কাৰ্যত প্ৰয়োগ কৰিব পৰা হয়।

গণতন্ত্ৰ আৰু নিয়মানুৱৰ্তিতা ঃ বিদ্যালয়ক এক গৱেষণাগাৰ বুলি গণ্য কৰিব পৰা যায়। ল'ৰা-ছোৱালীয়ে ইয়াত গণতান্ত্ৰিক সামাজিক জীৱন যাপনৰ কলা আৰু দক্ষতাবোৰৰ বিষয়ে শিকে। গণতন্ত্ৰত আত্ম-অনুশাসনৰ ওপৰত জোৰ দিয়া হয়। আত্ম-অনুশাসনক সৰ্বোত্তম প্ৰকাৰৰ নিয়মানুবৰ্তিতা বুলি বিবেচনা কৰা হয়। গণতন্ত্ৰত আত্ম-অনুশাসনক অগ্ৰাধিকাৰ দিয়াৰ কাৰণ হ'ল দমন ইয়াৰ আধাৰ নহয়। বাহিৰৰ পৰা জাপি দিয়া অনুশাসনক প্ৰকৃত অনুশাসন বুলি ক'ব নোৱাৰি। শিশু এটিয়ে তেতিয়াহে নিজকে অনুশাসনৱদ্ধ কৰিবলৈ শিকে যেতিয়া ইয়াৰ মনত অনুশাসনবোধ ওপজে। প্ৰকৃত নিয়মানুবৰ্তিতাৰ আধাৰ হ'ল মৰম, সহানুভূতি, সহযোগিতা আৰু মানৱীয় সম্পৰ্ক। এনে পৰিস্থিতিবোৰত নিয়মানুবৰ্তিতাই প্ৰকৃত, স্বাভাৱিক আৰু সুফলদায়ক ৰূপ ধাৰণ কৰে। ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক কৰ্তৃত্বৰ অনুগত হ'বলৈ বাধ্য কৰোৱা হয়। কিন্তু গণতন্ত্ৰৰ প্ৰশিক্ষণ লৈ থকা ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে বৌদ্ধিক সততা, ভীতিহীন যুক্তিযুক্ততা অন্যৰ প্ৰতি সন্মান আদিৰ দৰে গুণবোৰ শিকে। এনেকৈয়ে অৱশেষত নিজ স্বাধীনতাৰ সুপ্ৰয়োগ কৰি শিক্ষাৰ্থীয়ে স্ব-নিৰ্দেশনাৰ বিষয়ে শিকে। আত্ম-অনুশাসনৰ বাবে স্বাধীনতা অতি প্ৰয়োজনীয়। মাৰিয়া মণ্টেচ্ছ'ৰীৰ ভাষাত, "নিয়মানুৱৰ্তিতা লক্ষ্যত উপনীত হ'বলৈ (ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক) স্বাধীনতা দিয়ক।" কিন্তু ইয়াৰ মানে

এইটো নহয় যে শিক্ষার্থীৰ নেতা হিচাপে শিক্ষকৰ আন কোনো কর্তব্য নাই। শিক্ষকে নিয়মানুবর্তিতাৰ প্রয়োজনীয়তাৰ বিষয়ে শিক্ষার্থীক বুজি উঠিবলৈ দিব আৰু নিজকে নিয়ন্ত্রিত কৰাৰ উপায় শিকাব লাগিব। শিক্ষকে কেতিয়াও কঠোৰ শাসকৰ ভূমিকা লোৱা উচিত নহয়। তেওঁ সদায় পর্দাৰ আঁৰৰ পৰা দিহা-পৰামর্শ আগবঢ়াই থকা ব্যক্তিগৰাকী হ'ব লাগিব। ইয়াৰ বাবে প্রতিগৰাকী শিক্ষকেই মৰম, সহানুভূতি আদিৰ দৰে গুণসম্পন্ন সু-পর্যবেক্ষক হ'ব লাগিব।

গণতন্ত্রত শিক্ষার্থীৰ নিজস্ব চৰকাৰৰ জৰিয়তে আত্ম-অনুশাসনৰ অনুশীলন কৰিব পৰা যায়। শিক্ষার্থীক সিহঁতৰ নিজৰ নীতি-নিয়মেৰে পৰিচালিত হ'বলৈ উৎসাহ দিব লাগে। যদি ছাত্র/ছাত্রী পৰিষদ, ছাত্র/ছাত্রী একতা সভা আদি গঠন কৰি সেইবোৰক বিদ্যালয়ৰ নিয়মানুৱর্তিতা তথা বিদ্যালয় প্রশাসনৰ সৈতে জড়িত বিভিন্ন দায়িত্ব অর্পণ কৰা হয়, তেন্তে নিয়মানুৱর্তিতা ভংগৰ পৰিমাণ যথেষ্ট হ্রাস কৰিব পৰা যায়।

গণতান্ত্রিক নিয়মানুবর্তিতা মানে উপদেশ আৰু শাস্তি দিয়া, ভাবুকি অথবা প্রতিশ্রুতি দিয়াক নুবুজায়। ইয়াৰ অর্থ হ'ল ল'ৰা-ছোৱালীক অর্থপূর্ণ আৰু আনন্দদায়ক কাম-কাজত জড়িত কৰোৱা। ল'ৰা-ছোৱালীক যদি অনবৰতে উদ্দীপনাময় আৰু আকর্ষনীয় কাম-কাজত ব্যস্ত ৰখা হয় তেন্তে নিয়মানুবর্তিতা আপোনা-আপুনি বর্তি থাকিব। গণতান্ত্রিক শিক্ষাত নিয়মানুবর্তিতা সঠিক সময়ত সঠিকভাৱে সঠিক কাম কৰাৰ প্রত্যয়ৰ ওপৰত আধাৰিত।

গণতান্ত্রিক শিক্ষাই 'সামাজিক নিয়মানুবর্তিতা'ৰো পোষকতা কৰে। ডিৱীৰ মতে, "সামাজিক নিয়মানুবর্তিতা হ'ল 'এটা সম্প্রদায় ৰূপে সংগঠিত বিদ্যালয়ৰ যৌথ কার্য-কলাপবোৰৰ জৰিয়তে ছাত্র-ছাত্রীৰ মনত সামাজিক মনোভাৱ, অভ্যাস আৰু আচৰণ আদর্শ কর্ষণ কৰা কার্য" সামাজিকীকৃত নিয়মানুবর্তিতাই ছাত্র-ছাত্রীৰ আটাইবোৰ প্রয়োজনীয় সামাজিক গুণৰ বিকাশ সাধন কৰি সিহঁতক সমাজৰ সক্রিয় সদস্য কৰি তোলাত সহায় কৰে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ঃ গণতান্ত্রিক শিক্ষাৰ অর্থ কি?

.....

প্রশ্ন নং ২ঃ গণতন্ত্রত শিক্ষাৰ যিকোনো তিনিটা গুৰুত্বৰ বিষয়ে লিখা।

.....

প্রশ্ন নং ৩ঃ গণতন্ত্রত শিক্ষাৰ দুটা লক্ষ্যৰ বিষয়ে উল্লেখ কৰক।

.....

প্রশ্ন নং ৪ঃ গণতান্ত্রিক শিক্ষাত শিক্ষকৰ ভূমিকা ব্যাখ্যা কৰক।

.....

প্রশ্ন নং ৫ঃ গণতন্ত্রত নিয়মানুবর্তিতাৰ প্রকাৰবোৰ কেনেকুৱা বর্ণনা কৰক।

.....

১৪.৩ আনুষ্ঠানিক আৰু অনানুষ্ঠানিক অভিকৰণবোৰৰ ভূমিকা

বিভিন্ন আনুষ্ঠানিক আৰু অনানুষ্ঠানিক অভিকৰণে সমাজত পালন কৰা ভূমিকাৰ ওপৰত গণতন্ত্ৰৰ সফলতা বহুখিনি নির্ভৰশীল। এখন গণতান্ত্ৰিক দেশৰ সমৃদ্ধি আৰু প্ৰগতিত এনে অভিকৰণবোৰে নিজ নিজ ধৰণে অৱদান আগবঢ়ায়।

এখন গণতান্ত্ৰিক দেশত শিক্ষা প্ৰদান কৰিব পৰা মুখ্য আনুষ্ঠানিক অভিকৰণটো হ'ল পৰিয়াল। শিশু এটিয়ে নিজ পৰিয়ালৰ পৰিৱেশতেই গণতান্ত্ৰিকভাৱে জীৱন যাপন কৰাৰ প্ৰথম পাঠ আয়ত্ব কৰে। এটি শিশুৱে নিজ পৰিয়ালৰ ভিতৰত একোটা সামগ্ৰিক তথা সম্পূৰ্ণ জীৱন যাপনৰ সুযোগ পায়। পৰিয়ালৰ অন্য সদস্যৰ সামাজিক জীৱনৰ পৰা শিশুৱে অভিজ্ঞতা আহৰণ কৰে। শিশুৰ সামাজিকীকৰণ প্ৰক্ৰিয়া আৰম্ভ হোৱাৰো কেন্দ্ৰবিন্দু হ'ল পৰিয়াল। অনুভৱ, আবেগ, ধাৰণা আদিৰ পাৰস্পৰিক আদান-প্ৰদান প্ৰক্ৰিয়াৰ জৰিয়তে শিশুৱে সহযোগিতাৰ মনোভাৱেৰে জীৱন যাপন কৰিবলৈ শিকে। স্বাধীনতা, সৌহাৰ্দপূৰ্ণ মনোভাৱ, মৰম-চেনেহ, ন্যায় আদিৰে ভৰা পৰিৱেশ এটাই শিশুক ভৱিষ্যৎ সমাজৰ একো একোগৰাকী আদৰ্শ নাগৰিক হ'বলৈ অনুপ্ৰাণিত কৰে। পৰিয়ালৰ সদস্যৰ মাজত থকা সমতাপূৰ্ণ মনোভাৱেও শিশুক গভীৰভাৱে প্ৰভাৱিত কৰে। এনে পৰিৱেশত বাস কৰা ল'ৰা-ছোৱালীয়ে ভৱিষ্যতে একোটা আদৰ্শ গণতান্ত্ৰিক জীৱন যাপন কৰিব পাৰে।

গণতন্ত্ৰত এক গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা লোৱা আন এটা আনুষ্ঠানিক অভিকৰণ হ'ল বিদ্যালয়। শিশুৱে ঘৰুৱা পৰিৱেশত জীৱনৰ প্ৰথম কেইবছৰমান কটোৱাৰ পাচত বিদ্যালয়লৈ আহে। বিদ্যালয়ৰ সামগ্ৰিক পৰিৱেশে শিশুৰ গণতান্ত্ৰিক জীৱনক প্ৰভাৱিত কৰে। ল'ৰা-ছোৱালীয়ে বিদ্যালয়ত লাভ কৰা প্ৰকৃত নাগৰিকৰ প্ৰশিক্ষণে সিহঁতক যথেষ্ট সহায় কৰে। বিদ্যালয়ত শিশুক এটা মুক্ত আৰু উদাৰ পৰিৱেশ দিব লাগে। ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে বিদ্যালয়ত নিজৰ মনৰ ভাৱ প্ৰকাশৰ সুযোগ পাব লাগে। বিদ্যালয়ৰ শিক্ষাৰ আৰ্হি ল'ৰা-ছোৱালীৰ সামৰ্থ অনুসৰি প্ৰস্তুত কৰি ল'ব লাগে। ল'ৰা-ছোৱালীয়ে বিভিন্ন ক্ষেত্ৰত নেতৃত্ব দিয়াৰ সুযোগ পাব লাগে। তেতিয়াহে সিহঁতৰ মাজত নেতৃত্ব দিব পৰা গুণৰ বিকাশ ঘটিব। বিদ্যালয়ৰ ভিতৰত থকা দলীয় জীৱনে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক এনে সফল গণতান্ত্ৰিক জীৱন যাপন কৰাত সহায় কৰে।

ৰাষ্ট্ৰ হ'ল আন এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ আনুষ্ঠানিক অভিকৰণ যিটোৱে ব্যক্তিক প্ৰকৃত গণতন্ত্ৰৰ প্ৰশিক্ষণ দিব পাৰে। ৰাষ্ট্ৰই বিনামূলীয়া আৰু বাধ্যতামূলক প্ৰাথমিক শিক্ষা সুনিশ্চিত কৰিব পাৰে। ই ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক সফলতাৰে উচ্চ আৰু উচ্চতৰ শিক্ষা লোৱাত সহায় কৰিব। ৰাষ্ট্ৰই নিশ্চিত কৰা সামগ্ৰিক বিদ্যায়তনিক সা-সুবিধাবোৰে মানুহক গণতান্ত্ৰিক শিক্ষা আহৰণত সহায় কৰিব। ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ বাবে ৰাষ্ট্ৰত অপৰ্যাপ্ত সুযোগ থকা উচিত যাতে শিক্ষা আহৰণত কোনো বাধাৰ সৃষ্টি হ'ব নোৱাৰে। ৰাষ্ট্ৰই গণতান্ত্ৰিক সমাজৰ ল'ৰা-ছোৱালীৰ বাবে বিভিন্ন ধৰণৰ কল্যাণমূলক কাৰ্যসূচীৰ আয়োজন কৰিব পাৰে।

ওপৰত উল্লেখ কৰা আনুষ্ঠানিক অভিকৰণবোৰৰ উপৰি গণতান্ত্ৰিক শিক্ষা দিব পৰা

আন বহুতো অনানুষ্ঠানিক অভিকৰণ আছে। এই অভিকৰণবোৰে ৰাজহুৱা সচেতনতা গঢ়া, সুস্থ আৰু বাঞ্ছনীয় জনমত গঢ়া আদি কার্যত সহায় কৰিব পাৰে। শিক্ষা হ'ল এক অন্তহীন জীৱন জোৱা প্ৰক্ৰিয়া। একোটা সফল গণতান্ত্ৰিক জীৱন যাপনৰ বাবে প্ৰয়োজনীয় সকলোবোৰ শিক্ষা কেৱল বিদ্যালয়ৰ দৰে আনুষ্ঠানিক অভিকৰণবোৰে দিব নোৱাৰে। বিদ্যালয় জীৱনৰ সামৰণি পৰাৰ পাচতো ব্যক্তিৰ অধিকাৰ আৰু কর্তব্য বর্তি থাকে। মানুহক অধিকাৰ কর্তব্য বিষয়ক শিক্ষা দিয়াত গণমাধ্যমৰ দৰে অনানুষ্ঠানিক অভিকৰণবোৰে এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰিব পাৰে। গণতন্ত্ৰত নাগৰিকসকল বৌদ্ধিকভাৱে আগবঢ়া, শিক্ষিত আৰু আত্ম-সচেতন ভোটদাতা হোৱাটো অতি আৱশ্যক। তেতিয়াহে তেওঁলোকে দেশৰ গণতান্ত্ৰিক শাসন ব্যৱস্থাৰ প্ৰতি আগ্ৰহী হৈ উঠিব। সেয়েহে অনানুষ্ঠানিক অভিকৰণবোৰে মানুহক একোখন উন্নততৰ চৰকাৰ বাছনি কৰিব পৰাকৈ বুদ্ধিমান কৰি তোলাত এক গুৰুত্বপৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰিব পাৰে। এনে অভিকৰণবোৰে জনমত উপযুক্তভাৱে সংগঠিত আৰু চৰকাৰী শাসনৰ সৈতে জড়িত বিভিন্ন কার্য-কলাপ নিৰীক্ষণ কৰিব পাৰে। অনানুষ্ঠানিক অভিকৰণবোৰে মানুহক তেওঁলোকৰ সাংবিধানিক দায়ৱদ্ধতাবোৰৰ বিষয়ে সজাগ কৰি তুলিবলৈ উপযুক্ত উদ্যোগ লোৱা উচিত। এইবোৰ দিশেৰে বিবেচনা কৰি চালে দেখা পোৱা যায় যে গণতান্ত্ৰিক শিক্ষা দিয়াত আনুষ্ঠানিক আৰু অনানুষ্ঠানিক দুয়ো ধৰণৰ অভিকৰণেই সমানেই গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰিব পাৰে।

১৪.৪ গণতন্ত্ৰৰ সফলতাৰ মৌলিক নীতিসমূহ

গণতন্ত্ৰত ব্যক্তি নিজ ভাগ্যৰ নির্ণায়ক। সেয়েহে গণতন্ত্ৰই মানুহক নিজ ভাগ্য গঢ়াৰ স্বাধীনতা দিয়াৰ পোষকতা কৰে ইয়াৰ বাবে মানুহ শিক্ষিত হ'ব লাগিব আৰু সামাজিক কল্যাণৰ বাবে অনুশাসনৱদ্ধ হ'ব লাগিব। নহ'লে মানুহে স্বাধীনতাৰ মূল্য ভৰিব লাগিব আৰু সমাজ ব্যৱস্থাই স্বৈৰাছাৰৰ ৰূপ ল'ব। গণতন্ত্ৰৰ সফলতা কিছুমান মৌলিক নীতিৰ ওপৰত নির্ভৰশীল। তলত এই নীতিবোৰৰ আলোচনা কৰা হ'ল —

- **ব্যক্তিৰ মর্যাদা ঃ** জীৱনৰ গণতান্ত্ৰিক দর্শন এটাই মানুহৰ মর্যাদাৰ প্ৰতি সন্মান জনায়। ইয়াত কোনো ব্যক্তি কাৰো তলতীয়া নহয়। সেয়েহে গণতন্ত্ৰত ব্যক্তিক সন্মান জনাবই লাগিব। ব্যক্তিয়ে নিজৰ গুণ তথা সম্ভাৱনীয়তা বিকাশৰ বাবে সকলো সা-সুবিধা পোৱা উচিত। কিন্তু এনে সা-সুবিধাবোৰে অন্য কাৰো স্বার্থত আঘাত কৰা অনুচিত। এনে সা-সুবিধাই ব্যক্তিক নিজৰ সমলপূৰ্ণতা, উদ্যোগ আৰু কার্যঅভিযানবোৰ বিকশিত কৰাত সহায় কৰে। গণতন্ত্ৰত শৈক্ষিক কার্যসূচীবোৰ ব্যক্তিৰ বুদ্ধিমত্তা আৰু সৃজনশীলতাৰ প্ৰতিপালন কৰিব পৰাকৈ যুগুত কৰি লোৱা উচিত। ব্যক্তিয়ে নিজেও নিজৰ সামর্থ, দক্ষতা তথা শিকাৰ ক্ষমতা প্ৰগতিশীল মনোভাৱেৰে বঢ়াই তোলা উচিত। ইয়াৰ ফলতহে সমাজে প্ৰকৃতৰূপে শিক্ষিত ব্যক্তি লাভ কৰিব। এই গুণবোৰে এনে কিছুমান প্ৰমূল্যৰ সৃষ্টি কৰিব যিবোৰে মানুহৰ ব্যক্তিত্ব বৃদ্ধি, সমৃদ্ধ আৰু সম্প্ৰসাৰিত কৰিব। ব্যক্তিগত আৰু সামাজিক স্বার্থৰ মাজত সঠিক সমন্বয় থাকিব লাগিব।

- **সুযোগ লাভৰ সমতা** ঃ গণতন্ত্ৰ সফল কৰি তোলাৰ ই হ'ল সবাতোকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ পূৰ্বচর্ত। সুযোগ লাভৰ সমতা মানে হ'ল সমাজৰ প্ৰতিগৰাকী সদস্যই নিজৰ সামর্থ তথা শিকন ক্ষমতাক বাস্তৱ ৰূপ দিয়াৰ তথা উপভোগ কৰাৰ সমান সুযোগ পোৱা উচিত। গণতন্ত্ৰত ধর্ম, জাতি, বর্ণ, সংস্কৃতি আদিৰ ভিত্তিত কোনো ক্ষেত্ৰতে কোনো ব্যক্তিয়েই কোনোধৰণৰ বৈষম্যৰ বলি হ'ব নোৱাৰে। প্ৰতিগৰাকী ব্যক্তিয়েই সা-সুবিধাবোৰৰ সদ্ব্যৱহাৰ কৰাৰ ন্যায়সংগত সুযোগ পোৱা উচিত। কিন্তু 'সমতাপূৰ্ণকৰণ' মানে 'অ-প্ৰভেদহীনতা' নহয়। প্ৰত্যেক ব্যক্তিয়েই কিছুমান ব্যক্তিগত সামর্থ আৰু একোটা ব্যক্তিগত শিকন সক্ষমতাৰ গৰাকী। কিছুমান প্ৰবল শাৰীৰিক শক্তিৰ অধিকাৰী, কিছুমানৰ বুদ্ধিমত্তা বেছি, কিছুমানৰ সৃজনশীলতা থাকে আৰু কিছুমানৰ অধ্যয়নৰ দক্ষতা থাকে ইত্যাদি। প্ৰতিগৰাকী ব্যক্তিয়েই যদি প্ৰকৃতি প্ৰদত্ত গুণবোৰৰ দ্বাৰা সমাজক নেতৃত্ব দিয়াৰ বাবে প্ৰয়োজনীয় সুযোগ নাপায় তেন্তে কথাটো অন্যায় আৰু অগণতান্ত্ৰিক হ'ব। বিদ্যালয়ে যদি ব্যতিক্ৰমী শিশু এটিৰ গুণবোৰক হেয় দৃষ্টিৰে চায় তেন্তে এয়া শিশুটিৰ গুণবোৰক অপমান কৰাৰ দৰে হ'ব। আমাৰ বিদ্যালয়বোৰে সেয়েহে শিশুক সিহঁতৰ সর্বশ্ৰেষ্ঠখিনি উজাৰি দিব পৰাকৈ সিহঁতৰ আগ্ৰহ অনুসৰি সকলো সা-সুবিধা দিব লাগে।

  আকৌ, শিক্ষাৰ 'সমতাকৰণবাদ' মানে শিক্ষাত 'একেৰূপতা' প্ৰক্ৰিয়া নহয়। শৈক্ষিক সুযোগবোৰ সমতাপূৰ্ণহে হোৱা উচিত, একেৰূপী নহয়। কলাৰ প্ৰতি আগ্ৰহ থকা শিশু এটিক কলা শাখাৰ বিষয়বস্তুহে পঢ়িবলৈ দিয়া উচিত। একেদৰে, বিজ্ঞান অথবা স্থাপত্যবিদ্যাত আগ্ৰহী ল'ৰা-ছোৱালীক সেই বিষয়বোৰৰ শিক্ষা লাভৰ সুযোগ দিব লাগে। কিন্তু, প্ৰত্যেকটো ল'ৰা-ছোৱালীকে বিকল্পবোৰৰ মাজৰ পৰা নিজ পছন্দ নির্বাচন কৰাৰ শিক্ষা দিব লাগে। তেতিয়াহে অসফলতাৰ এটা ন্যূনতম সীমা নির্ধাৰণ কৰিব পৰা যাব।

গণতন্ত্ৰৰ দুটামান গুৰুত্বপূৰ্ণ আদর্শ হ'ল —

- **স্বাধীনতা** ঃ স্বাধীনতা হ'ল সফল গণতন্ত্ৰৰ কেন্দ্ৰবিন্দু। গণতান্ত্ৰিক আদর্শই প্ৰতিগৰাকী ব্যক্তিৰে নিজে বিচৰা ধৰণে স্ব-ব্যক্তিত্বৰে মুকলিমুৰীয়া জীৱন কটোৱা উচিত বুলি দাবী জনায়। চিন্তা-অভিব্যক্তি-ধর্মীয় সংস্কাৰ-ধর্মীয় বিশ্বাস আৰু চলা-ফুৰা কৰাৰ স্বাধীনতা উপভোগ কৰাৰ জৰিয়তে গণতান্ত্ৰিক স্বাধীনতা লাভৰ কথাটো বাস্তৱ ৰূপ দিব পৰা যায়। স্বাধীন পৰিৱেশত ব্যক্তিয়ে নিজকে প্ৰকাশ কৰাৰ সুযোগ পায় আৰু নিজস্ব সম্ভাৱনীয়তাবোৰৰ পূৰ্ণ বিকাশ ঘটাব পাৰে। মানুহ স্বভাৱতে স্বাধীনতাপ্ৰিয়। মানুহৰ সম্পূৰ্ণ বিকাশ আৰু বৃদ্ধি স্বাধীনতাৰ ওপৰত নির্ভৰশীল। এগৰাকী ব্যক্তিৰ সামগ্ৰিক ব্যক্তিত্বৰ তেতিয়াহে পূৰ্ণবিকাশ ঘটে যেতিয়া তেওঁ নিজকে স্বাধীনভাৱে আগবঢ়াই নিয়াৰ সুযোগ পায়। অৱশ্যে ইয়াৰ অর্থ এইটো নহয় যে ব্যক্তিগত স্বাধীনতাই প্ৰচলিত স্বীকৃত সামাজিক প্ৰথা আৰু নীতি-নিয়ম আদিক অসন্মান কৰাৰ অনুজ্ঞাপত্ৰ লাভ কৰে। যেতিয়া স্বাধীনতাক উপযুক্ত ধৰনে প্ৰয়োগ কৰা হয় তেতিয়াহে প্ৰকৃত বিকাশ সম্ভৱ হয়।

- **সহিষ্ণুতা** ঃ গণতন্ত্ৰ হ'ল একনায়কত্ববাদৰ বিপৰীত অৱস্থা। সেয়েহে গণতন্ত্ৰৰ বিকাশৰ বাবে সমাজত এক সহিষ্ণুতাৰ পৰিৱেশ বিৰাজ কৰা উচিত। বিভিন্ন সামাজিক পটভূমিত বাস কৰা নাগৰিকৰ মাজত বহুতো পাৰ্থক্য থাকিব পাৰে। তেওঁলোকে পাৰস্পৰিক বুজাবুজিৰ ভিত্তিত এই পাৰ্থক্য বৰ্তাই ৰাখিব পাৰে। গণতন্ত্ৰত ধৰ্ম, জাতি, ভাষা, সংস্কৃতি আদিৰ আধাৰত কোনো অসহিষ্ণুতা সৃষ্টি হোৱা অনুচিত। পাৰ্থক্যবোৰ গ্ৰহণ কৰি সকলোৰে মাজত পাৰস্পৰিক আদান-প্ৰদানৰ পৰম্পৰাক আদৰণি জনোৱাজনহে প্ৰকৃত অৰ্থত আচল গণতান্ত্ৰিক ব্যক্তি। সহিষ্ণুতাৰ বাবে গণতান্ত্ৰিক সমাজত শান্তি আৰু সমন্বয় বিৰাজ কৰে।
- **ভ্ৰাতৃত্ববোধ** ঃ গণতন্ত্ৰৰ অস্তিত্ব সফলতাৰে বৰ্তাই ৰাখিবলৈ মানুহৰ মাজত ভ্ৰাতৃত্ববোধ গঢ়ি উঠাটো অতীব প্ৰয়োজনীয়। সেইগৰাকী ব্যক্তিহে প্ৰকৃতাৰ্থত গণতান্ত্ৰিক যিগৰাকীয়ে নিজকে 'মানৱীয়তা' আৰু এই বিশ্বৰ এক অংশ বুলি ভাবিব পাৰে। গণতন্ত্ৰত মানুহে নিজকে কেৱল এটা নিৰ্দিষ্ট ধৰ্ম, জাতি, বৰ্ণ অথবা ভাষা আদিৰ অংশ বুলি ভাবিলে নহ'ব। এই কাৰকবোৰৰ ভিত্তিত কৰা শ্ৰেণীবিভাজন আৰু এই কাৰকবোৰৰ আচিলা লৈ সুযোগ-সুবিধা গ্ৰহণ কৰাটো গণতন্ত্ৰত গ্ৰহণযোগ্য কথা নহয়। যদি সমাজৰ প্ৰতিগৰাকী সদস্যই নিজকে একেজন ঈশ্বৰৰ সৃষ্টি আৰু পৰস্পৰৰ সৈতে একেখন আকাশৰ তলত ভ্ৰাতৃত্বৰ বান্ধোনেৰে বান্ধ খাই থাকিব লাগিব বুলি উপলব্ধি কৰে, তেন্তে সমাজত গণতান্ত্ৰিক ধাৰাৰ কৰ্ষণ হ'ব। এই ধাৰা ভৱিষ্যতৰ গণতান্ত্ৰিক প্ৰজন্মলৈকো কালক্ৰমত প্ৰবাহিত হ'ব। ভ্ৰাতৃত্ববোধৰ আধাৰ হ'ল মৰম-চেনেহ, বিশ্বাস আৰু সমৰ্থন আদি। ই সমাজত জাতীয়তাবোধ আৰু আন্তৰ্জাতিকবোধবোৰ বিকাশ ঘটায়।
- **পৰিৱৰ্তন বিশ্বাস** ঃ পৰিৱৰ্তন প্ৰকৃতিৰ নিয়ম। কালি যি আছিল সেয়া আজি নহয় আৰু কাইলৈ হ'ব নোৱাৰে। সমাজৰ উন্নতিৰ বাবে পৰিৱৰ্তনৰ প্ৰয়োজন। সময় সলনি হ'লে সমাজৰ আইন-কানুন, পৰম্পৰা, স্বীকৃত প্ৰথা, আদৰ্শ, নৈতিকতা আদিও সলনি হয়। যদি সমাজৰ সদস্যই এনে পৰিৱৰ্তনবোৰ গ্ৰহণ কৰিব নোৱাৰে তেন্তে তেওঁলোকে সমাজৰ সৈতে খাপ খাব নোৱাৰে। আমাৰ ঘৰুৱা পৰিৱেশতো পৰিৱৰ্তন ঘটি থাকে। সেয়েহে পৰিৱৰ্তনক গণতন্ত্ৰৰ অপৰিহাৰ্য বৈশিষ্ট্য বুলি কোৱা হয়। গণতন্ত্ৰৰ অংশ হৈ ৰ'বলৈ সকলোৱে পৰিৱৰ্তনক গ্ৰহণ কৰিব লাগিব। কাৰণ, প্ৰগতি আৰু পৰিৱৰ্তনৰ অৰ্থ একেই। ব্যক্তিয়ে বিজ্ঞানসন্মতভাৱে পৰিৱৰ্তনক গ্ৰহণ কৰা উচিত। জীৱনৰ প্ৰতি ব্যক্তিৰ মনোভাৱো একেই হ'ব লাগে। ব্যক্তিয়ে এই কথা বিশ্বাস কৰা উচিত যে আমাৰ সমাজৰ উন্নতিৰ কাৰণে পৰিৱৰ্তনৰ প্ৰয়োজন। এনে পৰিৱৰ্তনে কিন্তু সমাজৰ অস্তিত্ব বৰ্তাই ৰখা প্ৰমূল্য, আদৰ্শ, চিন্তা আদিৰ দৰে আধাৰবোৰ সম্পূৰ্ণ সলনি নকৰে। পৰিৱৰ্তন এনে হোৱা উচিত যিবোৰে এটা আধুনিক মনৰ আকাংক্ষা পূৰণ কৰে আৰু জীৱনৰ প্ৰতি সুস্থ মনোভাৱ গঢ়ি তোলে। পৰিৱৰ্তনে আমাৰ সমাজৰ লাইখুঁটাত আঘাত হানিব নালাগে পৰিৱৰ্তনক সমাজৰ সকলোৱে গ্ৰহণ কৰিব লাগে। সমাজৰ সামগ্ৰিক উন্নতি সাধন কৰিব পৰা উপাদানবোৰৰহে পৰিৱৰ্তন ঘটোৱা উচিত।

- **সৌহার্দ্যপূর্ণতা** ঃ প্রকৃত গণতন্ত্রৰ দুটা আৱশ্যকীয় কাৰক হ'ল সৌহার্দ্যপূর্ণ আৰু সহযোগিতামূলক মনোভাৱ। গণতন্ত্রত মানুহে সকলোৰে সৈতে সহযোগিতামূলক মনোভাৱেৰে বাস কৰা উচিত। সমাজৰ অন্য সদস্যৰ স্বার্থ ৰক্ষা কৰিবলৈ আৱশ্যক হোৱা সামাজিক প্রয়োজনবোৰ পূৰণ কৰাত সকলো ব্যক্তিৰে পাৰস্পৰিক সন্মতি থকা উচিত। ব্যক্তিয়ে অন্যৰ অধিকাৰক সন্মান জনোৱা উচিত। অধিকাৰ উপভোগ কৰাৰ ব্যক্তিগত পন্থাবোৰত অইনে আঘাত কৰা অনুচিত। মানুহৰ উমৈহতীয়া ভ্রাতৃত্ববোধৰ প্রতি সকলোৰে সন্মান জনোৱা উচিত। এনে এক পৰিৱেশতহে গণতন্ত্রই একোটা জাতীয় ঐতিহ্য মানৰ জাতিৰ হাতত তুলি দিব পাৰে। এই ঐতিহ্যই মানুহৰ উমৈহতীয়া কল্যাণৰ বাবে সকলোকে সহকর্মী হিচাপে কাম কৰি যাবলৈ উদ্বুদ্ধ কৰে।
- **সু-নাগৰিকত্ব** ঃ সফল গণতন্ত্রৰ বাবে এক প্রয়োজনীয় চর্ত হ'ল সু-নাগৰিকত্ব। যেতিয়া সকলো নাগৰিকেই এটা পৌৰ জীৱনত সক্রিয়ভাৱে অংশগ্রহণ কৰে তেতিয়াই এখন গণতান্ত্রিক সমাজৰ বিকাশ ঘটে। সকলো পৌৰ বৈশিষ্ট্যৰ উন্নয়ণ হ'ল গণতন্ত্রত মানুহে কৰা সফল অংশগ্রহণৰ ফলাফল। এখন গণতান্ত্রিক সমাজৰ সকলো সদস্যই প্রকৃতার্থত গণতান্ত্রিক ৰূপে পৰিচয় লাভ কৰিবলৈ সকলো সামাজিক কর্তব্য আৰু দায়ৱদ্ধতা পালন কৰিব লাগিব। মানুহে নিজ অধিকাৰ আৰু কর্তব্য সম্পর্কে সদায় সচেতন হৈ চলিব লাগে। এখন গণতান্ত্রিক সমাজত প্রগতিশীল দৃষ্টিভংগী আৰু সমাজক নেতৃত্ব দিব পৰা গুণ অতি প্রয়োজনীয়। অধিকাৰ আৰু কর্তব্যৰ মাজত সমতা স্থাপন কৰাটো হ'ল এনে সমাজৰ আন এক গুৰুত্বপূর্ণ আৱশ্যকতা।
- **উত্তম শিক্ষা** ঃ গণতান্ত্রিক সমাজ এখনৰ সকলো সদস্য শিক্ষিত হ'লেহে গণতন্ত্রৰ উন্নতি ঘটে। গণতন্ত্রত প্রতিগৰাকী ব্যক্তিৰে উপযুক্ত শিক্ষা লাভ কৰাৰ অধিকাৰ থাকে। মানুহ আৰু অন্য জন্তুৰ মাজত থকা পার্থক্য এটা হ'ল জন্তুক প্রশিক্ষণ দিব পাৰি, কিন্তু শিক্ষিত কৰি তুলিব নোৱাৰি। মানুহে নিজকে উপযুক্ত শিক্ষাৰে শিক্ষিত কৰি তুলিব পাৰে। মানুহৰ কেইটামান বিশেষ গুণ আছে, যেনে — যুক্তিসংগত ভাবে চিন্তা কৰিব পৰা ক্ষমতা, বুদ্ধি, সমস্যা সমাধানৰ দক্ষতা, গতিশীলতা, ভাল-বেয়া বিচাৰ কৰিব পৰা সামর্থ আদি। গণতন্ত্রত প্রত্যেক ব্যক্তিয়েই শিক্ষাক বিশ্বাস কৰিব লাগে আৰু শিক্ষা গণতন্ত্রৰ সবাতোকৈ প্রয়োজনীয় উপাদানবোৰৰ এটা।
- **ব্যক্তিৰ অৱদানক কৰা প্রশংসা** ঃ দলীয় কল্যাণৰ বাবে প্রতিগৰাকী ব্যক্তিয়ে আগবঢ়োৱা অৱদানে গণতন্ত্রক উন্নতিৰ পথেৰে আগবঢ়াই নিয়ে। এই অৱদানক প্রশংসা নকৰিলে মানুহে সমাজৰ সমূহীয়া কল্যাণৰ বাবে কাম কৰি যোৱাৰ উৎসাহ হেৰুৱায়। সমাজৰ প্রতিগৰাকী সদস্যই নিজ শক্তি আৰু সামর্থ অনুযায়ী সমাজলৈ কিবা নহয় কিবা অৱদান আগবঢ়ায়। সেয়েহে সমাজৰ সদস্যসকলে ইজনে সিজনক অৱদানক প্রশংসা কৰা আৰু স্বীকৃতি দিয়া উচিত।

১৪.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- গণতন্ত্ৰক জীৱন যাপনৰ এক উপায় বুলি গণ্য কৰা হয়। ই দৰাচলতে দেখি আৰু জানি জীৱন যাপন কৰা পদ্ধতি। আমাৰ মনোভাৱে আমাক মানুহ হৈ অন্য মানুহক শোষণ কৰাৰ পৰা বিৰত ৰাখে।
- শিক্ষা গণতন্ত্ৰৰ এক আহিলা। গণতন্ত্ৰত শিক্ষাৰ গুৰুত্ব আছে। শিক্ষাই মানুহক অধিকাৰ আৰু কৰ্তব্য বিষয়ক জ্ঞান আহৰণত সহায় কৰে, মানৱীয় গুণবোৰৰ বিকাশ সাধন কৰে আৰু আমাৰ সাংস্কৃতিক ঐতিহ্য সুৰক্ষিত তথা প্ৰচাৰ কৰে।
- গণতান্ত্ৰিক শিক্ষাৰ কিছুমান লক্ষ্য আছে। যেনে — ব্যক্তিত্বৰ সৰ্বাংগীন বিকাশ, কাংক্ষিত গুণবোৰৰ বিকাশ, সামাজিকীকৰণৰ বিকাশ, সমস্যা বিষয়ক জ্ঞানৰ যোগান ধৰা আদি।
- গণতান্ত্ৰিক পাঠ্যক্ৰম নমনীয় আৰু বিস্তৃত। ব্যক্তিগত প্ৰয়োজন আৰু প্ৰত্যাশাৰ আধাৰত এনে পাঠ্যক্ৰমৰ আৰ্হি যুগুত কৰা হয়।
- গণতান্ত্ৰিক শিক্ষক এগৰাকী সহানুভূতিশীল আৰু দয়ালু। তেওঁলোকে শিশুৰ লগতে সিহঁতৰ সমস্যাবোৰো বুজাৰ চেষ্টা কৰে।
- গণতন্ত্ৰই আত্ম-অনুশাসনৰ পোষকতা কৰে। মৰম-চেনেহ, সহানুভূতি, সহযোগিতা আৰু মানৱীয় সম্পৰ্ক হ'ল ইয়াৰ আধাৰ।
- গণতন্ত্ৰত নিজ নিজ ভূমিকা পালন কৰা বহুতো আনুষ্ঠানিক তথা অনানুষ্ঠানিক অভিকৰণ আছে।
- সুযোগৰ সমতা, স্বাধীনতা, সহিষ্ণুতা, ভ্ৰাতৃত্ববোধ, পৰিৱৰ্তনত বিশ্বাস, সৌহাৰ্দ্য আদিৰ দৰে নীতিবোৰ হ'ল গণতন্ত্ৰৰ আধাৰ।

১৪.৬ অধিক জানিবলৈ

1. .Aggarwal, J.C. (2007). *Theory and Principles of Education.* Agra: Vinod Pustak Mandir.

2. Bhatia, K.K. and Narang, C.L. (2006). *Philosophical and Sociological Bases of Education*. Ludhiana: Tandon Publication.

3. Mathur, S.S. (2006). *A Sociological Approach to Indian Education*. Agra: Vinod Pustak Mandir.

4. Shankar, Rao. C.N. (2012). *Principles of Sociology with an Introduction to Social Thought*. New Delhi: S. Chand & Company Ltd.

5. Taneza,V.R. (1997). *Educational Thoughts and Practice*. New Delhi: Sterling Publishers Pvt. Ltd.

১৪.৭ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ গণতান্ত্রিক শিক্ষা মানে হ'ল সেইবিধ শিক্ষা যিটোৰ ভেটি হ'ল গণতান্ত্রিক নীতি। শিক্ষা আৰু গণতন্ত্রৰ মাজত থকা কার্য সম্পাদনমূলক সম্পর্কৰ ফলতেই গণতান্ত্রিক শিক্ষা পদ্ধতিৰ উন্মেষ ঘটিছে।

২ নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ গণতন্ত্রই আমাক অধিকাৰ আৰু কর্তব্যৰ বিষয়ে শিকায়, গণতন্ত্রই আমাক নেতৃত্ব দিব পৰাকৈ প্রশিক্ষণ দিয়ে আৰু গণতন্ত্রই আমাৰ মানৱীয় গুণবোৰৰ বিকাশ ঘটায়। এই তিনিটা গুৰুত্বপর্ণ কাম সমাধা কৰাৰ বাবে গণতন্ত্রত শিক্ষাৰ প্রয়োজন হয়।

৩ নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ গণতন্ত্রত শিক্ষাৰ লক্ষ্য দুটা হ'ল — ব্যক্তিৰ কাংক্ষিত গুণবোৰ বিকশিত কৰা আৰু ব্যক্তিত্বৰ সর্বাংগীন বিকাশ ঘটোৱা।

৪ নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ গণতন্ত্রত শিক্ষকে বন্ধু, দার্শনিক আৰু পথ পদর্শকৰ ভূমিকা পালন কৰিব লাগে। শিক্ষক দয়ালু আৰু সহানুভূতিশীল হ'ব লাগে। শিক্ষকে শিশু আৰু সিহঁতৰ সমস্যাবোৰ বুজিব লাগে। শিক্ষকে ল'ৰা-ছোৱালীক আবেগিক সুৰক্ষা প্রদানকাৰীৰ ভূমিকাও ল'ব লাগে।

৫ নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ গণতন্ত্রই আত্ম-অনুশাসনৰ পোষকতা কৰে। আত্ম-অনুশাসন ল'ৰা-ছোৱালীক জাপি দিব নালাগে। সিহঁতক নিজকে নিয়মানুৱর্তিতাৰে বান্ধিবলৈ শিকিবলৈ দিয়া উচিত। গণতন্ত্রই সামাজিক অনুশাসনৰো পোষকতা কৰে।

১৪.৮ আৰ্হি প্রশ্ন

ক) চমু প্রশ্ন (প্রতিটো প্রশ্নৰে প্রায় ১৫০ টা শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

প্রশ্ন নং ১ঃ গণতন্ত্র আৰু শিক্ষাৰ মাজত কেনেধৰণৰ সম্পর্ক আছে? আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন নং ২ঃ "সফল গণতন্ত্রৰ আধাৰ হ'ল কিছুমান নীতি।" — আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন নং ৩ঃ গণতান্ত্রিক শিক্ষাৰ প্রধান লক্ষ্য আলোচনা কৰক।

খ) ৰচনাধর্মী প্রশ্ন (৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্রশ্ন নং ১ঃ গণতন্ত্র সফল কৰি তোলাত আনুষ্ঠানিক আৰু অনানুষ্ঠানিক অভিকৰণবোৰে কেনে ভূমিকা পালন কৰে আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন নং ২ঃ 'গণতান্ত্রিক শিক্ষাত শিক্ষকে এটা গুৰুত্বপর্ণ ভূমিকা পালন কৰিব পাৰে।' — বহলাই আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন নং ৩ঃ 'আত্ম-অনুশাসন হ'ল সর্বোত্তম প্রকাৰৰ অনুশাসন।' — কিয়? গণতান্ত্রিক শিক্ষাৰ বিশেষ উল্লিখনসহ আলোচনা কৰক।

*** ***** ***

অধ্যায় ১৫ঃ সামাজিক নিয়ন্ত্রণ

অধ্যায় গাঁথনি

১৫.১ উদ্দেশ্য
১৫.২ পৰিচয়
১৫.৩ সামাজিক নিয়ন্ত্রণৰ অর্থ
১৫.৩.১ সামাজিক নিয়ন্ত্রণৰ সংজ্ঞা
১৫.৩.২ সামাজিক নিয়ন্ত্রণৰ প্রকৃতি অথবা বৈশিষ্ট্য
১৫.৩.৩ সামাজিক নিয়ন্ত্রণৰ প্রকাৰ
১৫.৩.৪ আনুষ্ঠানিক আৰু অনানুষ্ঠানিক সামাজিক নিয়ন্ত্রণৰ প্রভেদ
১৫.৩.৫ সামাজিক নিয়ন্ত্রণৰ অভিকৰণসমূহ
১৫.৪ সামাজিক নিয়ন্ত্রণত শিক্ষাৰ ভূমিকা
১৫.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
১৫.৬ অধিক জানিবলৈ
১৫.৭ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
১৫.৮ আৰ্হি প্রশ্ন

১৫.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- সামাজিক নিয়ন্ত্রণৰ অর্থ আৰু প্রকৃতিৰ সংজ্ঞা দিব পাৰিব
- সামাজিক নিয়ন্ত্রণৰ প্রকাৰবোৰ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব
- সমাজিক নিয়ন্ত্রণৰ অভিকৰণবোৰৰ বিষয়ে জানিব পাৰিব
- সামাজিক নিয়ন্ত্রণত শিক্ষাৰ ভূমিকা ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব

১৫.২ পৰিচয়

মানুহে এক সমূহীয়া জীৱন যাপন কৰে। মানুহ সমাজবিচ্ছিন্ন হৈ বাস কৰিব নোৱাৰে যদিও সমাজতো সম্পূর্ণ স্বাধীন ভাৱে চলিব নোৱাৰে। কেৱল সামাজিক বাধ্যবাধকতাৰ পটভূমিতহে মানুহৰ সামাজিক জীৱন যাপন প্রক্রিয়াটো সম্ভৱ হ'ব পাৰে। সামাজিক জীৱনত ব্যক্তিগত জীৱনৰ উদ্দেশ্যবোৰ সমাজৰ সামূহিক উদ্দেশ্যৰ সৈতে সংলগ্ন হৈ থাকে। অর্থাৎ, সামাজিক জীৱনত ব্যক্তিৰ আচৰণক বহু পৰিমাণে সমাজে নিয়ন্ত্রণ কৰে। সামাজিক জীৱনৰ প্রধান লক্ষ্য হ'ল ব্যক্তিগত আনন্দ আহৰণ কৰা। এনে আনন্দ বাধাহীন স্বাধীনতা উপভোগৰ জৰিয়তে নহয়, নিয়ন্ত্রিত আচৰণৰ দ্বাৰাহে আচৰণ কৰিব পৰা যায়। এটা সামাজিক ব্যৱস্থাৰ দ্বাৰা

সমাজে ব্যক্তিৰ আচৰণ নিয়ন্ত্রম কৰে। এনে বাধ্যবাধকতাৰে মানুহৰ আচৰণ নিয়ন্ত্রণ কৰি সমাজত শান্তি বৰ্তাই ৰখা হয়। এই ব্যৱস্থাটোকে সামাজিক নিয়ন্ত্রণ (Social control) বোলে। এই অধ্যায়টোত আমি সামাজিক নিয়ন্ত্রণ কাক বোলে, ইয়াৰ প্রকৃতি, প্রকাৰ আৰু সামাজিক নিয়ন্ত্রণ প্রক্রিয়াটোক শিক্ষাই কেনেদৰে সহায় কৰে সেই বিষয়ে আলোচনা কৰিম।

১৫.৩ সামাজিক নিয়ন্ত্রণৰ অর্থ

প্রতিটো মানৱগোট, প্রতিখন সমাজ আৰু সমাজ ব্যৱস্থাই সমাজৰ অস্তিত্ব বৰ্তাই ৰাখিবলৈ আৰু সামাজিক কার্যসম্পাদন পদ্ধতিটো সুচাৰুৰূপে আগবঢ়াই নিয়াৰ সময়ত সদস্যসকলৰ আচৰণ নিয়ন্ত্রণ কৰিবলৈ বিভিন্ন আহিলা ব্যৱহাৰ কৰে। এই নিয়ন্ত্রণে সামাজিক সমন্বয়, সামাজিক ঐক্যতা আৰু সামাজিক শৃংখলাৱদ্ধতা বৰ্তাই ৰখাত সহায় কৰে। সমাজৰ প্রতিগৰাকী ব্যক্তিয়েই সামাজিক সমন্বয় অৰু ভ্রাতৃত্ববোধ সৃষ্টিৰ বাবে দায়বদ্ধ। তেওঁলোকেই সামাজিক শৃংখলাৱদ্ধতাও বৰ্তাই ৰাখে। ইয়াৰ বাবে তেওঁলোকে কিছুমান পূর্বৰেপৰা মানি চলা আচৰণ অথবা স্বীকৃত প্রথাৰ মাপকাঠি অনুসৰণযোগ্য বুলি মানি লয়। অর্থাৎ, সমাজে প্রতিগৰাকী সদস্যৰ ওপৰত নিজৰ শক্তি অথবা নিয়ন্ত্রণ প্রয়োগ কৰি কিছুমান স্বীকৃত মাপ আৰু প্রথা মানি ল'বলৈ বাধ্য কৰে। এনে নিয়ন্ত্রণে সমাজক সুস্থিৰতা প্রদান কৰে আৰু সমাজৰ স্বীকৃত প্রথা, প্রমূল্য তথা পৰম্পৰাবোৰৰ আপডাল কৰে।

সামাজিক নিয়ন্ত্রণ মানে হ'ল ব্যক্তিৰ ওপৰত সমাজৰ নিয়ন্ত্রণ। সমাজে ইয়াৰ সদস্যসকলৰ আচৰণ আৰু কার্যকলাপ নিয়ন্ত্রণৰ বাবে ব্যৱহাৰ কৰা বিভিন্ন সাধনৰ (devices)এক ব্যৱস্থাকে সামাজিক নিয়ন্ত্রণ বোলে। ই.এ. ৰ'ছে ১৯০১ চনত প্রকাশিত তেওঁৰ প্রসিদ্ধ গ্রন্থ (Social control) ত পোন প্রথমবাৰৰ বাবে 'সামাজিক নিয়ন্ত্রণ'ৰ ধাৰণাটো ব্যৱহাৰ কৰিছিল। ৰ'ছে সামাজিক নিয়ন্ত্রণ প্রতিষ্ঠা কৰিবলৈ ৰাজহুৱা মত, আইন, ধর্মীয় বিশ্বাস, পৰামর্শ, ধর্ম, আদর্শ, উৎসৱ-পার্বন আদিৰ ভূমিকাৰ ওপৰত জোৰ দিছিল।

১৫.৩.১ সামাজিক নিয়ন্ত্রণৰ সংজ্ঞা

সমাজতাত্ত্বিকসকলে সামাজিক নিয়ন্ত্রণৰ ভিন ভিন সংজ্ঞা আগবঢ়াইছে। এনে সংজ্ঞা দুটামান তলত দিয়া হ'ল —

- ই.এ. ৰ'ছৰ মতে, "আচৰণৰ স্বীকৃত মান মানি চলিবলৈ সদস্যসকলক বাধ্য কৰিবৰ বাবে সমাজে প্রয়োগ কৰা সাধন ব্যৱস্থা (system of devices) টোকে সামাজিক নিয়ন্ত্রণ বোলা হয়।"
- মেক্আইভাৰ আৰু পে'জৰ মতে, "সামাজিক নিয়ন্ত্রণ মানে হ'ল সেইটো পন্থা যিটোৰ জৰিয়তে সমগ্র সামাজিক শৃংখলাটোৱে নিজকে ঐক্যৱদ্ধ কৰি তথা বৰ্তাই ৰাখি এটা সামগ্রিক তথা পৰিৱর্তনশীল যথার্থ ব্যৱস্থা ৰূপে কেনেদৰে কার্যসম্পাদন

কৰি যাব সেয়া নির্ধাৰণ কৰি লয়।"

➢ ফেয়াৰচাইল্ডৰ মতে, "সামাজিক নিয়ন্ত্রণ হ'ল সেই আটাইবোৰ প্রক্রিয়াৰ সর্বমুঠ ফলাফল যিবোৰৰ জৰিয়তে সমাজ অথবা সমাজ এখনৰ অন্তর্ভুক্ত যিকোনো উপ-গোটে ইয়াৰ বিভিন্ন গঠনকাৰী একক, ব্যক্তি অথবা দলৰ প্রত্যাশা সকলোৱে মানি চলাটো সুনিশ্চিত কৰে।"

ওপৰত উল্লেখ কৰা ধাৰণা আৰু সংজ্ঞাৰ আধাৰত ক'ব পাৰি যে সামাজিক নিয়ন্ত্রণ হ'ল সামাজিক শান্তি, সমন্বয় আৰু ঐক্যতা বর্তাই ৰখাৰ প্রক্রিয়া। সমাজৰ স্বীকৃত নীতি-নিয়ম আৰু স্বীকৃত মানবোৰ মানুহক মানি চলিবলৈ বাধ্য কৰোৱা উপায়টোকে সামাজিক নিয়ন্ত্রণ বোলে। সমূহীয়াভাৱে সমাজৰ সদস্যসকলে দলীয় জীৱনৰ প্রমূল্যবোৰৰ বিষয়ে শিকে। সামাজিক নিয়ন্ত্রণৰ বিভিন্ন ৰূপ আছে, যেনে — পৰম্পৰা (tradition), লোকাচাৰ (customs), আইন (laws), ধর্মীয় আচাৰ (rituals), জনশ্রুতি (myths), কিংবদন্তী (legends) আৰু উপকথা (lores) ইত্যাদি। সামাজিক নিয়ন্ত্রণত আধিপত্য বিস্তাৰ কৰি থকা স্বীকৃত মান (standard) বোৰক সামাজিক সন্ধি (social conventions)ও বোলা হয়।

১৫.৩.২ সামাজিক নিয়ন্ত্রণৰ প্রকৃতি অথবা বৈশিষ্ট্য

ওপৰৰ শিতানত আলোচনা কৰা ধাৰণা আৰু সংজ্ঞাবোৰৰ পৰা সামাজিক নিয়ন্ত্রণৰ যিবোৰ বৈশিষ্ট্য নির্ধাৰণ কৰিব পৰা যায় সেইবোৰ তলত চমুকৈ উল্লেখ কৰা হ'ল —

➢ **সামাজিক নিয়ন্ত্রণ মানে হ'ল ব্যক্তিৰ সমাজে কৰা নিয়ন্ত্রণ** ঃ সামাজিক নিয়ন্ত্রণ মানে হ'ল সমাজৰ প্রতিগৰাকী সদস্যৰে কার্যকলাপ নিয়ন্ত্রণ কৰাৰ প্রক্রিয়া।

➢ **সামাজিক নিয়ন্ত্রণ হ'ল সামাজিক সমন্বয় সাধন কৰাৰ উপায়** ঃ সমাজ এখনৰ অস্তিত্ব আৰু মসৃণ কার্যসম্পাদন তেতিয়াহে সম্ভৱ হ'ব যেতিয়া সমাজখনত সমন্বয় আৰু ভ্রাতৃত্ববোধ থাকিব। সামাজিক নিয়ন্ত্রণ হ'ল সামাজিক সমন্বয় গঢ়ি তোলাৰ উপায়।

➢ **সামাজিক নিয়ন্ত্রণ হ'ল এক ধৰণৰ প্রভাৱ** ঃ সামাজিক নিয়ন্ত্রণে এক ধৰণৰ প্রভাৱ বিস্তাব কৰে। ৰাজহুৱা মত, বল প্রয়োগ, ধর্ম, নৈতিকতা, আদর্শ, নেতৃত্ব আদি হ'ল প্রভাৱ খটুওৱাৰ বিভিন্ন উপায়।

➢ **সামাজিক নিয়ন্ত্রণৰ প্রভাৱ সার্বজনীন** ঃ সমাজ থাকিলে সামাজিক নিয়ন্ত্রণো থাকিব। সেয়েহে সামাজিক নিয়ন্ত্রণৰ প্রভাৱ সার্বজনীন বুলি কোৱা হয়।

➢ **সামাজিক নিয়ন্ত্রণ সমাজৰ অবিচ্ছেদ্য অংশ** ঃ সমাজত শান্তি আৰু সমন্বয় বর্তাই ৰাখিবলৈ ব্যক্তিৰ সম্পূর্ণ স্বাধীনতা নিয়ন্ত্রণ কৰাটো অতি প্রয়োজনীয়। সেয়েহে সামাজিক নিয়ন্ত্রণক সমাজৰ অবিচ্ছেদ্য অংশ বুলি কোৱা হয়। ইয়াৰ অনুপস্থিতিত কোনো সমাজে ইয়াৰ সদস্যসকলক একগোট কৰি ৰাখিব নোৱাৰে।

➢ **সামাজিক নিয়ন্ত্রণ নতুন ধাৰণা নহয়** ঃ সামাজিক নিয়ন্ত্রণৰ ধাৰণাটো নতুন নহয়। ই সমাজৰ সমানেই পুৰণি। সময়ে ঢুকি পোৱাৰো আগৰেপৰা সমাজৰ প্রভাৱৰ অস্তিত্ব আছে। এই প্রভাৱ মানৱ সমাজৰ এক আৱশ্যকীয় চর্ত।

➢ **সামাজিক নিয়ন্ত্রণে সমাজক সুস্থিৰ কৰি ৰাখে** ঃ সমাজৰ সদস্যসকলৰ আচৰণ নিয়ন্ত্রণ কৰি সামাজিক নিয়ন্ত্রণে সমাজক সুস্থিৰতা প্রদান কৰে।

➢ **সামাজিক নিয়ন্ত্রণে সমাজৰ পৰম্পৰাবোৰৰ আপডাল কৰে** ঃ সামাজিক নিয়ন্ত্রণে সমাজৰ স্বীকৃত প্রথা, প্রমূল্য, মান আৰু পৰম্পৰাবোৰ ধৰি ৰাখে তথা এইবোৰৰ আপডাল কৰে।

➢ **সামাজিক নিয়ন্ত্রণৰ পৰিসৰ অতি ব্যাপক** ঃ সামাজিক নিয়ন্ত্রণৰ প্রভাৱ সমাজৰ বিভিন্ন স্তৰত পৰিস্ফুট হয়। এনে প্রভাৱ সৰু অথবা ডাঙৰ মানৱগোট, উপ-গোট আৰু প্রতিগৰাকী ব্যক্তিৰ ওপৰতে পৰা দেখা যায়।

➢ **সামাজিক নিয়ন্ত্রণ হ'ল সমাজৰ সদস্য আৰু শৃংখলাৱদ্ধতাৰ মাজৰ সাঁকো** ঃ সামাজিক নিয়ন্ত্রণক মানুহৰ ব্যক্তিত্ব আৰু সামাজিক শৃংখলাৱদ্ধতা তথা স্বীকৃত প্রথাৰ মাজৰ সাঁকো বুলি কোৱা হয়। সামাজিক নিয়ন্ত্রণৰ যোগেদি সমাজে ইয়াৰ সদস্যসকলক স্বীকৃত প্রথা মানি চলিবলৈ বাধ্য কৰায়।

জানি থোৱা ভাল

সমাজৰ সদস্যসকলৰ আচৰণৰ ওপৰত সমাজে চলোৱা নিয়ন্ত্রণ পদ্ধতিবোৰৰ সর্বমুঠ ফলাফলকে একেলগে সামাজিক নিয়ন্ত্রণ বোলা হয়। সামাজিক নিয়ন্ত্রণৰ সাধাৰণ অর্থ হ'ল ব্যক্তিক সমাজে কৰা নিয়ন্ত্রণ। ই.এ. ৰ'ছে 'সামাজিক নিয়ন্ত্রণ'ৰ ধাৰণাটো পোন প্রথমে ব্যৱহাৰ কৰিছিল। বহুতো সমাজতত্ত্ববিদে 'সামাজিক নিয়ন্ত্রণ'ৰ বিভিন্ন সংজ্ঞা আগবঢ়াইছে। ই.এ. ৰ'ছৰ মতে, "আচৰণৰ স্বীকৃত মান মানি চলিবলৈ সদস্যসকলক বাধ্য কৰিবৰ বাবে সমাজে প্রয়োগ কৰা সাধন ব্যৱস্থাটোকে সামাজিক নিয়ন্ত্রণ বোলা হয়।" সামাজিক নিয়ন্ত্রণৰ প্রধান ৰূপ দুটামান হ'ল পৰম্পৰা, ধর্মীয় আচাৰ, লোকাচাৰ, ৰীতি-নীতি আদি। সামাজিক নিয়ন্ত্রণৰ সবাতোকৈ আৱশ্যকীয় বৈশিষ্ট্য হ'ল ইয়াৰ সার্বজনীনতা। ই হ'ল প্রচলিত সামাজিক শৃংখলা মানি চলিবলৈ সমাজৰ সদস্যসকলক বাধ্য কৰোৱাৰ উপায়।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ঃ সামাজিক নিয়ন্ত্রণ মানে কি?

.....

প্রশ্ন নং ২ঃ সামাজিক নিয়ন্ত্রণৰ আৱশ্যকীয় বৈশিষ্ট্যবোৰ কি?

.....

১৫.৩.৩ সামাজিক নিয়ন্ত্রণৰ প্ৰকাৰ

সময় আৰু সামাজিক পটভূমিৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰি সমাজে সামাজিক নিয়ন্ত্রণৰ বিভিন্ন পন্থা প্ৰয়োগ কৰে। গাঁৱলীয়া এলেকাৰ সমাজবোৰত ইয়াৰ বাবে লোকপন্থা (folkways) আৰু লোকৰীতি (mores) ব্যৱহাৰ কৰা হয়। আধুনিক নগৰীয়া সমাজত সামাজিক বাধ্যবাধকতা আৰোপ কৰাৰ বাবে ৰেডিঅ', টেলিভিছন, বাতৰি-কাকত, বিদ্যালয় আৰু মহাবিদ্যালয়, আৰক্ষী আদিৰ সহায় লোৱা হয়। অৰ্থাৎ, সমাজবোৰে ইয়াৰ সদস্যসকলৰ আচৰণ নিয়ন্ত্রণ কৰাৰ উদ্দেশ্যেৰে বিভিন্ন সাধন বিকশাই তুলিছে। সামাজিক নিয়ন্ত্রণ মূলতঃ দুই প্ৰকাৰৰ —

(ক) আনুষ্ঠানিক নিয়ন্ত্রণ

(খ) অনানুষ্ঠানিক নিয়ন্ত্রণ

(ক) আনুষ্ঠানিক নিয়ন্ত্রণ ঃ ই সামাজিক নিয়ন্ত্রণৰ এক প্ৰধান প্ৰকাৰ। সমাজবোৰে সামাজিক নিয়ন্ত্রণৰ উদ্দেশ্যেৰে যিবোৰ সাধন পদ্ধতি ব্যৱহাৰ অথবা প্ৰয়োগ কৰে সেইবোৰক আনুষ্ঠানিক নিয়ন্ত্রণ বোলে। আনুষ্ঠানিক নিয়ন্ত্রণ ইচ্ছাকৃতভাৱে সৃষ্টি কৰা হয়। যেনে - ৰাষ্ট্রই নাগৰিকৰ ওপৰত বিভিন্ন ধৰণৰ আইন-কানুন, বিধি-নিষেধ, সামৰিক শক্তি, প্ৰশাসনিক ক্ষমতা আদি প্ৰয়োগ কৰে। একেদৰে বিভিন্ন ৰাজনৈতিক, ধৰ্মীয়, অৰ্থনৈতিক, সাংস্কৃতিক আৰু আন অনুষ্ঠান-প্ৰতিষ্ঠান, সংগঠন আদিয়েও নিজ নিজ সদস্যৰ আচৰণৰ ওপৰত আনুষ্ঠানিক নিয়ন্ত্রণ আৰোপ কৰে। এইখিনিতে মনত ৰাখি থোৱা ভাল যে আনুষ্ঠানিক নিয়ন্ত্রণ অথবা নীতি-নিয়ম উলংঘা কৰা লোকক উলংঘাৰ প্ৰকৃতি তথা প্ৰকাৰ অনুসৰি বিভিন্ন শাস্তি প্ৰদান কৰা হয়।

যিবোৰ অনুষ্ঠান-প্ৰতিষ্ঠানে আনুষ্ঠানিক নিয়ন্ত্রণ প্ৰয়োগ কৰে সেইবোৰে এনে নিয়ন্ত্রণ বলবৎ কৰিবলৈ বিভিন্ন বিষয়াৰ একোটা দল গঠন কৰিব পাৰে। এনে দলৰ হাতত নিয়ন্ত্রণ বলবৎ কৰিব পৰাকৈ বিভিন্ন ক্ষমতা অৰ্পণ কৰা হয়। আধুনিক জটিল সমাজবোৰত আনুষ্ঠানিক নিয়ন্ত্রণে এক এৰাব নোৱাৰা আৱশ্যকতাৰ ৰূপ লৈছে। কাৰণ, এনে সমাজৰ আন্তঃক্ৰিয়াবোৰৰ প্ৰকৃতি অধিকাংশ সময়তে নৈৰ্ব্যক্তিক (impersonal) হোৱা দেখা যায়।

(খ) অনানুষ্ঠানিক নিয়ন্ত্রণ ঃ সামাজিক নিয়ন্ত্রণৰ আনটো প্ৰধান প্ৰকাৰ হ'ল অনানুষ্ঠানিক নিয়ন্ত্রণ। সামাজিক নিয়ন্ত্রণৰ যিবোৰ সাধন আনুষ্ঠানিক আৰু উদ্দেশ্য প্ৰণোদিতভাৱে সৃষ্টি কৰা নহয় সেইবোৰকে অনানুষ্ঠানিক নিয়ন্ত্রণ বোলে। অনানুষ্ঠানিক নিয়ন্ত্রণৰ দুটামান উদাহৰণ হ'ল পৰচৰ্চা (gossip), অপযশ (slander), ক্ষোভ (resentment), ৰাজহুৱা মত (sense of justice), সহানুভুতি (public opinion), ন্যায়বোধ (sympathy), লোকপন্থা (folkways), লোকাচাৰ (mores), প্ৰথা (customs), ধৰ্ম (religion), নৈতিকতা (morality) ইত্যাদি। এই অনানুষ্ঠানিক সামাজিক নিয়ন্ত্রণৰ সাধনবোৰৰ

নিজে নিজে উত্থান ঘটে। সময় বাগৰাৰ লগে লগে এইবোৰৰ মূল্য আৰু জনপ্রিয়তা বাঢ়ে। এনে সামাজিক নিয়ন্ত্রণবোৰ বলবৎ কৰাৰ কাৰণে কোনো ধৰণৰ অনুষ্ঠান অথবা সংস্থাৰ প্রয়োজন নহয়। মনত ৰাখি থোৱা ভাল যে অনানুষ্ঠানিক নিয়ন্ত্রণ উলংঘা কৰিলে কোনো শাৰীৰিক শাস্তি পোৱাৰ ব্যৱস্থা নাই। অনানুষ্ঠানিক নিয়ন্ত্রণত ধর্মীয় বিশ্বাস, নৈতিক প্রত্যয়, ৰাজহুৱা মত, কলাসুলভ মান আদিক অধিক গুৰুত্ব দিয়া হয়। অনানুষ্ঠানিক নিয়ন্ত্রণ পৰিয়াল, চুবুৰী, জনগোষ্ঠী, গ্রাম্য সম্প্রদায় আদিৰ দৰে প্রাথমিক সামাজিক দলবোৰৰ ক্ষেত্রত অধিক ফলপ্রসূ। কাৰণ, এনে দলবোৰৰ মাজত ঘটা আন্তঃক্রিয়াৰ প্রকৃতি ব্যক্তিগত। বৃহৎ অথবা যৌগিক দলবোৰৰ ক্ষেত্রত এনে নিয়ন্ত্রণে ফলপ্রসূতা দেখুৱাব নোৱাৰে।

১৫.৩.৪ আনুষ্ঠানিক আৰু অনানুষ্ঠানিক সামাজিক নিয়ন্ত্রণৰ প্রভেদ

➢ আনুষ্ঠানিক সামাজিক নিয়ন্ত্রণে ব্যক্তিৰ ওপৰত আনুষ্ঠানিক নিয়ন্ত্রণ আৰোপ কৰে। অনানুষ্ঠানিক সামাজিক নিয়ন্ত্রণে ব্যক্তিৰ আচৰণৰ ওপৰত অনানুষ্ঠানিক নিয়ন্ত্রণ আৰোপ কৰে।

➢ আনুষ্ঠানিক সামাজিক নিয়ন্ত্রণ বলবৎ কৰিবলৈ ৰাজনৈতিক, ধর্মীয় আদিৰ দৰে বিশেষ অনুষ্ঠান-সংগঠনৰ প্রয়োজন হয়। অনানুষ্ঠানিক নিয়ন্ত্রণ বলবৎ কৰাৰ বাবে কোনো অতিৰিক্ত অনুষ্ঠান-প্রতিষ্ঠানৰ প্রয়োজন নহয়।

➢ আনুষ্ঠানিক সামাজিক নিয়ন্ত্রণ উলংঘাক অপৰাধ বুলি গণ্য কৰা হয় আৰু উলংঘাকাৰীক শাস্তি দিয়া হয়। অনানুষ্ঠানিক সামাজিক নিয়ন্ত্রণ উলংঘাকাৰীৰ বাবে কোনো নির্দিষ্ট শাস্তি প্রদানৰ ব্যৱস্থা নাই।

➢ আনুষ্ঠানিক সামাজিক নিয়ন্ত্রণ ৰাষ্ট্রকে ধৰি আন সকলোবোৰ গৌণ সামাজিক গোটৰ ক্ষেত্রত সুফলদায়ক। কিন্তু অনানুষ্ঠানিক সামাজিক নিয়ন্ত্রণ কেৱল পৰিয়াল, চুবুৰী অথবা তাৎক্ষণিক সমাজখনৰ দৰে প্রাথমিক অথবা মুখামুখি সামাজিক দলবোৰৰ ক্ষেত্রতহে ফলপ্রসূ।

➢ আনুষ্ঠানিক নিয়ন্ত্রণ ইচ্ছাকৃতভাৱে সৃষ্টি কৰা হয়। অনানুষ্ঠানিক নিয়ন্ত্রণ উদ্ভৱ হোৱাৰ আঁৰত কোনো উদ্দেশ্য নাথাকে। মানুহে এনে নিয়ন্ত্রণ যিমানেই অনুশীলন কৰে সিমানেই ই সমাজত দ'কৈ শিপায়।

➢ আনুষ্ঠানিক নিয়ন্ত্রণৰ সৈতে বিভিন্ন আইন-কানুন, বিধি-নিষেধ, সামৰিক শক্তি, আৰক্ষী বিভাগ আদি জড়িত। অনানুষ্ঠানিক নিয়ন্ত্রণৰ সৈতে পৰচর্চা, ৰাজহুৱা মত, সহানুভূতি, ন্যায়বোধ আদি জড়িত।

জানি থোৱা ভাল

সামাজিক নিয়ন্ত্রণ মূলতঃ দুই প্ৰকাৰৰ। আন বিভিন্ন ধৰণৰ সামাজিক নিয়ন্ত্রণ পদ্ধতি আছে যদিও এই দুটা প্ৰকাৰহে সমাজত প্ৰধানকৈ প্ৰয়োগ কৰা হয়। প্ৰকাৰ দুটা হ'ল — আনুষ্ঠানিক আৰু অনানুষ্ঠানিক সামাজিক নিয়ন্ত্রণ। যি সামাজিক নিয়ন্ত্রণ ইচ্ছাকৃতভাৱে সৃষ্টি আৰু আনুষ্ঠানিকভাৱে বলবৎ কৰা হয় তাক আনুষ্ঠানিক নিয়ন্ত্রণ বোলে। যি সামাজিক নিয়ন্ত্রণ সৃষ্টিৰ আঁৰত কোনো উদ্দেশ্য নাথাকে আৰু অনানুষ্ঠানিকভাৱে সমাজৰ প্ৰাথমিক গোটবোৰৰ মাজত চলি থাকে তাকেই অনানুষ্ঠানিক নিয়ন্ত্রণ বোলা হয়।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৩ঃ সামাজিক নিয়ন্ত্রণৰ প্ৰকাৰবোৰ কি কি?

.....

প্ৰশ্ন নং ৪ঃ আনুষ্ঠানিক আৰু অনানুষ্ঠানিক নিয়ন্ত্রণৰ যিকোনো তিনিটা প্ৰভেদ উল্লেখ কৰক।

.....

১৫.৩.৫ সামাজিক নিয়ন্ত্রণৰ অভিকৰণসমূহ

সামাজিক নিয়ন্ত্রণ বলবৎ কৰা কাৰ্যত বিভিন্ন অভিকৰণে অংশগ্ৰহণ কৰে। সমাজ অথবা সামাজিক গোটবোৰে সামাজিক নিয়ন্ত্রণ বলবৎ কৰাৰ বাবে নিজাকৈ কিছুমান অভিকৰণ সৃষ্টি কৰি লয়। এনে দুটামান অভিকৰণ হ'ল পৰিয়াল, শৈক্ষিক অনুষ্ঠান, আইন, পৰম্পৰা, ধৰ্ম ইত্যাদি। তলত কেইটামান গুৰুত্বপূৰ্ণ অভিকৰণৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা হ'ল —

(ক) পৰিয়াল (Family) ঃ পৰিয়ালৰ দ্বাৰা সামাজিক নিয়ন্ত্রণ বৰ্তাই ৰখা হয়। পৰিয়ালৰ পৰাই শিশুৱে প্ৰথমে সমাজৰ ধাৰণা কৰিবলৈ আৰু সামাজিক নীতি-নিয়মবোৰৰ বিষয়ে শিকে।

(খ) শৈক্ষিক অনুষ্ঠান (Educational Institutions) ঃ শৈক্ষিক অনুষ্ঠানে শিশুৰ সামাজিক আচৰণ নিয়ন্ত্রণ কৰে। এনে অনুষ্ঠানে শিশুক সমাজৰ বিভিন্ন সদস্যৰ সৈতে বিভিন্ন ধৰণে আন্তঃক্ৰিয়া সম্পাদন কৰাৰ কৌশল শিকায়।

(গ) আইন (Law) ঃ আইন হ'ল সামাজিক নিয়ন্ত্রণৰ আন এটা শক্তিশালী অভিকৰণ। সকলো সমাজতে আইনৰ আধাৰ হ'ল নৈতিক ধাৰণা। আৰক্ষী, আদালত আৰু কেতিয়াবা সামৰিক শক্তিৰ সহায়ত আইন বলবৎ কৰা হয়। সামাজিক বিধান, আদৰ্শ আৰু লোকাচাৰৰ আধাৰত আইন তথা বিধি-বিধানবোৰ যুগুত কৰা হয়।

(ঘ) ৰাজহুৱা মত (Public Opinion) ঃ সামাজিক নিয়ন্ত্রণৰ আন এটা প্রধান অভিকৰণ হ'ল ৰাজহুৱা মত। ৰাজহুৱা মত হ'ল ধাৰণাৰ সমষ্টি যিবোৰ ৰাইজে কোনো এক প্রদত্ত সমস্যা সন্দর্ভত প্রকাশ কৰে। ৰাজহুৱা মতৰ জৰিয়তে ৰাইজৰ প্রয়োজন, ধাৰণা, বিশ্বাস আৰু প্রমূল্য বিষয়ক জ্ঞান সুনিশ্চিত কৰা হয়। ই মানুহৰ সামাজিক আচৰণক প্রভাৱিত কৰে। ৰাজহুৱা মত গঠন আৰু প্রকাশ কৰিবলৈ বহুতো মাধ্যম থাকে। তেনে দুটামান মাধ্যম হ'ল — ছপা মাধ্যম, অনাতাঁৰ মাধ্যম, কথাছবি আৰু বিধান সভা।

(ঙ) উদ্দেশ্যধর্মী প্রচাৰ (Propaganda) ঃ ই সামাজিক নিয়ন্ত্রণৰ আন এক অভিকৰণ। ইয়াৰ দ্বাৰা তথ্যৰ উপস্থাপন নিজ স্বার্থত সাল-সলনি কৰি মানৱীয় কার্যক প্রভাৱিত কৰা কথা কৌশলেৰে বুজোৱা হয়। ই অন্যক প্রভাৱিত কৰাৰ এটা উপায়। উদ্দেশ্যধর্মী প্রচাৰে মানুহৰ বিশ্বাস, আদর্শ, মনোভাৱ আৰু আচৰণ সলনি কৰিব পাৰে। পুৰণি বিশ্বাস আৰু অনুশীলনৰ প্রচাৰ কৰিবলৈকো উদ্দেশ্যধর্মী প্রচাৰ ব্যৱহাৰ কৰা হয়।

(চ) বলপ্রয়োগ (Coercion) ঃ বলপ্রয়োগ বুলিলে শাৰীৰিক শক্তি প্রয়োগ কৰাৰ কথা বুজোৱা হয়। ইয়ো সামাজিক নিয়ন্ত্রণৰ এটা ৰূপ। কোনো কাম বন্ধ অথবা নিয়ন্ত্রণ কৰিবলৈ বলপ্রয়োগ কৰা হ'ব পাৰে। সামাজিক নিয়ন্ত্রণৰ ক্ষেত্রত বলপ্রয়োগ কৰাৰ কর্তৃত্ব কেৱল ৰাষ্ট্রৰ হাতত ন্যস্ত থাকে। ৰাষ্ট্রই বলপ্রয়োগ কৰি সমাজ বিৰোধী ধাৰা আৰু কার্যকলাপবোৰ দমন কৰে।

(ছ) ধর্ম (Religion) ঃ ধর্ম মানে হ'ল কোনো অতিপ্রাকৃতিক শক্তি অথবা বলৰ ওপৰত থকা মানুহৰ ভক্তি অথবা বিশ্বাস। ই সামাজিক নিয়ন্ত্রণৰ এক শক্তিশালী অভিকৰণ। ধর্মই নিজস্ব ধৰণে মানুহৰ কাম-কাজ নিয়ন্ত্রণ কৰে। ধর্মীয় সংহিতাৰে ই মানুহৰ আচৰণ নিয়ন্ত্রণ কৰে। অশৰীৰি আত্মা (spirits), ভূত (ghosts), সামাজিকভাৱে নিষিদ্ধ কথা-কার্য (taboos), আত্মা (soul), ঐশ্বৰিক আদেশ (divine commandements), ধর্মবাণী (sermon) আদিয়ে মানুহৰ কাম নিয়ন্ত্রণ কৰে আৰু সমাজত শৃংখলাৱদ্ধতা বর্তাই ৰাখে। ইয়াৰ অনুশাসনকেন্দ্রিক মূল্য আছে।

(জ) অনুমোদন (Sanctions) ঃ অনুমোদন হ'ল সামাজিক নিয়ন্ত্রণৰ আন এক অভিকৰণ। অনুমোদনে লোকাচাৰক সমর্থন কৰে। সামাজিক নিয়ন্ত্রণ প্রতিষ্ঠা কৰিবলৈ প্রদান কৰা পুৰস্কাৰ অথবা শাস্তিকে অনুমোদন বোলে। অনুমোদনৰ প্রধান উদ্দেশ্য হ'ল সমাজৰ সদস্যসকলক স্বীকৃত নীতি-নিয়মবোৰ মানি চলিবলৈ বাধ্য কৰোৱা। ব্যক্তি অথবা ব্যক্তিৰ দলক সামাজিক প্রত্যাশা অনুসৰি কিছুমান কথা মানি চলিবলৈ অনুমোদনৰ জৰিয়তে বাধ্য কৰোৱা হয়।

(ঝ) নেতৃত্ব (Leadership) ঃ সমাজৰ প্রমূল্য, নীতি, নিয়ম আদি মানি চলিবলৈ নেতাসকলে মানুহক দিক্ নির্দেশ দিয়ে। ইয়াৰ বাবে সামাজিক আৰু নৈতিকভাৱে উদ্বুদ্ধ তথা সুদক্ষ আৰু আন্তৰিক আগ্রহ থকা ব্যক্তি নেতা হোৱা উচিত। নেতৃত্ব সামাজিক নিয়ন্ত্রণৰ আন এক শক্তিশালী অভিকৰণ।

জানি থোৱা ভাল

সামাজিক নিয়ন্ত্রণৰ বিভিন্ন অভিকৰণ আছে। সমাজ অথবা সামাজিক গোটবোৰে আনুষ্ঠানিক অথবা অনানুষ্ঠানিক সামাজিক নিয়ন্ত্রণৰ বাবে নিজ নিজ ধৰণৰ অভিকৰণ গঢ়ি লয়। সামাজিক নিয়ন্ত্রণৰ দুটামান গুৰুত্বপূৰ্ণ অভিকৰণ হ'ল — পৰিয়াল, শৈক্ষিক, অনুষ্ঠান, উদ্দেশ্যধৰ্মী প্ৰচাৰ, আইন, ৰাজহুৱা মত, ধৰ্ম আদি।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৫ঃ সামাজিক নিয়ন্ত্রণৰ তিনিটা গুৰুত্বপূৰ্ণ অভিকৰণৰ নাম উল্লেখ কৰক।

.....

১৫.৪ সামাজিক নিয়ন্ত্রণত শিক্ষাৰ ভূমিকা

আগতেই উল্লেখ কৰা হৈছে যে আনুষ্ঠানিক আৰু অনানুষ্ঠানিক সামাজিক নিয়ন্ত্রণ বলবৎ কৰিবলৈ সমাজত বহুতো অভিকৰণ আছে। সমাজে নিজেই সামাজিক নিয়ন্ত্রণ বৰ্তাই ৰাখিব পৰা অভিকৰণবোৰ সৃষ্টি কৰি লয়। আমি এনে কেইটামান অভিকৰণৰ বিষয়ে আগৰ শিতানত আলোচনা কৰিছো। সামাজিক নিয়ন্ত্রণ বৰ্তাই ৰখাত শিক্ষাই নিঃসন্দেহে এক গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে। শিক্ষা হ'ল মানুহৰ জীৱনলৈ ঈপ্সিত পৰিৱৰ্তন কঢ়িয়াই অনাৰ মাধ্যম। সমাজৰ শৃংখলাৱদ্ধতা মানি চলিবলৈ সকলোৰে পৰা সন্মতি আদায় কৰাত শিক্ষাই এক উল্লেখনীয় দায়িত্ব পালন কৰে।

শৈক্ষিক অনুষ্ঠানবোৰে শিশুক সিহঁতৰ সামাজিক আচৰণ নিয়ন্ত্রণ কৰিবলৈ শিকায়। সমাজৰ বিভিন্ন সদস্যৰ সৈতে খাপ খোৱাকৈ আন্তঃক্ৰিয়া সম্পন্ন কৰাৰ কৌশল ল'ৰা-ছোৱালীয়ে শিক্ষানুষ্ঠানৰ পৰাই শিকে। ডাৰ্খেইমে কৈছিল, "শিশুৱে স্বতঃস্ফূৰ্তভাৱে কৰিব নোৱাৰা চোৱা (seeing), অনুভৱ কৰা (feeling) আৰু কাম কৰা (action)ৰ দৰে কাৰ্যবোৰৰ সম্পাদন কৌশল সিহঁতৰ মনত আৰোপ কৰাৰ বাবে চলোৱা অবিৰত প্ৰয়াসটোকে শিক্ষা বোলা হয়। শিক্ষা হ'ল প্ৰতিটো অভিজ্ঞতাৰ সমষ্টি। এই অভিজ্ঞতা ক্ষুদ্ৰ অথবা গভীৰভাৱে অৰ্থবহ হ'ব পাৰে। ই মানুহৰ চিন্তা, অনুভৱ আৰু কাৰ্য সংশোধন কৰে।" সামাজিক নিয়ন্ত্রণত শিক্ষাৰ ভূমিকাটো তলত দিয়া ধৰণে উপস্থাপন কৰিব পাৰি —

- বিভিন্ন অনুষ্ঠান-প্ৰতিষ্ঠানৰ জৰিয়তে শিক্ষাই ব্যক্তিৰ আচৰণৰ সামাজিকীকৰণ ঘটায়।
- শিক্ষাই আনুষ্ঠানিক অথবা অনানুষ্ঠানিক নিৰ্দেশনাৰ জৰিয়তে ব্যক্তিৰ সামাজিক আচৰণক প্ৰভাৱিত কৰে।

- শিক্ষাই শৃংখলাৱদ্ধতাৰে বিদ্যালয় তথা সামগ্রিকভাৱে গোটেই সমাজখনতে নিয়মানুবর্তিতা আৰু শৃংখলাৱদ্ধতা মানি চলাৰ বাবে সকলোকে বাধ্য কৰে।
- শিক্ষাই সমাজৰ সদস্যসকলৰ মাজত সমাজে গ্রহণ কৰা প্রমূল্য, নৈতিকতা আৰু আদর্শ প্রচাৰ কৰে।
- শিক্ষাই সমাজৰ আদর্শ আৰু প্রমূল্যবোৰ মানুহক জনায় আৰু আনুষ্ঠানিক সংগঠনৰ জৰিয়তে ব্যক্তিৰ আচৰণ নিয়ন্ত্রণ কৰে।
- শিক্ষাই ছাত্র-ছাত্রীৰ মনক প্রশিক্ষিত কৰি তোলে। ইয়াৰ ফলত সিহঁতে বিদ্যালয়ত লাভ কৰা বিভিন্ন অভিজ্ঞতাৰ পৰা সুদ্ধ আৰু ভুলৰ প্রভেদ ধৰিব পৰা হয়।
- শিক্ষাই সম্প্রদায়ৰ ইচ্ছা অনুসৰি ল'ৰা-ছোৱালীক প্রস্তুত কৰে। ইয়াৰ বাবে বিদ্যালয় আৰু অন্য শৈক্ষিক অনুষ্ঠানত বিভিন্ন ধৰণৰ প্রশিক্ষণ আগবঢ়োৱা হয়।
- শিক্ষাই মানুহ আৰু সমাজৰ শৃংখলাৱদ্ধতাৰ মাজৰ সাঁকোৰ ভূমিকা লয়। ই সমাজৰ প্রমূল্য আৰু আদর্শবোৰ ল'ৰা-ছোৱালীক জানিবলৈ দিয়ে।
- শিক্ষাই সামাজিক শৃংখলা, আদর্শ আৰু স্বীকৃত বিধি-বিধানবোৰৰ ব্যৱহাৰিক প্রয়োগ সম্ভৱপৰ কৰি তোলাৰ লগতে সামাজিক বিধি-বিধানবোৰ প্রতিষ্ঠা কৰে।

ওপৰৰ আলোচনাৰ পৰা আমি এই সিদ্ধান্তলৈ আহিব পাৰোঁ যে সামাজিক নিয়ন্ত্রণ বর্তাই ৰখাত শিক্ষাই এক গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰে। শৈশৱৰ পৰা প্রাপ্তবয়স্ক অৱস্থালৈকে মানুহৰ জীৱনত সামাজিক নিয়ন্ত্রণ আৰোপ কৰাৰ প্রধান মাধ্যম হ'ল শিক্ষা। শিক্ষাৰ জৰিয়তে শিশুৱে সামাজিক বিধি-বিধান উলংঘা কৰাৰ শাস্তি কি হ'ব পাৰে সেয়া গম পায়। শিক্ষাই সামাজিক নিয়ন্ত্রণক আত্ম-সংযমলৈ ৰূপান্তৰিত কৰে। শিক্ষাই সামাজিক নিয়ন্ত্রণ সহজ কৰি তোলে। সু-সংগঠিত শিক্ষা ব্যৱস্থা এটা নাথাকিলে সামাজিক নিয়ন্ত্রণ কেৱল এক বলপূর্বকভাৱে জাপি দিয়া হেঁচা হৈ পৰিব। ইয়াৰ আয়ুস বৰ দীঘলীয়া নহ'ব। অর্থাৎ, সামাজিক নিয়ন্ত্রণৰ উপযুক্ত অনুশীলনৰ আৱশ্যকীয় চর্ত হ'ল শিক্ষা।

১৫.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- সামাজিক নিয়ন্ত্রণ মানে হ'ল ব্যক্তিৰ ওপৰত সমাজৰ নিয়ন্ত্রণ। সমাজে ইয়াৰ সদস্যসকলৰ আচৰণ আৰু কার্যকলাপ নিয়ন্ত্রণৰ বাবে ব্যৱহাৰ কৰা বিভিন্ন সাধনৰ এক ব্যৱস্থাকে সামাজিক নিয়ন্ত্রণ বোলে।
- সামাজিক নিয়ন্ত্রণ হ'ল সেই সকলোবোৰ পদ্ধতি অথবা উপায়ৰ সর্বমুঠ ফলাফল যিবোৰৰ দ্বাৰা সমাজে ইয়াৰ সদস্যসকলৰ আচৰণ নিয়ন্ত্রণৰ অনুশীলন কৰে। ব্যক্তিৰ ওপৰত সমাজে চলোৱা নিয়ন্ত্রণকে সামাজিক নিয়ন্ত্রণ বোলে।
- সমাজত বিভিন্ন ধৰণৰ সামাজিক নিয়ন্ত্রণৰ উপায় আছে যদিও ইয়াৰ প্রধান প্রকাৰ হ'ল দুটা। সমাজত এই দুই ধৰণে সামাজিক নিয়ন্ত্রণ বলবৎ কৰা হয়। প্রকাৰ দুটা হ'ল —

আনুষ্ঠানিক আৰু অনানুষ্ঠানিক সামাজিক নিয়ন্ত্রণ।

- সামাজিক নিয়ন্ত্রণ বলবৎ কৰাত বহুতো অভিকৰণৰ ভূমিকা আছে। সমাজ অথবা সামাজিক গোটবোৰে নিজ নিজ সামাজিক নিয়ন্ত্রণ অভিকৰণ সৃষ্টি কৰি লয়। দুটামান প্ৰধান অভিকৰণ হ'ল পৰিয়াল, শৈক্ষিক অনুষ্ঠান, আইন, পৰম্পৰা, ধৰ্ম ইত্যাদি।

১৫.৬ অধিক জানিবলৈ

1. C.N. Shankar Rao (2007): Sociology:Principles of Sociology with an Introduction to Social Thought, S Chand Publishing; 6th Rev. Edn. 2006 edition
2. H. R. Mukhi (1999): A Simple Book of Sociology, Sbd Publishers Distributors.
3. Kuppuswamy.B (2010): Social Change in India, Konark Publication, New Delhi.
4. Mathur. S. S(2000). : Social Psychology,Binod Pustak Publishing, New Delh.

১৫.৭ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ সামাজিক নিয়ন্ত্রণ মানে হ'ল ব্যক্তিৰ ওপৰত সমাজৰ নিয়ন্ত্রণ। ই হ'ল সাধনৰ এনে এক ব্যৱস্থা যিটোৰ জৰিয়তে সমাজে মানুহৰ আচৰণ আৰু কার্যকলাপ নিয়ন্ত্রণ কৰে।

২ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ সামাজিক নিয়ন্ত্রণৰ আৱশ্যকীয় বৈশিষ্ট্যবোৰ হ'ল —

(ক) সামাজিক নিয়ন্ত্রণে ব্যক্তিৰ ওপৰত সমাজৰ নিয়ন্ত্রণৰ কথা বুজায়।

(খ) সামাজিক নিয়ন্ত্রণ হ'ল সামাজিক সমন্বয় গঢ়াৰ পন্থা।

(গ) সামাজিক নিয়ন্ত্রণে কিছুমান প্ৰভাৱৰ কথা সূচায়।

(ঘ) সামাজিক নিয়ন্ত্রণৰ প্ৰভাৱ সার্বজনীন।

(ঙ) সামাজিক নিয়ন্ত্রণ সমাজৰ অবিচ্ছেদ্য অংগ।

(চ) সামাজিক নিয়ন্ত্রণে সমাজক সুস্থিৰ কৰি ৰাখে।

(ছ) সামাজিক নিয়ন্ত্রণে সমাজৰ পৰম্পৰাবোৰৰ আপডাল কৰে।

(জ) সামাজিক নিয়ন্ত্রণৰ পৰিসৰ অতি বহল।

(ঝ) সামাজিক নিয়ন্ত্রণ হ'ল মানুহ আৰু সামাজিক শৃংখলাৱদ্ধতাৰ মাজৰ সাঁকো।

৩ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ সমাজে ইয়াৰ সদস্যসকলৰ আচৰণ নিয়ন্ত্রণ কৰাৰ বিভিন্ন সাধন বিকশাই

তুলিছে। সামাজিক নিয়ন্ত্রণক বহলভাৱে দুটা প্রকাৰত ভগোৱা হয়। প্রকাৰ দুটা হ'ল — (ক) আনুষ্ঠানিক নিয়ন্ত্রণ আৰু (খ) অনানুষ্ঠানিক নিয়ন্ত্রণ।

৪ নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ আনুষ্ঠানিক আৰু অনানুষ্ঠানিক সামাজিক নিয়ন্ত্রণৰ মাজত থকা তিনিটা প্রভেদ হ'ল —

(ক) আনুষ্ঠানিক সামাজিক নিয়ন্ত্রণে ব্যক্তিৰ ওপৰত আনুষ্ঠানিক নিয়ন্ত্রণ আৰোপ কৰে। অনানুষ্ঠানিক সামাজিক নিয়ন্ত্রণে ব্যক্তিৰ ওপৰত অনানুষ্ঠানিক নিয়ন্ত্রণ আৰোপ কৰে।

(খ) আনুষ্ঠানিক সামাজিক নিয়ন্ত্রণ বলবৎ কৰিবলৈ ৰাজনৈতিক, ধর্মীয় আদিৰ দৰে বিশেষ অনুষ্ঠান-সংগঠনৰ প্রয়োজন হয়। অনানুষ্ঠানিক নিয়ন্ত্রণ বলবৎ কৰাৰ বাবে কোনো অতিৰিক্ত অনুষ্ঠান-প্রতিষ্ঠানৰ প্রয়োজন নহয়।

(গ) আনুষ্ঠানিক সামাজিক নিয়ন্ত্রণ উলংঘাক অপৰাধ বুলি গণ্য কৰা হয় আৰু উলংঘাকাৰীক শাস্তি দিয়া হয়। অনানুষ্ঠানিক সামাজিক নিয়ন্ত্রণ উলংঘাকাৰীৰ বাবে কোনো নির্দিষ্ট শাস্তি প্রদানৰ ব্যৱস্থা নাই।

৫ নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ সামাজিক নিয়ন্ত্রণৰ তিনিটা গুৰুত্বপূর্ণ অভিকৰণ হ'ল —

(ক) পৰিয়াল ঃ পৰিয়ালৰ দ্বাৰা সামাজিক নিয়ন্ত্রণ বর্তাই ৰখা হয়। পৰিয়ালৰ পৰাই শিশুৱে প্রথমে সমাজৰ ধাৰণা কৰিবলৈ আৰু সামাজিক নীতি-নিয়মবোৰৰ বিষয়ে শিকে।

(খ) শৈক্ষিক অনুষ্ঠান ঃ শৈক্ষিক অনুষ্ঠানে শিশুৰ সামাজিক আচৰণ নিয়ন্ত্রণ কৰে। এনে অনুষ্ঠানে শিশুক সমাজৰ বিভিন্ন সদস্যৰ সৈতে বিভিন্ন ধৰণে আন্তঃক্রিয়া সম্পাদন কৰাৰ কৌশল শিকায়।

(গ) আইন ঃ আইন হ'ল সামাজিক নিয়ন্ত্রণৰ আন এটা শক্তিশালী অভিকৰণ। সকলো সমাজতে আইনৰ আধাৰ হ'ল নৈতিক ধাৰণা। আৰক্ষী, আদালত আৰু কেতিয়াবা সামৰিক শক্তিৰ সহায়ত আইন বলবৎ কৰা হয়। সামাজিক বিধান, লোকাচাৰ আৰু আদর্শৰ আধাৰত আইন তথা বিধি-বিধানবোৰ যুগুত কৰা হয়।

১৫.৮ আৰ্হি প্রশ্ন

ক) চমু প্রশ্ন (প্রতিটো প্রশ্নৰে প্রায় ১৫০ টা শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

প্রশ্ন নং ১ঃ সামাজিক নিয়ন্ত্রণৰ সংজ্ঞা দিয়ক। সামাজিক নিয়ন্ত্রণৰ বৈশিষ্ট্যবোৰ আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন নং ২ঃ সামাজিক নিয়ন্ত্রণৰ প্রকাৰবোৰ আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন নং ৩ঃ আনুষ্ঠানিক আৰু অনানুষ্ঠানিক সামাজিক নিয়ন্ত্রণৰ মাজৰ প্রভেদবোৰ বাহিৰ কৰক।

খ) ৰচনাধর্মী প্রশ্ন (৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্রশ্ন নং ১ঃ সামাজিক নিয়ন্ত্রণৰ অভিকৰণবোৰ আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন নং ২ঃ সামাজিক নিয়ন্ত্রণত শিক্ষাৰ ভূমিকা আলোচনা কৰক।

*** ***** ***

প্রসঙ্গ পুথি

কিতাপ ঃ

ডেকা বীৰেন্দ্র (২০০৯* *শিক্ষা সমাজবিজ্ঞান আৰু শিশু মনোবিজ্ঞান* , শৰাইঘাট ফটোটাইপছ, উদ্যোগপাম, বামুনীমৈদাম, গুৱাহাটী -৭৮১০২১

শইকীয়া, উৎপল (২০০৯* *সামাজিক পৰিৱর্তন সমাজতত্ত্ব,* বৰকটকী এণ্ড কোম্পানী প্রাইভেট লিমিটেড, মালৌ আলি, যোৰহাট-১

শইকীয়া,ড° জ্যোতিপ্রসাদ (২০০৯* *সামাজিক পৰিৱর্তন সমাজতত্ত্ব* , বৰকটকী এণ্ড কোম্পানী প্রাইভেট লিমিটেড মালৌ আলি, যোৰহাট-১

শইকীয়া,ড° জ্যোতিপ্রসাদ * *সামাজিক সমস্যা* ,অসম প্রিণ্টিং ওৱর্কছ (প্রাঃ) লিঃ যোৰহাট-১

শইকীয়া, উৎপল (২০০৮* *ভাৰতীয় সমাজ পদ্ধতি,* অসম প্রিণ্টিং ওৱর্কছ, (প্রাঃ) লিঃ যোৰহাট- ৭৮৫০০১

শইকীয়া, উৎপল (২০০৭* *সমাজতত্ত্ব পৰিচয়,* অসমপ্রিণ্টিং ওৱর্কছ (প্রাঃ) লিঃ যোৰহাট- ৭৮৫০০১

শইকীয়া জ্যোতিপ্রসাদ (২০০৭* *সমাজতত্ত্ব পৰিচয় ,*ৰৰকটকী এণ্ড কোম্পানী প্রাইভেট লিমিটেড মালৌ আলি, যোৰহাট- 1

ভূঞা, চন্দ্র ,দেবেন,

নাথ, চন্দ্র ,আনন্দ্র (২০০৭* *স্নাতক সমাজতত্ত্ব পৰিচয়,* পৃথা প্রিণ্টিং ওৱার্কছ ১৯ এ, ৰাজা দীনেন্দ্র ষ্ট্রীট, কলকাতা- ৭০০০০৯

শইকীয়া, উৎপল (২০০৬* *সামাজিক পৰিৱর্তন আৰু সামাজিক নিয়ন্ত্রণ* ,শৰাইঘাট ফটো টাইপ্ছ উদ্যোগ পাম, বামুনীমৈদাম, গুৱাহাটী- ৭৮১০২১

English Books:

1) Shankar Rao, C.N, (2012) Sociology : Principles of Sociology with an Introduction to Social Thought, New Delhi: S.Chand &Company PVT LTD

2) Mathur S.S (2008): "A Sociological Approach to Indian Education" Vinod Pustak Mandir, Dr.Rangeya Raghava Marg, Agra-2

3) Bhattacharya, Srinibas. (2006): Sociological Foundation of Education: Atlantic Publishers

4) Singh, Y.K. (2007): Sociological Foundation of Education: APH Publishing